

ÚJ ATLANTISZ

**JELENÜNK ÉS JÖVŐNK
KULTÚRVILÁGAINK TÁVLATAIBAN**

*HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR
44. TANULMÁNYI NAPOK*

**2003. szeptember 11-14.
Elspeet, Hollandia**

**Mikes International
Hága, Hollandia**

2004.

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A könyv a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The book can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070**ISBN 90-8501-019-5****NUR 600**

© Mikes International 2001-2004, All Rights Reserved

A KIADÓ ELŐSZAVA

Az 1951-ben alapított *Hollandiai Mikes Kelemen Kör* – évközi hollandiai összejövetelei mellett - 1959 óta évente, rendszerint szeptemberben, rendezi meg *Tanulmányi Napjait* különböző országokból érkező előadókkal és résztvevőkkel. A Tanulmányi Napok előadásainak egy részét a Kör a múltban 14 kötetben, hagyományos könyv-alakban kiadta.

A 2001-ben, a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 50 éves jubileuma alkalmából elindított Mikes International elektronikus folyóiratunkban a Tanulmányi Napokon elhangzott előadások szövegét (amennyiben azok rendelkezésünkre állanak) folyamatosan kiadjuk.

E kötetben a 2003. évi Tanulmányi Napok előadásait találja meg gyűjteményes formában, különlenyomatban az olvasó, kiegészítve személyes emlékezőkkel és sajtóközleménnyel.

Hága (Hollandia), 2004. július 29.

MIKES INTERNATIONAL

PUBLISHER'S PREFACE

The *Hollandiai Mikes Kelemen Kör* (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands), founded in 1951, organizes international conferences ('*Study Week*') every year since 1959, next to her regular meetings. The speakers and the participants of these Study Weeks come from numerous countries. The Association published 14 volumes that contain selected papers of the Study Weeks in traditional book format.

On 8 September 2001 – at the 50th anniversary of the Association, – the periodical *Mikes International* was launched. Since then the (available) papers of the Study Weeks are published in this electronic journal.

In this volume you can find the papers of the Study Week conference of 2003 - ***New Atlantis*** -.

The Hague (Holland), July 29, 2004

MIKES INTERNATIONAL

TARTALOM

<i>A Kiadó előszava</i>	III
<i>Publisher's preface</i>	IV
A TANULMÁNYI NAPOK TÉMÁJA ÉS MŰSORA	I
ELŐADÁSOK	3
Farkas Flórián	4
Új Atlantisz	4
Tóth Miklós	9
A vallás(ok) jövődjéje	9
Mariska Zoltán	14
Demokrácia és a demokratikus gondolkodás filozófiai prespektívái	14
Boško Krstić	21
A város az embereké, a hatalom az államé (Egy együttélés haszontalan tapasztalata)	21
Fraunholcz Norbert	27
Sivatag a Tisza mentén	27
Mándy Pál	36
Milyen értékrend felé haladhat az ökonómia a XXI-ik században?	36
Pomogáts Béla	44
Nyelvünk és irodalmunk – Európában	44
Vancsó Gyula	50
A singaporei modell: Tudomány-technika és virágzó gazdaság egy légkondicionált, „különutas” társadalomban	50
Segesváry Viktor	57
Civilizáció vagy civilizációk – a civilizációk dialógusa: a késői modernitás korának alapvető problémája	57
Kibédi Varga Áron	67
Kép vagy installáció	67
MAGYAR IRODALMI FIGYELŐ	75
Ladik Katalin	76
Szenvedély és költészet rigólesen	76
IRODALMI EST	80
Ladik Katalin	81
Versek	81
Pomogáts Béla	83
A macska szeme	83
SZEMÉLYES BESZÁMOLÓK	85
Gáspár Kata	86
Körkép kávéval	86
Paulik Sándor	94
Mikes Tanulmányi Napok Anno 2003.	94
MELLÉKLETEK	95
A Tanulmányi Napok előadóinak életrajza	96
Sajtóközlemény	98

A TANULMÁNYI NAPOK TÉMÁJA ÉS MŰSORA

‘Új Atlantisz’, ez Bacon (1561-1626) angol filozófus utópisztikus művének a címe. Ő a tudomány vezetésével új utakat keresett az emberiség számára. Tőle származik a mondás: ‘A tudás hatalom’. Ebben a művében látnoki módon egy ideális világot fest meg, az Új Atlantiszt, melyet – Platon ‘Államához’ hasonlóan – a tudás emberei irányítanak, akik új és addig nem ismert lehetőségeket tárnak fel az emberek előtt. Előre látta a teleszkópot, a mikroszkópot, a repülőgépet, a tengeralattjárót. Ez a mű az angol Royal Society megalakulásához (1660) nagyban hozzájárult.

Napjainkban a harmadik millennium kezdetén tudatában vagyunk annak, hogy minden területen új távlatok nyílnak meg előttünk. Világviszonylatban, európai síkon, nemzeti síkon. Vallási, világnézeti, társadalmi, irodalmi, művészeti felfogásaink és – nem utolsósorban – technikai lehetőségeink és képességeink nagy változáson mennek át. Demitologizáljuk kultúrártékeinket, de jól tudjuk, hogy ezekre szükségünk van. Politikai és társadalmi életünk, talán nyíltabban mint valaha, a gazdasági élet hatásait mutatja. Az egyes ember sorsát világot átfogó erők határozzák meg.

Különös feladatok várnak azokra, akik az ismeret, a tudás, az alkotó tett mezején új utakat nyithatnak maguk és mások számára. A XXI. század távlatában kell magunkat kibontakoztatnunk. Ehhez látnunk kell a célt, az ideált, ahova tartunk. Gondolatban át kell magunkat helyeznünk a jövőbe és onnét térni vissza a mába. Látnunk kell az Új Atlantiszt, szellemi világunk és lehetőségeink extrapolált képét, hogy a mindennapok szűk világából felemelkedve feltárujjon előttünk az út, amelyen haladnunk kell.

Ezekből a gondolatokból kiindulva kívánunk 2003. évi Tanulmányi Napjainkon eszmecserét folytatni egymással. Szokásunk szerint szakértő előadókat kérünk fel. Ugyanakkor szeretnénk kellő időt szakítani személyes beszélgetésekre is.

A Kör 2002. évi “Magyar Irodalmi Figyelő” díját Kibédi Varga Áron (Amszterdam) Mózes Attilának (Kolozsvár) ítélte oda.

A ‘Mikes International’ internetes folyóiratunk és elektronikus könyvkiadónk a következő honlap címen érhető el: http://www.federatio.org/mikes_int.html

Aki a ‘Mikes International’ körleveleit szeretné kapni, kérjük küldjön egy email-t a következő címre: mikes_int@federatio.org

Tanulmányi Napjainkra minden tagunkat és barátunkat szeretettel hívjuk és várjuk.

A Vezetőség

Dátum	Idő	Előadó	Előadás címe
Szeptember 11. Csütörtök	15:00	Farkas Flórián , elnök, HÁGA	A Tanulmányi Napok megnyitása
	15:15	Farkas Flórián , HÁGA	A Tanulmányi Napok témájának bevezetése
	16:00	Tóth Miklós , HÁGA	A vallás(ok) jövője
	20:00	Ladik Katalin előadóestje, BUDAPEST	Színházi Est – Fűketrec
Szeptember 12. péntek	9:00	Mariska Zoltán , MISKOLC	Demokrácia és a demokratikus gondolkodás filozófiai perspektívái
	11:00	Vancsó Gyula , HENGELÓ	A singaporei modell: tudomány-technika és virágzó gazdaság egy légkondicionált, „különutas” társadalomban
	14:00	Fraunholcz Norbert , ZOETERMEER	Sivatag a Tisza mentén
	16:00	Mándy Pál , LEUVEN	Milyen értékrend felé halad az ökonómia a XXI-ik században?
	20:00		Kötetlen beszélgetés Érdeklődők számára 'Szép versek estéje'
Szeptember 13. szombat	9:00	Boško Krstić , SZABADKA	Város: mindig emberek – Állam: mindenkor hatalom (Egy használhatatlan használati utasítás a másokkal való együttélésben)
	11:00	Pomogáts Béla , BUDAPEST	A hatágú síp az Európai Unióban
	15:00	Segesváry Viktor , LUGANO	Civilizáció vagy civilizációk – a civilizációk dialógusa: a késői modernitás korának alapvető problémája
	20:00	Farkas Flórián , HÁGA	Beszámoló a 'Mikes International' II. évről
	20:15	Ladik Katalin , BUDAPEST	Magyar Irodalmi Figyelő Szenvedély és költészet rigólesen
	21:00		Irodalmi Est
	23:00		Hideg búfé
Szeptember 14. vasárnap	10:00	Kibédi Varga Áron , AMSZTERDAM	A művészet halála és jövője
	12:00	Farkas Flórián , elnök, HÁGA	A Tanulmányi Napok bezárása

ELŐADÁSOK

Farkas Flórián

Új Atlantisz

SALAMON HÁZÁNAK CÉLJA

Alapítványunk célja az okok és a dolgok mozgásának és a természet belső tulajdonságainak megismerése, valamint az emberi hatalom határainak kiszélesítése, hogy minden lehető dolgot véghezvihessünk.

Francis Bacon: Új Atlantisz¹

A XV. század folyamán néhány nagyhorderejű esemény történt, amely ha külön-külön nem is, de együttes hatásukat illetően gyökeresen változtatták meg nemcsak Európa, de az egész világ képét. Az egyik ilyen fontos esemény az addigra gazdaságilag és katonailag erősen meggyengült bizánci birodalom fővárosának, Konstantinápolynak 1453. évi eleste, amely egyben a birodalom bukását is jelentette. A most már formális fővárossal rendelkező oszmán birodalom expanzív politikája pedig a távol-keleti fűszerkereskedelmet tette bizonytalanná, amely lökést adott alternatív kereskedelmi útvonalak felfedezéséhez. Ehhez kapcsolódik szorosan Tengerész Henrik herceg (1394-1460), I. János portugál király kisebbik fiának tevékenysége, aki azon dolgozott, hogy előmozdítsa az afrikai partok felderítését, az Indiai-óceán elérése érdekében. Portugália dél-nyugati részén fekvő sagresi várában egy tengerészeti 'akadémiát' hozott létre, amelyben mindenféle nemzetiségű felfedező, kartográfus, asztronómus, hajótervező és műszertervező dolgozott. A nyugati nagy tengeri felfedezők mind sokat köszönhetnek ennek a látnoki képességű hercegnek. Ezeket a felfedezéseket és vezetőiket jól ismerjük a történelemből: Bartoloméu Diaz (1450 k.-1500) 1487-ben kihajózott Portugáliából és ő volt az első, aki megkerülte a Jöreménység Fokát (Afrika legdélibb csücskét); Vasco da Gama (1469 k.-1525), tíz évvel később Diaz útvonalán haladva elérte Indiát az Indiai-óceánon keresztül s ezzel megnyitotta az első tengeri kereskedelmi utat a fűszerkereskedelem számára; 1492. október 12-én Kolumbusz (1451-1506) partraszáll a mai Bahamákon, felfedezve ezzel az európaiak számára az Újvilágot (annak ellenére, hogy ő maga abban a hiszemben halt meg, hogy Ázsiában szállt partra); Fernão de Magalhães (1480-1521) követte Kolumbuszt és felfedezte az Atlanti- és Csendes-óceán közötti átjárót, amely róla van elnevezve. Bár ő maga nem élte túl az expedíciót (a Fülöp-szigeteken meggyilkolták) hajója elsőként kerülte meg a Földet.

Ezek és az ezeket követő felfedezések teljesen kitágították az európaiak horizontját, s nagyban előmozdították azt a folyamatot, amely révén (Észak-)Nyugat-Európa, amely addig csak egy volt a világ gazdasági-politikai régiói közül, nagy sebességgel előretört gazdaságilag, katonailag, s politikailag. Az új területekről beáramló arany és ezüst, valamint a fűszerkereskedelemből származó bevételek nagyban hozzájárultak a feudális, alapvetően mezőgazdaságra épülő gazdaság kapitalista alapra való átállásához. Ez a folyamat aztán egyre inkább felgyorsult, s a XVIII. század végére már tanúi lehetünk az ú.n. első ipari forradalomnak (Anglia), majd az 1850-1860 körül kezdődő második ipari forradalomnak, amely szűkségszerűen vezetett el az 1880-1890-es években az első multinacionális vállalatok megjelenéséig.² Ha a nagy civilizációs mozgásokra összpontosítjuk figyelmünket, akkor észrevesszük azt a XV. század végétől egyre gyorsuló folyamatot, amelynek során (Észak-)Nyugat-Európa a kibontakozó tőkés gazdasági rendszer erejére támaszkodva egyre erősebb katonai erőre tett szert, amelyet felhasználva a világ nagy részét

¹ Francis Bacon: *Új Atlantisz*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976., 87. old. („The End of our Foundation is the knowledge of Causes, and secret motions of things [et motuum, ac virtutum interiorum in Natura]; and the enlarging of the bounds of Human Empire, to the effecting of all things possible.” – *The Works of Francis Bacon Collected and Edited by James Spedding, Robert Leslie Ellis and Douglas Denon Heath*. III. kötet, London, Longman and Co., 1859.)

² A multinacionális cégek kialakulására lásd bővebben a 'Szolgáltató szektor – Új Gazdaság?' című cikkem idevágó eszmefuttatásait, amely a Mikes International 2003. évi 3. számában jelent meg, (http://www.federatio.org/mikes_per.html), illetve az MBA diplomamunkám második fejezetét, 'Creating the Balance between Central Management and Local Autonomy in a Global IT Services Company', Mikes International, Hága, 2002. (http://www.federatio.org/mikes_bibl.html).

gyarmatosította, illetve érdekszférájába vonta. Ennek a folyamatnak természetesen sok árnyoldala volt. A gyarmatosítás művelete nem a legmagasztosabb cselekedet, bármely kor etikai mércéjével mérjük is azt. Az (Észak-)Nyugat-Európában kibontakozó újfajta kapitalista rendszernek azonban a XVI. század nagy reformátorai, elsősorban Kálvin és Zwingli, adtak komoly etikai alapot, amely nagyban hozzájárult nemcsak a vállalkozó típusú kapitalista gazdálkodás és társadalmi rendszer eluralkodásához, hanem meghatározó lökést adott a számunkra ma már oly természetesnek tűnő politikai és társadalmi rendszerek kifejlődésére, úgymint parlamentáris demokrácia, szociális jogrendszer, Egyesült Nemzetek Szervezete, stb. A XX. század második felében a gyarmati rendszer formálisan megszűnt, de világunk gazdasági, politikai, katonai rendszere továbbra is egyértelműen nyugati alapú, vagy nyugati dominanciájú. A nyugati világ jelenlegi hatalmát egy szerző a következőképpen foglalta össze:³

A nyugati nemzetek:

- Uralják és működtetik a nemzetközi bankrendszert
- Ellenőrzik az összes keményvalutát
- A világ legfontosabb kliensei
- A világ termékei többségének gyártói
- Uralják a nemzetközi tőkepiacokat
- Meglehetősen nagy morális tőkével rendelkeznek sok társadalomban
- Masszív katonai beavatkozásra képesek
- Uralják a tengeri utakat
- A legfejlettebb műszaki kutatást és fejlesztést végzik
- A legfejlettebb műszaki oktatást ellenőrzik
- Uralják az űrkutatást
- Uralják az űrkutatási ipart
- Uralják a nemzetközi távközlést
- Uralják a csúcstechnológiájú hadiipart

Mindez nem lehetett volna ily módon lehetséges az újkori európai bölcsélet megszületése és kibontakozása nélkül. Egy civilizáció sem alkothat maradandót komoly filozófiai alapozás nélkül. Itt azonnal hozzátesszük a pontosítás kedvéért, hogy a filozófiai alapozást nem az 'uralkodó osztályok ideológiájaként' értjük, amint azt bizonyos forradalmi mozgalmak vulgáris dogmatikusai felfogják, s ezáltal teljesen degradálják és devalválják azt, hanem mint három tényező összjátékából előálló immanens rendszert. E három tényező: a filozófus ethosa, a kor eszméi és szellemi áramlatai, illetve a történelmi hatalmak (család, társadalom, nemzet, állam, egyház, stb.) által kivirágzó rendszer.

Verulámi Francis Bacon fellépése ebből a szempontból mérföldkő a nyugati filozófia történetében; véglegesen szakít a skolasztikával, elmékedései által új indításokat ad, új utat mutat a bölcsélet számára s mintegy ott áll a modern bölcsélet kapujában, bár e kapun átmenni alig tudott.⁴ Ezt az újkori szellemet legszembevetőbben az emberi ész erejébe vetett őszinte hit jellemzi. Tömören így foglalhatjuk össze jellemvonásait: az ész szabad függetlenséggel és módszeres úton alakítja ki a benne rejlő immanens rendszert. Az előtte levő két korszakkal összehasonlítva azt mondhatjuk, hogy a görög filozófiával szemben a módszer öntudatától kísért rendszer-alkotás, a középkori bölcsellettől szemben a szabad és független tevékenység jellemzi. Az újkor Kant előtt élt filozófusai, tartozzanak akár a Baconnel kezdetét vevő empirista áramlathoz, akár a Descartesra építő racionalista vonalhoz, alapvetően dogmatikusok, amennyiben az emberi ész erejében mit sem kételkedve bátran törnek az ismerés minden terén egy zárt és bevégzett rendszer kialakítására. Ezzel a sok tekintetben merev dogmatizmussal szemben majd Kant (és követői) megfontolt kriticismusa állítható szemben, amely az emberi ész határait megismerve, igyekezik azokat tiszteltetben tartani.

Bacon filozófiai munkássága során fő törekvésként a tudományok reformját és a minden tudományban egyformán érvényes módszer kidolgozását tartotta. Nem véletlenül származik tőle a következő mondás: „scientia est potentia”, a tudomány hatalom. A tudomány maga nem öncél, hanem fontos és nélkülözhetetlen eszköz arra, hogy segítségével hatalomra tegyünk szert. Ezzel a felfogással Bacon egyértelműen az utilizmus álláspontjára helyezkedik: a tudomány értékes, mert haszonnal jár s elvezet az ember boldogságához. Nem véletlenül hangsúlyozza a 'De dignitate et augmentis scientiarum' című művében, hogy a tudomány annyit ér, amennyire képes az emberi nem állapotán könnyíteni s az emberiség hasznát elősegíteni. Az emberi boldogság pedig csak akkor jut osztályrészünkhöz, ha megtanultunk a

³ Samuel P. Huntington: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Touchstone Books, 1998., pp. 81-82.

⁴ Francis Bacon filozófiájáról, illetve az újkori filozófia szellemi alkatáról lásd bővebben Bartók György: *A középkori és az újkori filozófia története*. Mikes International, Hága, 2002., pp. 81-88. (http://www.federatio.org/mikes_bibl.html).

természet felett uralkodni. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha a természet jelenségeit megfigyeljük, leírjuk, s ezáltal mintegy engedelmeskedünk törvényeinek.

Az 'Új Atlantisz' című utópikus művét 1521-ben eredetileg angolul írta, majd később lefordította latinra is, hogy az akkori művelt világ számára hozzáférhetővé tegye. Ennek ellenére csak halála után, 1627-ben jelent meg először nyomtatásban. Ez a vékony, véleményünk szerint tudatosan befejezetlenül hagyott mű, azáltal jelent újat az utópikus filozófiai irodalomban (pl. óegyiptomi utópikus elbeszélések, Platon: *Állam*, Thomas Morus: *Utópia*, Tommaso Campanella: *A Napváros*), hogy míg elődei elsősorban az igazságos társadalom erkölcsi alapozására, illetve politikai berendezkedésére fordítják figyelmüket, addig Bacon e művében a tudomány fontosságát és a társadalom életében betöltött kiemelkedő szerepét hangsúlyozza. A mű központi témája a Dél-tengerén fekvő, az európaiak által ismeretlen sziget, Új Atlantisz társadalmi vezető intézményének, Salamon Házának a bemutatása. Ez egy tudós társaság, mely „az ország világító lámpája”, gazdasági és tudományos életét irányító intézménye, amelynek élén a társadalom legkiválóbb emberei, a tudás emberei állanak. Célja meggyegyez a baconi filozófia célkitűzéseivel: „az okok és a dolgok mozgásának és a természet belső tulajdonságainak megismerése, valamint az emberi hatalom határainak kiszélesítése, hogy minden lehető dolgot véghezvihessünk”. Salamon Házának leírása jelenti a mű egyedülálló kultúrtörténeti jelentőségét mégpedig két szempontból: egyrészt azért, mert először fogalmazódik meg a gondolat egy tudós társaság létrehozására, amelynek célja a természet szisztematikus és strukturált tanulmányozása; másrészt igen értékes adatokat tartalmaz Bacon korának tudományos eredményeit illetően. Természetesen Bacon különleges látónoki képességéről is tanúbizonyságot tesz: megjósolja benne többek között a teleszkópot, a mikroszkópot, a telefont, a repülőgépet, a tengeralattjárót.

Ami a mű utóhatását illeti: döntő szerepe volt az Royal Society 1660. évi megalakulásában, s Salamon Házának mintájára a XVII. folyamán Európa más országaiban is tudós társaságokat, akadémiákat létesítettek. Leibniz is Bacontól nyer ihletet a Berlini Német Tudományos Akadémia terveihez. S nálunk Apáczai Csere Jánost is valószínűleg Bacont inspirálta, amikor egy erdélyi magyar tudós társaság létrehozását szorgalmazta, sajnos sikertelenül.

Mindezeket összevetve nyugodtan elmondhatjuk, hogy Baconnak óriási jelentősége van nemcsak a filozófiatörténetben, hanem az európai történelemben is. A természet törvényei szisztematikus empirikus kutatásának ösztönzésével nagy lökést adott annak az európai fejlődésnek, amely a XVI. századtól kezdve mind teljesebben bontakozik ki, s a nyugati világ teljes dominanciájához vezet a XX. század elejére, s amely jelenünkben is tart. Ezt nem árt tudatosítanunk magunkban, főleg ha meggondoljuk azt az eseményt, amely szintén döntő fontosságú szerepet játszott ebben a nagy történelmi drámában. Az emberiség legutóbbi 500 éves történelme ugyanis másképpen is alakulhatott volna. Az Új Atlantiszban egyik helyen a következő mondatja Bacon Salamon Házának előljárójával: „Ami most már saját külföldi utazásainkat illeti, törvényhozónak úgy tartotta jónak, ha azokat igen erősen korlátozza. Kínában nem ez a helyzet. A kínaiak ugyanis oda hajóznak, ahová éppen akarnak vagy tudnak, ami arra vall, hogy az idegenek távoltartására vonatkozó törvényük a szűkkeblűség és a félelem eredménye...”⁵ Ez a látszólag mellékes megjegyzés egészen más dimenziót kap egy a tavalyi év második felében megjelent könyv kapcsán.⁶ Szerzője, egy nyugdíjas angol tengeralattjáróparancsnok, több mint tíz éves kutatás során felfedezte, hogy a kínaiak Zhu Di császártól kapott parancs alapján 1421-1423 között négy flottával teljesen körülhajózták és felfedezték a világot. Körülhajózták Afrikát, a két Amerikát, felfedezték a 'Magellán-szorost', Ausztráliát, az Antarktiszt, Európát és Szibériát. S mindezt több évtizeddel Tengerész Henrik hajósai előtt! A szerző bizonyítékok sorát mutatja be arra vonatkozólag is, hogy Tengerész Henrik hajósai valójában a kínai tengeri felfedezők térképeit használhatták; szinte kínos pontossággal követték azok útvonalát. Tulajdonképpen ők aratták le a kínai tengeri felfedezők eredményeinek gyümölcseit. Mire a kínai flották hazatértek, óriási belső fordulat történt a császári udvarban. Az expanzív tengeri felfedezéseket szorgalmazó és támogató - elsősorban eunuchokból álló katonai - vezető csoport hatalma meggyengült és a mandarin adminisztráció teljes bezárkózást erőltetett az országra. Szisztematikus eltűntettek minden dokumentumot, nyomot, amely erre a nagy vállalkozásra vonatkozott, illetve emlékeztetett. Beszüntették a hajóépítést, bezárták a nyelviskolákat, szinte hermetikusan lezárták az országot mindenfajta külföldi hatás elől. Ennek a fordulatnak következményeit a következő évszázadok során Kína nagyon megszenvedte. Végérvényesen bebizonyosodott az a tétel, hogy fatális tévedés az a premissza, hogy a világ körülöttünk változatlan marad.

⁵ Bacon, i.m. 67. old.

⁶ Gavin Menzies: *1421 The Year China Discovered the World*, Bantam Press, 2002.

S annak, hogy a világ a XXI. század elején lelassulna, semmi jele. Sőt. Amint azt Lou Gerstner, az IBM volt elnöke vezérigazgatója megfogalmazta: „... ha győztesen akarsz kikerülni ebből a játékból, akkor minden reggel úgy kell kikelned az ágyból, hogy változással kell szembenézned. Igazából élvezned kell ezt.”⁷ Mint az előzőekben már említettük a XXI. század elejére alapjában a nyugati világ értékrendjére épülő világrendszer alakult ki. Tanúi vagyunk egy erőteljesen integrált világ gazdasági rendszernek, amelyet kiegészít egy jól-rosszul működő politikai-biztonsági rendszer. Jelenünkben egy olyan globális rendszerben élünk, amelynek képe még a legfantáziadúsabb utópiaszerzők agyában sem született meg. A globalizációt persze lehet (és kell!) kritizálni, lehet nem szeretni, de mereven elutasítani, mint abszolút rosszt, dogmatikus gondolkodásra vall. Bárhogyan is legyen, az emberiség igen tetemes része számára soha nem látott létbiztonságot, anyagi jólétet és civilizációs kényelmet nyújt. Az igazi kihívás inkább az, hogy extrapolálva a jövőbe, meglássuk a lehetséges fejlődési utakat, s azokból visszakövetkeztetve, két lábbal a földön járva alakítsuk mindennapjainkat, s lépünk arra az útra, amelyen haladnunk kell. Jelenünkben, véleményünk szerint, három fontos tényező következtében nehezedik sokkal nagyobb felelősség az ismeret, a tudás emberei, az alkotó tett mezején maguk és mások számára új utakat nyitó emberek vállára. Ezek közül az első tényező a harmadik ipari forradalom kibontakozása s kihatása életünk minden területére.⁸ Ez a forradalom nagyjából 1945 óta tart s több névvel lehet jellemezni: információs kor, Internet-gazdaság, tudásalapú gazdaság, stb. Igazi lényege abban van, hogy a fejlett gazdasággal rendelkező országokban a meghatározó gazdasági ágazattá a szolgáltatási szektor vált (elsősorban annak magas szellemi tevékenységét alkalmazó részei) s az új technikai lehetőségeknek köszönhetően ez a folyamat egyre inkább kiteljesedni látszik a világkereskedelemben is. A második tényező a XX. század végére kialakult új világpolitikai konstelláció, amelyet egyesek az „ideológiai hideg-háborús” korszak végeként hurraáoptimizmussal ünnepeltek,⁹ megfélemlítve arról a tényről, hogy bár a szovjet bolsevizmus világméretű és teljes összeomlása örömdetes és szó szerint 'világmegváltó' esemény, de ezzel a jövő nem lett automatikusan sem biztonságosabb, sem egyszerűbb. Az amerikai-szovjet bipoláris világ ugyanis csak ideiglenesen takarta el a civilizációk mindent meghatározó szerepét, s amint azt egyik előadónk, Segesváry Viktor előadásának címe is jelzi: a civilizációk dialógusa a késői modernitás korának alapvető problémája. Végül a harmadik tényező szorosan az előzőhöz kapcsolódik, s az eddig soha nem látott mértékű migrációt jelenti, amelynek következtében főleg a Nyugat országaiban jelentős számú nem-nyugati népcsoport jelent meg, s integrálódott, több-kevesebb sikerrel. Ez a folyamat az előbb említett dialógust szó szerint a mindennapok problematikájává emeli.

Azok, akik azt hitték, hogy a Szovjetunió bukása után hátradőlhetünk és „halálos unalomban” tölthetjük el az emberiség számára hátralevő időt, fatálisan tévedtek. Korunk sokkal izgalmasabb, mint valaha. Technikai lehetőségeink szédületesen kitágultak, de az előttünk álló problémák semmivel sem lettek kisebbek. Merre halad majd, s milyen értékrendre épül majd fel a jelenlegi és jövő globális, integrált és tudásalapú világ gazdasága? Hogyan alakul majd, hogyan fejlődik a tudomány és technika, amely ennek a gazdasági rendszernek táplálója, beleértve annak kutatási bázisát és oktatói hálózatát? Hogyan változnak vallásos képeink, amelyeknek meghatározó szerepük van civilizációs értéktudataink számára? Milyen lehetőségek és módozatok adóttak, illetve lehetségesek a civilizációk dialógusára s hogyan alakul majd az egyén viszonya a társadalomhoz és az államhoz ebben a multikulturális világban? Hogyan kezeljük majd a nagy globális problémákat, úgymint a környezetszennyezés, szegénység? Kik lesznek a jövő művészei és milyen lesz a viszonyunk a művészethez? Többek között ezek azok a fő kérdések, amelyekre a tudás embereinek választ, lehetséges megoldásokat kell találniuk és nyújtaniuk. Ezt a folyamatot kívánjuk előmozdítani idei Tanulmányi Napjainkkal is, s erre tesznek kísérletet előadónk.

Mindez természetesen nem lehetséges filozófiai alapozás nélkül. Újból szeretnénk hangsúlyozni, hogy itt nem valamiféle 'uralkodó' vagy bármiféle 'osztályok' ideológiájaként fogjuk fel a filozófiát. Az egyes tudományok segítségével ugyanis jól-rosszul prognosztizálni tudjuk a *van* világát (pontosabban a *lesz* világát), de ha pusztán csak erre szorítkozunk, akkor passzív módon kullogunk az események mögött s teljesen fölöslegesen gátoljuk cselekvési szabadságunkat. Aktív szerepvállalásra, a történelem 'formálására' csak azok a kultúrák képesek, amelyek rendelkeznek civilizációs önértéktudattal. Ezek a civilizációk a szó igazi értelmében megteremtik a saját világukat. S ez az a pont, ahol el kell gondolkodnunk magunkról, a saját helyzetünkéről és küldetésünkéről. Mi a magyarság szerepe és feladata a XXI. század elején?

A magyarság, több mint 1100 éves európai történelme során, e kontinens egyik legveszélyesebb ütközőpontján hozta létre sajátos kultúrvilágát. A XX. században történelmi erők feldarabolták a magyarságot a Kárpát-medencében, de ezzel többé-kevésbé párhuzamosan egy másik folyamat is kezdetét vette; a magyar

⁷ „... if you want to win this game, you have to wake up every day expecting change. In fact, you have to enjoy it.”

⁸ Lásd a 2. lábjegyzetet.

⁹ Ennek a szellemi áramlatnak egyik legmarkánsabb képviselője Francis Fukuyama 'The End of History and the Last Man' (HarperCollins Publisher, 1993) című könyvével.

történelemben először került jelentős számban magyarság a világ szinte minden tájára. Ezt a magyarságot mi összefoglaló néven 'nyugati' magyarságnak nevezzük. Ez a magyarság több hullámban került jelenlegi lakóhelyére, s ami ebben a folyamatban kiemelendő, az az, hogy beépülve a helyi társadalmakba, egy speciális vonulatot képvisel a világmagyarság egészén belül. Két szempontot szeretnénk itt kiemelni: az egyik az, hogy a magyarok, bármely országban is éljenek, egy egységes nemzet tagjai. Másrészt a különböző részek, a különböző külső hatásoknak megfelelően, más-más áramlattal gazdagítják ezt az egységes közösséget. Ez pedig nem jelent mást mint a szent-istváni gondolat 'globalizálását', kiterjesztését az egész világra. Ebben a plurális egységben van a mi erőnk, s ezt kell nekünk jól tudatosítanunk magunkban.

Ami a Mikest illeti, mint hollandiai magyar kulturális szervezet egyben nyugat-európai magyar kulturális szervezet is. Holland, azaz nyugat-európai talajban szökkent szárbá, a legigazibb magyar szellemi magból. S ez azért volt lehetséges, mert alapítói a legtisztább magyar szellemiségben nőttek fel fiatalokként, diákként, s alapították meg Hollandiában 1951-ben a szervezetet. Ezek az emberek a két világháború közötti Magyarországon nőttek fel, tanultak, s szívták magukba azokat az értékeket, amelyeket nem az osztrák-magyar, német-magyar, vagy szovjet(bolsevik)-magyar világ értékrendszere határozott meg.¹⁰ A Mikes több mint 50 éves fennállása során egy sajátos nyugat-európai magyar kultúrvilágot hozott létre, amelynek meghatározó alapeleme a balatonszárszói Magyar Élet konferenciák voltak s amely kibővült a holland világ értékrendszerével. Erre a legtisztább és sajátos magyar értékvilágra építve indította el a Kör 1959-ben Tanulmányi Napjait, majd az 50. évi jubileumi Tanulmányi Napokon, 2001. szeptember 8-án, a Mikes International elektronikus negyedévi folyóiratát, illetve elektronikus könyvkiadását. Tettük ezt abból a megfontolásból, hogy ezt a kettősséget (egyrészt egységes magyar nemzet, másrészt színes áramlatok létezése ezen az egységen belül) tudatosítsuk, illetve a saját nyugat-európai magyar kultúrvilágunkat, illetve eredményeit megosszuk a világmagyarság többi részével.

Azok után, hogy a filozófia alapvető fontosságát többször is hangsúlyoztuk ezen bevezető során, magától értetődően vetődik fel a kérdés, hogy van-e nekünk filozófiai bázisunk, amelyre építve a jövőre aktív módon tudunk tekinteni? Az igazság az, hogy ez már pontosan 120 éve a rendelkezésünkre áll! 1883-ban jelent meg ugyanis Böhm Károly *AZ EMBER ÉS VILÁGA* című hatkötetes filozófiai rendszerének első, döntő fontosságú első kötete *'Dialektika vagy alapphilosophia'* címmel. Ezt követően a századfordulón a magyar szellemiség fellegvárában, Kolozsvárott szökkent szárbá az a filozófiai iskola, amelyet éppen ezért kolozsvári filozófiai iskolának nevezünk. Legfőbb alapozójaként Böhm Károly mellett Bartók György nevét kell említenünk. Ez a filozófiai iskola az első önálló magyar filozófiai iskola, amely nem is születhetett meg máshol csak a magyar világban, ugyanis ehhez a magyar szintetizáló lélekre és szellemre volt szükség, amely képes volt Kant kriticismusát a legtisztább formába önteni. Azért szolgálhatott már a múltban is gránitalapként szellemi mozgalmak, kulturális, társadalmi, illetve egyházi szervezetek számára, mert két lábbal a földön járó filozófia, amely minden irányba nyitott, igazi egyetemes emberi értékeket felmutató és további folytonos fejlődésre stimuláló gondolatrendszer. Amikor erre a filozófiai rendszerre büszkék vagyunk, azt nem valami nacionalista gögből tesszük, hanem a saját önértékét tudatosan vállaló egészséges szemléletből, amely ezáltal egyetemes emberi dimenziókba tör.

Éppen ezért indítottuk el tavaly a Bibliotheca Mikes International elektronikus könyvkiadásunkat Bartók György teljes filozófiatörténetével, amelyet további alpművek követtek. Tegnap indítottuk útjára a Bibliotheca Mikes International keretében Böhm Károly *AZ EMBER ÉS VILÁGA* I. kötetét (*Dialektika vagy alapphilosophia*)¹¹, amely az egész iskola alapköve. Ezen erős fundamentum után a rendszer további köteteit is tervezzük kiadni a jövőben, amely mellé az iskola többi prominens képviselői életműveit is felvesszük.

Ez a gondolatrendszer a mienk, legyünk büszkék rá, s használjuk belső irányítóként, mikor jövőnkre tekintünk. Induljon hát világhódító útjára immáron az Interneten ez az iskola, s szolgálja az egyetemes magyarságot a következő évezred új kihívásai során. Ezáltal a jövőnk nem egy félelmetes, pusztán veszélyekkel és gondokkal teli világ, hanem kihívásokkal és lehetőségekkel egyaránt feltűnő Új Atlantisz, amelyet küldetéstudatunktól hajtva a mi Új Atlantiszunkká alakíthatunk és formálhatunk.

¹⁰ Erről lásd bővebben Tóth Miklós *'Mikes-önarckép 2003. február 9.'* című beszédét, amelyet a Mikes International 2003. évi április-júniusi számában közöltünk. pp. 10-12. (http://www.federatio.org/mikes_per.html)

¹¹ http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

Tóth Miklós

A vallás(ok) jövődjöje

Mindnyájan szentek vagyunk

Napjainkban nem térhetünk ki a vallás kérdéseinek vizsgálata elől, mivel az nap-mint-nap jelen van életünkben. Ha ezt akarjuk tenni, akkor viszont nem indulhatunk ki egy megadott vallásból, annak dogmáiból, mert az eleve egy elzárt egészre vonatkozik, amely tekintetünket leszűkíti. Mi kiindulópontunkat az emberben magában, az emberi tudatban keressük, az ismeretben, értékvilágunkban, gondolkodásunk egészében.¹

Azáltal, hogy vagyunk, a létben, amely nekünk önmagunkkal együtt adva van, magunkat fenn kell tartanunk, azt meg kell ismernünk, arról – részeiről és annak egészéről – magunknak képet kell alkotnunk és abban magunkat ki kell fejtenünk.

Aristoteles szerint 'Noésis estin noéseós noésis', az ismeret az ismeret ismerete. Kiindulópontunk az Én önállítása, öntéte. Az Én van: ez az őstény mindennek a kezdete. Az Én megteremti – és szüntelenül teremti – világát, a Nem-Ént. Azt megismeri, ismeretével gazdagodva kifejti önmagát. Ismeretünk reflexszerűen előállt képeink szintén reflexszerűen előálló megértéséből, azaz azok elemeinek a tudat tartalmába való felvételéből áll. Ahol élet van, van reflex s az ilymódon reagáló biológiai egész a maga elváltozását – s ilymódon annak az ő saját elemeiből készült 'képét' - elhelyezi a maga egészében. Képeinket kivetítjük, projiciáljuk, rendezzük ok és okozat, tér és idő kategóriái szerint. Tér és idő, s azokkal együtt végtelenség és örökkévalóság, az Én szemléleti kategóriái, rendező reflex-reakciói nem tapasztalati valóságok. Képeinket ösztönösen megtöltjük tudatvilágunk tartalmával és elhelyezzük őket annak egészében: megértjük őket. Meghatározzuk ismeretünk tárgyához való egzisztenciális viszonyunkat: hiszünk bennük. A hit az Énnek a Nem-Énnek önmagába történő integrációjával járó reflex-reakciója. A hit az ismeret központi, realizáló mozzanata. Meggyőződés, amely tudatunk alkatából folyik. A hit a 'van' élményének a kifejezője s tudatunkban annak a szilárd lehorgonyzója. Úgy is mondhatnánk, hogy hit által helyezzük el önmagunkat és egyben ismeretünk tárgyát a létben. A valóság a 'hitt' valóság, amely számunkra tudatunk alkatából kifolyólag szükségképpen van.

Mi csak képeinket ismerjük meg. Az értelem rendezi azokat egységbe és az ész eszmei egészbe fogja gondolatvilágunkat. Az általunk alkotott kép 'mögötti' 'tárgy' számunkra elérhetetlen. Az ész eszméi, ideái pedig nem tapasztalatilag megállapítható, s ilyen értelemben 'reális', tényeket jelölnek, hanem regulatív szerepet töltenek be, amelyek által ismeretünket elhelyezzük tudatunk egészében. Az eszme, Kant szavával, 'focus imaginarius'. (A vallással foglalkozván, mondhatjuk például, hogy ilyen eszme az 'Isten' eszméje.) Az eszme azonban számunkra mint egzisztenciális jelentés valóságos érvényű, azaz személyes valóság. Világunkról, annak egészéről szükségképpen – jelképben kifejezett - képet alkotunk magunknak. Valóságos érvényét, mint minden gondolatunkét, számunkra a benne vetett hit adja meg. Ezért beszélünk a vallásban, túl a tapasztalati és a logikai bizonyítékok világán, a 'hit' világáról, mert ebben annak alapjaként csak a 'hit' tűnik fel. 'A hit a reménylett dolgoknak valósága, és a nem látott dolgokról való meggyőződés' mondja a Zsidókhoz írt levél (11:1).

Világunk az érték világa, amely tudatunk tartalmához való viszonyunkat jelzi. Nincsen érték-mentes pillanatunk. Az érték az alkotó emberi élet jele, motorja. Az emberi élet minden ízében alkotó élet. Alkotásunkban felismerjük önmagunkat, e felismerésen öröm tölt el bennünket és annak nyomán beragyogja alkotásunk tárgyát szívünk szeretete. Az érték a szeretet gyermeke. A szeretet a magunk alkotó önmegvalósításának a reflexe. Az érték forrása a szeretet, az alkotó emberi élet megvalósulásának a jele. Itt

¹ Lásd a szerző cikkét *Intellectus quaerens fidem, Contemplatio Claudeopoliensis – Kolozsvári Elmélkedés*, Mikes International, I. évf. 1. szám, 2001. október-december (ISSN 1570-0070), www.federatio.org/mikes_per.html 18. o. és a Magyar Filozófiai Könyvtár VII. kötetében, *Filozófia és teológia a magyar eszmetörténetben*, a Miskolcon és Kolozsváron 2000. október 27-30. között megrendezett konferencia anyaga, szerkesztette Fehér M. István és Veres Ildikó, Miskolc, 2003 (ISBN 963 9466 58 1, ISSN 1587-1177), 281. o. Lásd az ott megjelölt irodalmat.

Böhm Károlyt követjük, aki az 'Ember és Világa' II. Kötete előszavában így ír: „...hosszadalmas kutatások után, nagy örömmre, két olyan fogalmat nyertem eredményül, melyeket gyermekkorom óta mindig nagyra becsültem, rajongással üdvözöltem, a hol észlelhettem, ...: **a szabadság és a szeretet** fogalmait.” – Ezzel a szeretet jellege és funkciója gondolkodásunk egészében meg van határozva.

Világunk megismerhető és meg nem ismerhető, uralható és nem uralható elemekből áll. (Ebben szerepet játszanak paranormális tapasztalatok is.) Világunk egészét, az azt betöltő erőket, jelképekben jelenítjük meg a magunk számára. A vallás a jelképek területe. Benne fontos szerepet tölt be a misztikus elem. A misztikum a jelentés személyes átélése, annak a magunk élményvilágába való integrálása, ami a misztikában jelenik meg. Ennek különös jelentősége van a vallásban, amelyben a misztikus élmény a saját sorsadatunkkal és a lét egészének a vallásos jelképekben testet öltött intuitív tudatával fonódik egybe.

Életünk a ránk zúduló erőkkkel való küzdelem, struggle for life, hogy magunkat fenntartsuk és kifejtsük. Tesszük ezt életünk minden síkján, testi, lelki, szellemi képességeinkkel. Ez a sorsunk, melyben a vallás egzisztenciális – gondviselő - funkciójában jelenik meg, amelynek érvényét számunkra, mint minden gondolatunkét, szintén a hit adja meg. A vallás a sors reflexe, életuraló jelképek rendszere. A vallás által helyezük el magunkat a létben. A vallás központi eleme az életet betöltő erő.

Az emberi élet maga egy szüntelen kaleidoszkópikus vallásos történet, mondhatnánk: vallásos dráma. Életünk vallásos élet, individuálisan és szociálisan. Társadalmi egységek, 'kultúrvilágok' vallásos egészek. Ezeknek megvan a maguk 'ideológiája', érték- és jelképrendszere, rítusa, 'kódja'. Egy-egy emberi csoport, amely közös egzisztenciális gondolat tartalommal rendelkezik - amelyben hisz -, 'hívő' csoport, legyen az egyház, család, falu, nemzet, tudományos vagy művészeti 'iskola' stb.

Azon esetekben, amelyekben a vallás az élet egészére vonatkozik, az életre és ezzel egységben a halálra, beszélünk vallásról az általában használt értelemben. A vallás – minden vallás - 'kozmosz' jellegű, azaz a létre, annak egészére, totalitására, vonatkozik, hiszen abban élünk. Ezért választottuk mottónknak: 'Mindnyájan szentek vagyunk'. A 'szent' ebben a totális lét-élményben jelenik meg, amelyet Rudolf Otto² a 'teljesen más' fogalmában jelölt meg, Böhm Károly pedig a 'szent' értékfogalmában, amelyet a logikai ('igaz'), etikai ('jó') és az esztétikai ('szép') érték mellé, azok felett, negyediknek mint vallásos értéket rendszerébe felvett. A Kolozsvári Theológiai Iskola - amely a Kolozsvári Filozófiai Iskola nyomán Bartók György és Ravasz László (Ravasz szellemi fejlődését tekintve Bartók-tanítvány) tevékenysége eredményeként előállt – ezzel az érték-elemmel nem foglalkozott.³

*

Mindig fel kell tennünk a kérdést, hogy egy ember vagy egy közösség milyen egzisztenciális – azaz életfenntartását és kibontakozását meghatározó - jelentés-, érték- és életerővilágból, azaz vallásos világból érhető meg. Ezért nem szabad a történelemben és a magunk mai világában figyelmen kívül hagynunk a vallási elemeket, mert ezek nélkül korszakok és emberek érthetetlenek. A nyugat-európai középkor például érthetetlen a római katolikus, a 16-17. század a protestantizmus – a német és a skandináv világban a lutheri, az angolszász országokban, Hollandiában, Svájcban és Magyarországon a kálvini keresztyénség - s az azutáni korok és a hozzájuk sorolódott újabb vallásos világok ismerete nélkül. Ugyanezt mondhatjuk, mutatis mutandis, a keleti orthodoxia országairól is, függetlenül azon politikai-ideológiai rendszerektől, amelyek a közelmúltban az illető országok és lakóik sorsát évtizedeken át meghatározták.

Ha a vallásnak fentebb említett funkcionális felfogását követjük, világos, hogy napjainkban Nyugat-Európában szintén tanúi vagyunk egy aktív vallásos mozgalomnak, amelynek eredetét a felvilágosodásban kereshetjük. (Az ebből előállt vallásos konfliktus napjainkban kifejeződik többek közt az Európai Unió ú.n. 'alkotmánya' körül lefolyó vitában.) A különböző nyugat-európai országok jelenlegi hivatalos vallásos 'neutralitása' egy vallásos magatartást jelöl – mert nincsen közösség vallás nélkül -, amely már ismert 'egyházi' formákba foglalt, egyéb vallások mellett, azokkal szemben jelenik meg. Ez a liberálisnak tekintett felfogás érvényesül a marxista eredetű szocializmusban is. A liberalizmust és a marxi eredetű szocializmust sokan úgy tekintik mint a keresztyénség ellentéteit. Ez félreértés. Bennük, alapvető kiindulópontjukra tekintve, a keresztyénség etikai alapelemei, mint a szabadság és a felebaráti szeretet, kapnak szerepet, míg ezek mögött a világ egészének önmagát szabályozó értékes és erőteljes egységébe vetett hit húzódik meg.

² Rudolf Otto: Das Heilige, 1917.

³ Talán nem lenne helytelen különös figyelmet szentelni Bartók György szerepének a Kolozsvári Theológiai Fakultás tudományos kifejlődésében.

A nyugat-európai és az ebből leszármazott kultúrvilágokat 2000 év óta átható keresztyén jelentés- és értékrendszer nélkül ezek a mozgalmak nem jöttek volna létre és nem értek volna el társadalmi hatást.

A félreértés történelmi oka többek közt abban áll, hogy a mindennapi felfogás a keresztyénséget azonosította a különböző egyházakkal, míg azokban a keresztyénségnek csak egy-egy, időben és térben meghatározott, aspektusa jelenik meg. Mi a fentiekből kifolyólag ezen túl tekintünk, a szellem világára és annak belső rendjére. Ez a keresztyénségben öltött testet és az emberiség életútját, bármilyen név alatt, meghatározza. Ezt nem elfogultság mondatja velünk, hanem a fentiekből következő meggyőződés. A keresztyénség ugyanis az egyedüli olyan vallás, amelynek a központi eleme az *univerzális szeretet* kozmikus (azaz a lét egészére tekintő) és emberi – egyéni és társadalmi - értelemben. Amint fentebb ecseteltük, a szeretet az, ami az ember alkotó kibontakozásának a meghatározója. Ez a fentiek után világos, de ezen összefüggésben eddig még soha nem került kimondásra. A keresztyénség az egyedüli vallás, amelyik a világegyetem esszenciájának a kifejezéseként az embertársaink iránti felebaráti – testvéri és sorstársi - szeretet gyakorlását tekinti az emberi életmagatartás alapelemének, amely, amint láttuk, a szabad emberi kreativitás megvalósítását jelenti. Mindennek egyben minden egyes ember számára egzisztenciális jelentőséget ad, amint ez a János evangéliuma Logos-tanából ('az Íge testté lett'; Karácsony), az Utolsó Ítélet leírásából (eszkatológikus, sorsdöntő jelentéssel), az Irgalmas Samaritanus történetéből (minden ember egyenlősége) és a Hegyi Beszédből, továbbá Krisztus megváltó halálából (Nagypéntek), feltámadásából (Húsvét), mennybemeneteléből (Áldozócsőtörtők) és a Szent Lélek kitöltetéséből (Pünkösöd) kitűnik. Mindez jelképes beszéd. Az univerzális szeretetnek az értelme az ember-emberi viszonyban azt jelenti, hogy embertársunkat – minden embertársunkat, különbségtétel nélkül - a magunk számára mint erkölcsi alkotó feladatot tekintjük, mégpedig Isten szeretetének az aspektusa alatt. (A Nagy Parancsolat: Szeresd Istent és felebarátodat mint tenmagadat!) Embertársunkat ahhoz kell hozzásegítenünk, hogy önmagát megvalósító alkotó személyiség legyen, ezt kötelességének, feladatának tekintse, s ugyanakkor ő maga is ugyanolyan módon viselkedjék minden embertársával szemben: ez a szeretet értelme. Az önkifejtés ezen felfogása minden ember számára kötelesség. Embertársát nem elnyomni, hanem kifejlését elősegíteni, nem élőködőként élni, hanem egész életében minden erejét latba vetni azért, hogy istenadta képességeit 'Isten dicsőségére' megvalósítsa. A keresztyénség értékvilága határozza meg az életünket mind a mai napig függetlenül attól, hogy annak nevezzük-e azt vagy sem. Ez ilyen módon nem jelenik meg egyetlen más vallásban sem. Időszámításunkat nem ok nélkül kezdjük Krisztus születésével, mert ez az emberiség számára sorsdöntő alapvető, az univerzális szeretetre irányuló értékdimenzió-váltás a keresztyénségnek a történelemben történt megjelenésével indult el és tart mindmáig és fog tartani a jövőben is, mert szellemi struktúránkból következően nem lehet másként. - Ebben eltérünk azoktól, akik napjainkban 'zsidó-keresztyénségről' beszélnek, hogy hangsúlyozzák a keresztyénségnek a zsidó kultúrvilágban gyökerező elemeit, mintha e kettő ugyanaz lenne. Ez nem így van. A keresztyénség univerzalizálásával kifejezetten a zsidóság közösségre elzárkózó, a 'választott nép' koncepciójában élő exkluzív életmagatartásával *szemben* állt elő. E két gondolatkör egymást kizárja. Isten előtt mindenki egyenlő, amint ez többek közt kitűnik az Utolsó Ítélet leírásából is.

Mint minden vallás, úgy a keresztyénség is jelképekben jeleníti meg eszméit, mert ez emberi gondolkodásunkból ered. A jelképek emberekhez, korokhoz, közösséghez kötöttek, de egyetemes gondolatok hordozói. A lényeg a bennük foglalt tartalom, az eszme amely 'az idők teljességében', azaz egy bizonyos társadalmi és politikai helyzetben, melyben érvényesül, embereket megszólít, körükben ténylegesen hat. Mivel a vallás a konkrét helyzetben érvényesül, mindig szükséges figyelembe vennünk a politikai helyzeteket, amelyben kifejezésre kerül. Nagy Konstantin császár nélkül a keresztyénség nem nyerte volna el azt a pozíciót, amelyből meghódította a Római Birodalmat. Viszont ez csak azért történt – történhetett –, mert a keresztyénség által egy olyan alapvető új egzisztenciális jelentés- és értékvilág, olyan hitvilág, és abból előálló életmagatartás jutott történelmi szerephez, amely a fent leírt univerzális szeretetet mint valóságos értékes erőt és ennek megfelelő alapvető emberi igényt és feladatot juttatta kifejezésre. Ez nem jelenti azt, hogy annakidején ezt mindenki így látta, sem hogy a keresztyénség képviselői ennek megfelelően cselekedtek volna. Nagyon jól tudjuk, hogy ez nem így történt és nem is fog így történni az emberi világban, mert a keresztyénség erkölcsi követelményei egészükben betölthetetlenek. Ebben rejlik az erejük. Azok, mint minden eszme, irányt szabnak gondolatainknak, tetteinknek. A keresztyénség – éppen ezért - megváltoztatta és szüntelenül megváltoztatja világunkat. Ebben rejlik a keresztyénség 'felforgató', szubverzív jellege.⁴ A keresztyén szimbólum-rendszerben kifejezett jelképeinket az említett, gondolatvilágunkat magában meghatározó, szüntelenül erjedő, 'örök' – mert hiszen szellemi struktúránkból eredő - tartalomból kell újra meg újra megértenünk, azaz számunkra élő és éltető jelentéssel megtöltenünk, meggazdagítanunk. Ezt a szüntelen erjedést, az élet jelét, a magunk Énjének önkifejtő, gazdaguló terjeszkedését fejezi ki az ismert mondás: 'Ecclesia semper reformari debet', azaz az egyházat (magunkat

⁴ Jacques Ellul kifejezése. La subversion du Christianisme, Párizs, 1984.

és a közösséget) szüntelenül reformálni kell. Csak az az ember, az a közösség él igazán, aki, illetve amelyik erre képes.

A vallás mindig a konkrét realitásban létezik, abban funkcionál, mivel az emberek magatartására, cselekedeteire, gondolataira vonatkozik. Ezért egy-egy kor és az abban élő emberek nyelvén és az annak megfelelő igények és szükségletek figyelembevételével kell szólnia és cselekednie a maga tartalma megőrzésével és kibontakoztatásával. Ugyanakkor túl kell mutatnia ezeken az igényeken és szükségleteken, mivel az élet egészére vonatkozó, 'totális' jelentés- és érték-feladata, 'szent' üzenete van (evangélium=örömmüzenet). Az ember a 'szent', az 'eszmei', az 'isteni' világnak a lakója. Miért? Mert ez bele van írva tudatrendszerébe. Ezt fejezi ki Böhm 'szent' értékvilága, amelyet Rudolf Otto megközelítése csak erősít. Az 'univerzális szeretet' mindent átfogó gondolatánál nem lehet többet mondani és ideális feladatként megfogalmazni sem az egyedi ember sem a közösség számára. Pál apostolnak a Korintusiakhoz írt első levele 13. részében olvashatjuk a szeretet himnuszát, amely költőien igaz. A szeretet, amint fent láttuk, felnőtt emberek alkotó önkifejlésének és ezen önkifejlés kölcsönös elősegítésének a jele és egyben feladata. - Korunk egyik fontos problémája, hogy a szeretetet nem értjük meg. Nem értjük meg, hogy annak a központi eleme saját magunk – azaz minden ember - alkotó, értékes kifejlésében van, amely mint feladat az egész életünkre vonatkozik. Az életben senki sem megy nyugdíjba s aki ezt teszi, kiiktatja magát az életből. Ugyanakkor az ezt kiteljesítő szociális szeretetet - amint ezt gyakran, napjainkban is, látjuk - sok esetben nem fogjuk fel a szeretetnek mindenre alkotó feladatát rová és magunknak s embertársunknak e feladat véghezvitelére alkalmat kereső és nyújtó értelmében. (A szociális szeretet nem a semmirekellők és ingyenélők pályolgatásából és nem az alkotó, építő emberek megbénításából áll.) Ha ezt nem ismerjük fel, ezzel magunkat és társadalmunkat a valóságon kívül helyezzük. A valóságtól azonban nem lehet büntetlenül elrugaszkodni, mert aki ezt teszi, életével játszik.

*

A fentiekből következik, hogy a különböző kultúrvilágok közötti különbségeket és ezek következményeit nem tekinthetjük elintézettnak azzal, hogy azok 'úgyis más-más kultúrvilágban játszódnak le'. Ezt sokszor halljuk önkielégítő lemondással, ami által felmentve érezzük magunkat minden további kutatástól. Ezen a ponton fel kell használnunk a fenti gondolatokat. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a fenti értelemben vett keresztyén kiindulópontból vonalat húzhatunk a jövőbe, mégpedig mind a 'nyugati' kultúrvilágok mind a többi kultúr- (azaz vallási) világ felé.

A keresztyénség a maga egyenesvonalú, a Krisztus eljövételére és a Mennyei Jeruzsálemre, tehát a jövőre tekintő etikai történet szemléletével és az ebből származó tevékeny önkifejtésével egyedül áll a vallások világában. Ez a 'nyugati' világ motorja, de egyben az egész világ motorja. Benne az az erkölcsi érték érik és fejlődik, amelyet fentebb az emberi gondolkodás struktúrájából kiindulva az 'univerzális szeretet' eszméjében vázoltunk. Ennek következtében anticipálhatunk egy olyan fejlődésre, amely ezt a vonalat fogja követni. Ebben természetesen némelyek a hegeli Világsszellem fejlődését láthatják. Nem érezzük szükségesnek ezen hipotézishez – hogy ne mondjuk: hypostasishoz - fordulni. Csupán azt látjuk, hogy az ember alkotó kifejlésének és embertársa iránti alkotó szeretetének a kibontakozásában mindig előre lépve fejlődik tovább világunk. A probléma abban van, hogy az evvel járó gondolatvilágot az emberi életbe jelképek útján 'fordítjuk le'. A kérdés az, hogy azok mennyire érnek el embereket. Ebből áll elő kultúrvilágunk vallási krízise. Az efajta krízisek azonban minden generációban előállnak. A mi feladatunk megoldani őket.

Ez korunkban nézetünk szerint csak oly módon oldható fel, hogy visszanyúlunk a jelképek egzisztenciális jelentésére. Akkor megértjük a keresztyénség érték- és élményvilágát és abból a keresztyén jelképeket is mint azok történelmileg előállt szelencéjét. Ilyen értelemben kell értékeinket átértékelnünk, hogy Nietzschevel szóljunk. Így jutunk a tartalomtól a jelképhez és nem fordítva, hiszen a tartalom szüli a jelképeket. Így alkotunk a régiek mellé új jelképeket is a tartalomhoz azaz, Jézussal szólva, így öntünk új bort új tömlőkbe.

A világ gazdasági, társadalmi, politikai, kultúrális összefonódásában óriási feladat áll az emberiség előtt. A kérdés az, hogy a különböző elzárt kultúrvilágok miként kapcsolódnak össze. Ez minden bizonnyal meg fog történni. Mint mindig, úgy ebben az esetben is számolnunk kell szincretizmusokkal. Ebben a folyamatban nézetünk szerint a keresztyénség értékvilága lesz az, amelyik a vezető szerepet vinni fogja. Ebből még nyilván nagy vallásos – kultúrális – összeütközések állnak elő.

*

Az indiai vallásvilág alap gondolata az élet körforgása és abban a lélek vándorlás eszméje. Ez a keresztyénséggel nem fér meg egy házban. Viszont a lélek vándorlásnak és az indiai értékvilágának a központi gondolata a lélek megtisztulása. Igaz, hogy ez a buddhizmusban az élet utáni vágy kioltásában, a Nirvánában, fejeződik ki, ez viszont viszonylag ritkán áll elő. Előbb vagy utóbb azonban az életnívó és a nemzetközi összefonódás fejlődésével együtt elő fog állni egy olyan életszemlélet, amely a reinkarnációban és a lélek vándorlásban keresett megváltás gondolatát individuálisabb síkra fogja vonni. Ez a keresztyénség életmagatartásának az útja, amely a modern gazdasági, társadalmi és technikai fejlődésen keresztül is – transzponáltan – hat. Etekintetben nem szabad években vagy évtizedekben gondolkodni, hanem inkább évszázadokban.

A kínai gondolatvilág más összefüggésekből érthető meg. Alap gondolata a világban érvényesülő egyensúly, amelyet megvalósítani minden ember feladata. Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy Kína kommunista állam. A marxizmus azonban, mint fentebb láttuk, a keresztyénségnek egyik leágazása. A marxizmus tudatosan meg akarja változtatni a világot és eszkatológikusan gondolkodik: az üdvre tör. Konceptiója a keresztyénségből érthető meg éppen úgy mint a kommunizmus szimbólum-világa. Ma éppen ez az egyenesvonalúan jövőndőbe tekintő eszkatológikus gondolkodás kapcsolódik össze a kínai intelligenciával, szorgalommal és önérték-tudattal (amely a Confucius iránti nagy érdeklődésből is kitűnik). Ebből állnak elő Kína felhőkarcolói. Ennek az országnak az előretörő nagyhatalmi potenciájával mindnyájan szembesülünk a jövőndőben. Érdekes ugyanakkor megfigyelni, hogy a kínaiak milyen hevesen újra és újra támadásba mennek át a keresztyén egyházi mozgalmakkal szemben. Kétségtelenül látják a keresztyénség és a marxizmus közötti tagadhatatlan ütközési pontokat, de valószínűleg a vallási síkon keresztül beáramló nem-kínai hatást is igyekeznek meggátolni. Itt nem lesz egyszerű a jövőndő útját keresni, bár a sorok írója meg van arról győződve, hogy Kína lassú kinyílásával az ellentétek kevésbé élesek lesznek és a keresztyénség útja abban az országban is alakulni fog. Itt is nagyon hosszú időben kell gondolkodnunk.

Az Izlám világa zárt világ. A keresztyénség, a zsidóság és a beduin vallásvilág összefonódásából állt elő. Ma göröcsben van Izrael állama alapítása és a kőolaj birtoklása miatt előállt különböző mozlím államok ellen folytatott katonai és politikai akciók következtében. Ebben politikai okokból belátható időn belül nem áll elő változás. Ilymódon a nagyvilág számára – és részben az Izlám követői számára is – előáll az Izlám karikatúrája az ú.n. 'fundamentalizmus' képében (amely kifejezés egyébként protestáns-keresztyén és nem mozlím eredetű), amelyet lassanként a mozlím világ emberei is hinni kezdenek. Ezáltal a mozlím világ még nehezebben lesz megközelíthető, mint a multban volt. Amint azonban a kedélyek nyugalomra térnek – esetleg annak a következtében, hogy a kőolaj fontossága más energiaforrások felhasználása által csökken – nyugodtabb légkörben lesz megvalósítható a keresztyénséggel folytatott vallási dialógus. Ebből lassanként előállhat egy olyan fejlődés, amely egyféle kiterjeszkedési lehetőséget nyújt a távolabbi jövőndőben. Az Izlám és a keresztyénség között több kapcsolópont van mint napjainkban képesek vagyunk felmérni.

*

A fentiekben talán néhány egymással első pillantásra nem mindig világosan összefüggő kérdést pendítettünk meg. Előadás keretében ez másként nem is lehetett, tekintettel a téma széles voltára. Reméljük azonban, hogy ez nem fedi el azon alapvető gondolatokat, amelyekben fejlődésünk jövőndő lehetséges útjait igyekeztünk vázlatosan megjelölni.

Mariska Zoltán

Demokrácia és a demokratikus gondolkodás filozófiai prespektívái

A két évvel ezelőtti Mikes-konferencián az egyik hozzászóló értetlenségének adott hangot a magyarországi egyetemes rossz hangulatot illetően. Mondván: nincs se KGST, se Varsói Szerződés; van viszont NATO és küszöbön álló uniós csatlakozás és van demokrácia – miért hát ez a nagyon is jól érzékelhető rosszkedv? A felvetés valóban jogos, érdekes és nyugtalanító, a válaszadással még akkor is meg kell próbálkoznunk, ha ennek a bizonyos rosszkedvnek itt, a konferencia szituációs közegében csak egyetlen mozzanatáról eshet szó.

A tényleges történelmi folyamatok elméleti feldolgozását hiányoljuk mind az eltelt tizenhárom évvel, mind pedig a század második felének évtizedeivel kapcsolatosan. Az elméleti feldolgozás hiányát konstatálva még mindig muszáj szűkíteni eszmefuttatásunk érvényességi körét, amennyiben az együttgondolkodás jegyében a demokráciáról, a demokratikus állapotokról és a demokratikus gondolkodás perspektíváiról lesz szó – hangsúlyozottan elméleti-filozófiai szempontból. Az elméleti szempont érvényesítése remélhetőleg megvéd az aktuálpolitizálás veszélyétől, hiszen nyilvánvaló, hogy a demokrácia hazai állapotát nem lehet függetleníteni a világtrendektől. Az egyetemesség elvei a mi kis demokráciánkban is érvényesülnek, s épp azért állítottuk magát a demokráciát a figyelem középpontjába, hogy a közösségi létünket és együttgondolkodásunkat meghatározó fogalom ne váljon rögtön politikai, pártpolitikai-ideológiai kérdéssé. Magyarán: tudjunk együttes dolgainkról politikamentesen gondolkodni. Természetesen, mivel az előadónak fogalma sincs arról, milyen hivatású és mentalitású hallgatói vannak, az elméleti-filozófiai megközelítés további magyarázatra szorul.

Voltaképpen egyetlen filozófiai megfogalmazható előfeltevés elfogadására van szükség: az emberben, mint eszes lényben benne van a szabadságra alapozott moralitás, s éppen maga a moralitás teszi lehetővé azt a fajta kommunikációt, mely kiérdemli a 'demokratikus' jelzőt, ha az eszt szabadon használó egyének kölcsönös, egymás megértésére törekvő, az egyéni méltóság szempontjait betartó együttgondolkodását valósítja meg. Így a demokrácia nem valami elvont, definiálásra váró fogalom, hanem a közösségi lét egyik változata, mely önmagában természetes. Abból a filozófiai tételből, mely az ember antropológiai attribútumának magát az észhasználatot tekinti (s mindegy, mit lehet ma az ész fogalmával kezdeni), következik az emberek eleve meglevő morális hajlandósága az együttélés demokratikus játékszabályainak érvényesítésére, betartására. A felülről vezérelt közéletből hiányozhat a moralitás közegében érvényesülő természetes demokrácia, hiszen az állam és a politikai pártok hajlamosak ilyen értelemben vett antidemokratikus politikai gyakorlat nevében fellépni a közösségben egyébként természetesen érvényesülő demokratikus tendenciák ellen. A demokrácia gyakorlati és természetes jellegében benne van a demokratikus gyakorlat korlátozó, önkorlátozó eleme, a vélemények és emberi attitűdök toleráns kezelésének kinyilvánított normája. Ne az állam vagy valamilyen szervezet diktátuma nevében, hanem belső igény alapján legyünk képesek eltérő, vitára ingerlő nézetek respektálására! S ezen a ponton valóban meg kell fogalmazni a demokratikus társadalmi együttlét teoretikus és gyakorlati-politikai mentalitásbeli különbségét.

Egy politikus valószínűleg száraznak, absztraktnak – tehát teljesen feleslegesnek tartaná a demokrácia filozófiai interpretációját, hiszen úgyis a politikácsinálók, akik nem a demokráciából és nem a demokráciáért, hanem a politikából és a politikáért élnek, vállalják magukra az irányítás és az osztogatás igencsak kellemes, viszont teljességgel gyakorlatias feladatát. Eppen azért van szükség az elméleti tisztázásra, mert a demokratikus állapotok közegében maga a demokrácia mindig is megmaradt volna a teljesíthetetlen elvárás szintjén, ha hirdetői, képviselői között nem lettek volna a szó gyakorlati értelmében vett uralkodói, parancsolói természetűek, akik a közösségi lét demokratikus játékszabályait valóban meg tudják teremteni. Csakhogy nem minden hatalomgyakorló ilyen, egyébként a kialakult játékszabályokat újraalkotni nem kell, egyszerűen csak be kell tartani azokat. A politikai élet vezetői azonban ki tudják használni a hatalom gyakorlásában kétségtelenül benne levő felszabadultság élményét, elszakadva ily módon azoktól, akiknek a demokrácia játékszabályai szerint saját hatalmukat köszönhetik. Mindig is számolni kell a politikácsinálók, politikusok (mint hatalomgyakorlók) gyakorlati szokásai, a hatalomgyakorlás mechanizmusai valamint a demokratikus eszmények és ideálok közötti szakadékkal, mely szakadék akkor mélyül el igazán, ha hiányzik a demokratikusnak tudott közállapotok elméleti analízise, mivel nincs aki ezt megtegye. Mire jó akkor a politológia? – kérdezhetné valaki. Maga a demokrácia is jellegzetesen politológiai és nem filozófiai (legfeljebb társadalomfilozófiai) téma. A demokratikus elvek és eszmények gyakorlati érvényesülésének folyamatát épp a mindenkor politológia hivatott elemezni. Elvben igen, de ehhez olyan politológiai

hagyományra lenne szükség, mely nem akar gyorsan engedni a politika csábításának, szellemi függetlenségét nem áldozza fel az ideológia-pártideológia oltárán.

A posztmodern kor fogalomellenes, a fogalom látszólag feleslegessé vált, s ez a tendencia nem kedvező a filozófiára nézve. Kérdéses ugyanis, hogy maga a filozófia meg tud-e lenni fogalom nélkül, lehet-e fogalom nélküli filozófiáról beszélni? A demokrácia felvetésével azonban a filozófia mégiscsak a politológia mellé került, s bármit is szabad a demokrácia fogalmán értenünk, a politológia tudománya nem sajátíthatja ki magának a demokrácia teoretikus elemzésének jogát, hiszen mind magában a politológiában, mind pedig a demokrácia fogalmi apparátusában jól érzékelhető filozófiai-társadalomfilozófiai tartalom van, mint kifejezetten tudomány-specifikus argumentáció. S ha a filozófia politológiai tartalommal is bírhat, akkor fordítva is igaz: a politológia is feltölthető filozófiai tartalmakkal - nem egyszerűen az alkalmazott filozófia, hanem kifejezetten az általános filozófia tartalmaival. Hogyan lehet figyelmen kívül hagyni a bölcséleti antropológiát, ha az emberről bármilyen teoretikus - itt éppen politológiai - megállapítást teszünk? Nem kevesebbet állítottunk, mint hogy a jövődő magyar értelmiség szellemi felkészítésében a bölcsélet nem kapja meg a neki joggal járó, teoretikusan indokolható lehetőséget, s ennek következményei vannak. Rossz kedvünk legfőbb oka - ha nem is tudatosult bennünk - hogy, a demokratikus kibontakozás folyamata hazánkban rossz tendenciájú, s ezért nemcsak a politikacsínálók, hanem a politizáló értelmiség és szűken értelmezve, a politológusok is felelősek. Legyen szabad a nemrégiben elhunyt kiváló magyar esztéta Balassa Péter egyik gondolatára hivatkozni, melyet sajnos, csak nagy vonalakban, nem pontosan szó szerint tudok felidézni: Tulajdonképpen örülnünk kellene hazai demokráciánknak, de az förtelmes és egyre förtelmesebb. Rossz tendenciájú és egyre förtelmesebb. Mellesleg a demokrácia magyar állapotát bírálók könnyen megkaphatják azt a vádat, hogy valójában a kádárizmus apologétái, de hát erről szó sincs. A rendszerváltozás folyamatában kialakult és kialakulóban levő kétpólusú politikai struktúra megteremtheti ugyan a politikai váltogazdaság elvben akár még üdvözlhető gyakorlatát, ugyanakkor borzasztóan rosszul rendezte a demokratikus közélet legfontosabb alapviszonyát, az egyén és a közösség kapcsolatát.

Az egyén önmagában még nem jobboldali, vagy baloldali, egyszerűen éli az életét a maga természetes közegében, a hétköznapi világában, baloldali vagy jobboldali azok a körülmények teszik, melyek a kialakult politikai status quo visszacsatlakozásaként politikai-ideológiai választásra kényszerítik. Hazánkban borzasztóan erős a politika azon igénye, hogy az egyén döntsön, valljon színt: a megosztott politikai közegben melyik oldalon áll. Végzetesen összekeverednek a közélet, a politikai közélet és a pártideológiák elvei, a politika végzetesen beleszól, vagy nyilvánvalóan bele akar szólni az egyének önmagában politikamentes életébe. A lényeges elem itt a visszacsatolás: a politika nem az egyéni életek meghosszabbítása, hanem állásfoglalásra kényszerítő erő. Nem a politika van az egyén számára, az egyén és a nép önmagában pusztán objektum, hivatkozási alap a politika számára. Mindez azonnal nyilvánvalóvá válik, ha a hatalom bármilyen szintű képviselői szembesülnek egy egyszerű ténnyel: a közélet problémái az egyének problémái. Ilyenkor szoktak elvont fogalmakkal operálni, ilyenkor van szó a választóról, a munkavállalóról stb, nem pedig a hétköznapi közegében élő valódi egyén valódi gondjáról. A közéletbe belépő a visszacsatolás jegyében és a parlamentáris demokrácia játékszabályaihoz igazodva nem az igazság és a jog elvont eszméit, hanem autoritásokat keres, csoporthoz kíván tartozni, mert gyakorlatban csak így tudja saját közéletiségét megjeleníteni. S ami az egyén szempontjából annak belátása, hogy nyilvános ügyeinek intézésére nem akármilyen autoritás, nem akármilyen társadalmi csoport, hanem a politikai értelemben vett vezető és politikai csoport (végső soron tehát valamely politikai párt) az alkalmas, az összességében a társadalmi tömegek toleranciája a kormányzati teendők felett funkcionáló, kifejezetten osztályra emlékeztető bürokrata vezető réteggel szemben. A tolerancia többféleképp érvényesül: nemcsak az egyén, hanem maguk a tömegek is belátják saját politikai képzetlenségüket nyilvános ügyeik képviselőire és intézésére, és elfogadják a hatalomgyakorló bürokrata réteg rendelkezési illetékességét, illetve önmeghatározását. Az önmeghatározás szerint egyedül ők képesek a társadalmi, különösen a gazdasági folyamatok tervezésére és irányítására, az állami autoritás egyedül az ő hatalomgyakorló mechanizmusuk révén garantált. Amennyiben elfogadott a hatalmi elit és a tömegek így értelmezett konszenzusa, akkor a konszenzus következményeiben válik félelmetessé. Először: még a hatalomgyakorlók körében is egyre szűkül a rendelkezési illetékesség köre. Másodszor az öngazolás jegyében fogant funkcionális racionalitás ideológiává válik, amennyiben kizárja a szubsztancionális racionalitás mozzanatát az elit önértelmezésében. Magyarán: maga az elit képtelen lesz önmagát saját társadalomontológiai összefüggéseiben látni és láttatni, s borzasztóan megsértődik, ha ilyen értelemben vett elemző kritikát kap. Ez a mozzanat hiányzik minden nyilvános diszkusszióból. Bármilyen politikai-gazdaságpolitikai téma megvitatható, egyetlen tabu téma van: az irányítói, vezetői elit tényleges hatalma. Meg sem szabad kérdezni, hogy miért egyedül a politikai közösség, valamely politikai párt alkalmas arra, hogy a közérdeket megjelenítse; hogy miért kell az egyénnek és a tömegnek valamely párt segítségét igényelni ahhoz, hogy érdekeit adekvát módon tudja megjeleníteni.

A kérdés fontos, hiszen a kormányzati, politikai elit funkcionális racionalitása átszervezi a társadalmiság minden szféráját, átszervezi az egyének magatartásmódját és közéletiségről vallott nézeteit. A megfelelő kérdésfeltevés híján az egyén saját közéletiségének - ideértve csoporttudati tényezőket is - partikuláris

hittartalmakat ad. Belátja azt, amit nem kellene belátnia: önmagát, saját szempontjait és érdekeit mint szubjektív, partikuláris elemeket ki kell kapcsolnia a nyilvános diszkusszióból, a közérdek nem ott van, ahol ő áll, hanem mindig valahol másutt.

Az alig tizenhárom éves múlta visszatekintő magyar demokrácia eléggé egyértelműen meg tudja jeleníteni a demokrácia fentebb vázolt általános tendenciáit. Nyilvánvalóan elsődleges kérdés, hogy mennyiben tekinthető alulról szerveződő demokráciának, tehát mennyire erős mozzanat a nép akarata magában a rendszerváltásban, s mennyiben fogható fel a kialakult világhelyzet logikus és egyetlen következményének, hogy a magyar társadalom a demokrácia útjára lépett. A kérdés azért fontos, mert az alulról szerveződő demokrácia kezdetektől nagyobb teret biztosít a közélet nem feltétlenül politikai intézményeinek, struktúráinak. A civil szervezeteket nem a politika állítja elő mesterségesen, összességében véve a politika nem tudja a társadalmiság minden szféráját uralni. Más részről a felülről szervezett demokráciában állami intézmények és politikai pártok magától értetődő természetességgel találják meg egymást a funkcionális racionalitás jegyében. Ugyancsak a funkcionális racionalitás erősíti az uniós csatlakozás, a 'felzárkózunk Európához' közhellyé vált programja, mely program egyszerre kelt büntudatot a gulyáskommunizmust megélt és így felelőtlenül kiköltekezett (!) nemzedékekben, s ugyanakkor - a szidott szocializmushoz hasonlóan – merőben távoli jövőképet vázol fel az európai szintű életmód elérhetőségéről.

Legyen szabad itt hivatkozni Fukuyama híres könyvére, *A történelem vége és az utolsó ember*-ben két lényeges és idetartozó tézis fogalmazódik meg. Amennyire kérdéses, mit is jelent 'a történelem véget ért' – elhíresült állítása, annyira nem lehet kérdéses a másik: minden térség, de különösen a kelet-európai régió számára egyszerűen nincs és nem is lehet más alternatíva, csak a liberális piacgazdaság és a polgári demokrácia. Viszont éppen ez a világtrend teszi a magyar demokráciát felülről vezérelt demokráciává, s az összefüggés most csak annyiban érdekes, hogy tisztában kellene lenni a lezajló vagy az éppen most is zajló folyamatok bizonyos kellemetlen következményeivel. Nem az a baj tehát, hogy a magyar demokrácia sokkal inkább világtrendeknek, semmint saját organikus önfejlődésének köszönheti eddigi eredményeit, hanem a hiányzó elméleti analízis logikus folyományaként nem tudatosultak bizonyos káros következmények. A legfontosabb káros következmény az, hogy a pártok egyszerűen bebetonozódnak a hatalomba, mert olyan küldetésük van, mely csak bizonyos kelet-európai országokban ad legitimációt a mindenkorai politikai pártnak, pártoknak - függetlenül az adott párt önmeghatározásától, ideológiájától: be kell – úgymond – vezetni az országot Európába.

Ráadásul a modernitás igazi paradoxonja, hogy a demokratikus beállítódás önmagában nem közéleti, a szabadság dimenziója az individuális lét lett a maga feltétlenségében. A modern kor úgy atomizálta az embert, hogy megmaradtak a kor identitászavarai, és megmaradt maga az elvárás, hogy az egyén önállóságának humanista eszméje, identitásának szuverén közege úgy maradjon meg, hogy maga a kor legyen képes saját identitásproblémáinak megoldására. Kérdéses persze, mennyiben 'modern' jelenség maga az individualizáció, hiszen Hegel szerint a görög demokrácia pusztulásának igazi oka az egyéni, a szubjektív szabadság elismerésének, az individualizáció térhódításának erejében rejlik, azaz az emancipált egyének kerülnek szembe a demokratikus homogenitással. Mindennek logikus következménye, hogy az összes történelmi-politikai hivatkozás, mely a demokrácia eredeti tartalmaira figyelmeztet, - éppen, mert a premodern korban született meg -, hatástalan marad, megmarad a verbalizmus közegeiben. Egyszerűen lepattan egy másik, potenciális identitás közegeiről, a politika zárt és kirekesztő közegeiről. Összegezve az eddigieket: mind a speciális, kelet-európai pártlegitimáció, mind pedig a modernitás új paradoxona együttes hatásában az egyén magára marad. Szabadságának nincs valódi közéleti tartalma, közéletiségét tömegszerűen, például szavazati időszakban tudja meg és átélni, életének semmi köze a demokratikus közélet alapszabályához: az egyén annyiban közéleti, amennyiben maga a politika egyéni életének meghosszabbítása, amennyiben képes a politikában civil életének érdekeit megjeleníteni és képviselni.

A kelet-európai demokráciákban nagyon erős a gazdasági kényszerből fakadó állami intervencionizmus hatása, mely a kellenél jobban átalakítja és újraprendezi a köz és a magán fogalmát. A magánszféra úgy válik a fogyasztás, a piac részévé, hogy semmilyen segítségre nem számíthat a politika, és a nyilvánosság részéről. A klasszikus nyilvánosság, mely a közszféra és a magánszféra világos különbségén alapul, a fogyasztói társadalom öntörvényű logikája révén abban a fejlett régióban sem az igazi, melyhez éppen csatlakozni akarunk. Ehhez társul még a politikai kiszolgáltatottság élménye, mely annyiban jellegzetesen magyar és abszurd, hogy a felülről irányított, manipulált nyilvánosság, fogyasztói kultúra, refeudalizációban szenvedő politikai nyilvánosság, azaz a modernitás összes szimptomatikus vonása még egy jellegzetesen hazai elemmel bővül: a politikai megosztottság, a kétpólusú politikai közélet kis magyar horrorjával. Az 'ők' és a 'mi' társadalmi megosztottsága nagy történelmi hagyománnyal bír kis hazánkban, de sohasem volt ennyire egyetemes politikai-közéleti jelenség. A magyar történelem minden korábbi megosztó vitája viszonylag szűk réteget érintett, a politizáló nemesség és a politizáló értelmiség kiváltsága volt 'haladónak' vagy 'konzervatívnak', 'népiesnek' vagy 'urbánusnak' lenni, voltaképpen egyfajta nyilvánosságot képviseltek az egymással vitatkozók. Ma, sajnos, nem így van. Eljutottunk odáig, hogy minden megnyilatkozás, minden közéleti értelemben vett cselekvés mögöttesét keresve ideológiai, pártideológiai motívumokat vélünk

felfedezni. Maguk a közéleti értékeink lettek átpolitizáltak. A közéletben a helyes és a helytelen megkülönböztetése aszerint valósul meg, hogy az illető cselekvő és gondolkodó lény mentalitásában a szívünknek kedves, vagy az ellenséghez tartozó vonásokat fedezünk fel. Sajnos, itt a politizáló értelmiség rosszul vizsgáljuk. Egyetlen példát említek. Az egyetemeken nagy számban bocsátanak ki frissen végzett politológusokat, akiknek éppen szakmai kötelességük lenne a társadalmi-politikai folyamatok tárgyyszerű elemzése. Nyilvánvaló karrierszempontra alapján azonban valamelyik politikai székértábor szolgálatába állnak, s nagyon nagy felelősségük van abban, hogy nálunk a politikai élet ma a másik fél lejáratását jelenti. Nem az a baj, hogy pártszolgálatot vállalnak, szellemi kapacitásukat politikai csoportérdekeknek rendelik alá, hanem az, hogy elhítetik, csak így lehet manapság politizálni nálunk, ezt jelenti a politikai közélet, s ráadásul képesek szemléletüket az egyetemeken is megjeleníteni. Névtelen tanácsadóként szolgálni sokkal sikeresebb, mint köztudatformáló és nyilvános politikai-közéleti magatartást tanúsítani.

Az előbbi egy kicsit szigorúra sikeredett és aktuálpolitikai színezetű kritikai megjegyzés önmagában semmilyen filozófiai alapozást nem tud felmutatni, de abban a kultúrában, melyet mi csinálunk magunknak lehet értetlenül és idegenkedve figyelni bizonyos tudásszociológiailag meghatározható csoport számunkra idegen és elfogadhatatlan viselkedését és mentalitását. Ilyenkor azt kell észrevenni és tudatosítani, amivel nem lehet és nem szabad azonosulni, noha közös világunk közegében, társadalmi kontextusunkban az elvileg elutasított mentalitás és magatartás tapasztalatszerzésünk és eszmevilágunk szerves részei. Így viszont már megvan a szükséges filozófiai-hermeneutikai dimenzió, mert a hermeneutika szerint nem magát a megnyilatkozót, hanem azt a dolgot kell megérteni, amiről maga a megnyilatkozás szól. Így lehet ellenszenves bizonyos értelmiségi mentalitás és gyakorlat, de mivel része a megértésre váró hagyománytörténetnek, legfeljebb a dialógus, a megértés közegében folytatott kölcsönös párbeszéd igényével lehet közeledni hozzá. Még akkor is van, ha magában az érintett hagyománytörténetben, konkrétan eszmétörténetben nagy hagyománya van a megosztó politikai ideológiának, és sokkal kisebb eszmétörténeti jelentőséggel bír az egészben gondolkodó, távolságtartó-elemző elméleti attitűd. A kétféle elméleti-ideológiai mentalitás közötti különbség csak azért vált ilyen plasztikussá (talán nem ennyire erős a különbség a maga ténylegességében), mert az úgynevezett jobboldaliak hajlamosak – ki tudja, milyen indíttatásból? – liberálsínre titulálni az elemzés igényével fellépő ideológiai attitűdöt, míg az úgynevezett baloldaliak nem igazán veszik észre magát az alapállást. Elfogadva Gadamer azon álláspontját, hogy a hermeneutikának nem lehet ideológiakritikai funkciója, azaz a hermeneutika itt nem a jobboldali és nem a baloldali ideológiák esetleges hamisságainak leleplezésére, esetleges antidemokratikus tendenciáik kimutatására szolgál, sokkal inkább saját előzetes megértésem helyességéről, illetve helytelenségéről szeretnék döntenek. Jogos-e tehát olyan értelmiségi attitűd követelése, mely nem a politikai ideológiák értékvilágának közegén át fogalmazza meg nézeteit, közéleti állásfoglalásait? Jogos-e a megértés jegyében a dialógus kölcsönösségének, egyenrangúságának elvét követelni, mert különben bárki is legyen ezen attitűd alanya, saját hermeneutikai reflexiója nem kapja meg a megértés szabadságát?

A kérdésfeltevés szándékoltan túllép a hermeneutika elméleti-módszertani megközelítésén, egyszer már annak is ki kellene derülni, hogy mire jó a filozófiai módszertan! Minek a módszeréről beszélünk egyáltalán? A társadalmi-történelmi folyamatok, maguk a történelem sohasem azonosak fogalmi kifejeződésükkel, de a teória egyszerűen nem mondhat le a társadalmi adottságokról és lehetőségeik elemzéséről. A demokráciában rejlő lehetőségek akkor is erősek, ha a tényleges adottságokkal gond van. Ráadásul az elvárások körét nem feltétlenül a történelmi múlt, sokkal inkább a megélt jelen motiválja, s a jelen adottságainak nem mond ellent, ha valaki a nyilvánosan okoskodó magánemberek számára fórumot, a politikai ideológiáktól mentes értelmiségi attitűd számára lehetőséget kér, és a civil szféra politikamentességének igényét követelményként, demokratikus minimumként fogalmazza meg. A nyilvánosan okoskodó magánemberek a polgári nyilvánosság habermasi modelljében az ideáltipikusnak tartott liberális állammodell kihagyhatatlan társadalmi csoportfigurája. Hiányát fel kell róni a modern, felülről előállított nyilvánosság és a refeudalizálódó politikai elit közegének. A demokratikus minimumnál jóval többről van szó, ha a közhatalom felett gyakorolt bírálatával politikai tényezővé vált okoskodók kis csoportja nem tud eleget tenni vállalt küldetésének. Azaz nem tudja számon kérni magától a közhatalomtól a humanitás általános értékeire való hivatkozással a mindenkori törvény által elvben biztosított és így joggal követelt erkölcsi normákat, a helyesség és az igazságosság általános normáit. A fenti megállapítás nyilvánvalóan a modern demokratikus közállapotok általánosságára vonatkozik, nem árt tehát ismételt hangsúlyozni speciálisan magyar vonásait: a politika kisugárzása a magánszférára, a gazdasági kényszből fakadó állami intervencionizmus, a piaci tényezők elidegenítő és a magánszférát roncsolóan befolyásoló hatása egy olyan megosztott, mesterségesen hiszterizált társadalmi közegben, ahol lassan a legelemibb közéleti felvetés, jelenség is ideológiai töltést kap. Egyértelműen új politikai öntudatra van szükség, melynek megjelenítésére a jelenlegi publicisztikailag hatékony csatornák így nem alkalmasak, hiszen a sajtóban is a politikai impulzusokkal dolgozó értelmiségi újságírók dolgoznak. A politikai hovatartozásukat nyíltan vállaló sajtóorgánumok mellett a látszatobjektivitás álarcá mögé bújtatott más fórumok lennének alkalmasak arra, hogy ne csak a működő gazdasági trendek kapjanak szakértői elemzést, hanem a politikai-közéleti folyamatok is.

Máris új, alapvető fontosságú kérdések adódnak. Mennyire sajátították ki maguknak a pártok a politikai egyesülés és gyülekezés oligomonopóliumát, milyen technikákkal lehet az egyre inkább kétpólusú politikai közegben a legkülönbözőbb társadalmi szervezetek tevékenységét befolyásolni, új politikai közösségek szerveződését megakadályozni, a szakszervezeti mozgalom kibontakozását féken tartani? Talán egy, maximum két technikát kell csupán megfelelő módon alkalmazni: egyértelművé kell tenni magának a szervezetnek az állami intézményektől való közvetlen vagy közvetett gazdasági függőségét, s ezzel összhangban az egyéni boldogulás, a karrier lehetőségét kínálni gondosan kiválasztott, jól megtalált gazdasági szakember vagy politikus értelmiségi számára. Mindebből semmilyen sandaság nem következik, nem maguk a szervezetek és az ottani autoritások hitelességének megkérdőjelezéséről, sokkal inkább védelmükről van szó. Könnyű belátni, hogy a társadalmi gyakorlatban az egyének az egyre általánosabbá váló eszméket, a jog és a szabadság, az igazságosság és erkölcsösség eszméit nem elvontan, hanem nagyon is konkrétan, egyértelmű példákban kérik számon vezetőiktől, így az igazi teher nem feltétlenül a politikai elit, sokkal inkább a középszintű vezetői réteg vállát nyomja. Nekik kell konkretizálni és elviselhetővé tenni a vezetői-irányítói döntéseket, s ha ők is kibújnak a felelősség alól, akkor végképp nincs kihez fordulni, hiszen a politikacsinálók mindig is háttérben maradnak, a politikai elit közhelyeket gyárt, a vezetői réteg kényszerre hivatkozik és felfelé mutogat. Mégis a mindenkori hatalom által létrehozott és támogatott közintézmények képesek a politika reprezentációs jellegű játékszabályainak és a potenciónalisán politikaellenes társadalmi igazság, igazságosság együttes figyelembe vételére, összhangteremtésre. A filozófia itt csak egyet tehet: arra figyelmeztet, hogy az összhang látszatjellegű mindaddig, míg nem valódi konfliktusok, tényleges érdek-összeütközések eredménye. Az összhang az autonómiák összhangja, melyben a politikai hatalom nem egyszerűen a közakarat megjelenítője, hanem ráadásul az adminisztratív hatalom legitim alkalmazója is, s vele szemben a szubjektív szabadságon túlmutató állampolgári szabadság, a homo politicus autonómiája áll. A homo politicus autonómiáját gazdasági kényszer alatt álló, túlideologizált és túlpolitizált, újabb és újabb függőségi viszonyokat kialakító társadalmi közegben nem lehet elérni.

Váltunk témát! Az eddigiek során bizonyos általánosságok nevében fordultunk a hazai demokráciához, annak specifikus jegyeit keresve. A következő témánk ellenkező irányultságú, hiszen az utolsó magyar választási folyamat figyelemre méltó és filozófiailag megfogalmazható tanulságot hordoz magában. Bár a választás technikája, gyakorlata gyakran változott a történelemben, a demokratikus közélet kétségtelenül legfontosabb eseménye a választás, melynek alapelve megmaradt: időről időre el kell döntenie, hogy egy adott közösség kit, kiket tekint legitim vezetőnek, irányítónak. A történelemben kemény harcot folytattak az általános választójog bevezetéséért, a sikeres bevezetés azonban viszonylag új eredmény. Kétségtelen viszont, hogy a modern, az általános választójogon alapuló választás, és az annak eredményéhez igazodó új irányítói és végrehajtói hatalom a legmeghatározóbb demokratikus intézmény. Mindez közhely, s talán felesleges is elmondani, de a 2002-es magyar választások lehetséges elméleti-filozófiai tanulságának levonásához szükséges bevezetés. Az általános választójogot igazoló összes humánus, emberjogi tartalom ismert, elég legyen csak utalni rá. Ugyanakkor a humanitás általánosságainak, az emberjogi elvont eszméinek a valódi, cselekvő és gondolkodó egyénhez szinte semmi köze sincs. Önmagában eddig még semmi probléma, hiszen maga a jog mozog az elvont gondolkodás szintjén, de nem árt megjegyezni, hogy az általános választójog valójában elfogad egy másik elvontságot, a nagy számok törvényének matematikai elvontságát. Ha tehát egy adott társadalmi közösség választásra jogosult állampolgárai minél nagyobb számban élnek az általános választójogukkal, annál igazságosabb eredmény születik. Világos lesz a nép akarata, lehet a nép bölcsességéről elmélkedni, s a politikai közélet szereplői is kénytelenek lesznek igazodni a nép kinyilvánított akaratához. Úgy általában ez így is van, a választás kihirdetett eredményét a győztesek kitörő örömmel, a vesztesek fogcsikorgatva, fanyalognak veszik tudomásul.

De mi van akkor, ha a választási eredmény nem egyértelmű, a verseny maga is kéttényezős és az eredmények nivellálódnak? Az van, ami nálunk Magyarországon történt: a vesztesek igazságtalanságként fogják fel az eredményt és hajlamosak csalást emlegetni. Meglátásom szerint teljes joggal lehet igazságtalanságról beszélni, hiszen a majdnem ötven százalékos eredmény mögött ott kell látni az eredményben csalódott majdnem fél országnyi választópolgárt, azonban ez a csalódottság a sprinter vagy az úszó csalódottságára emlékeztet, aki század vagy ezred másodperccel marad le az első helyről, s nagy keserűséggel fogadja el a célfutó vagy a benyúlás eredményét. Az igazságtalanság mozzanata azonban magában a rendszerben van, s aki csalódottságában csalást emleget, nem árt, ha az igazságtalanság két mozzanatára is figyel. Egyrészt nyilván extrém felvetés annak megjátszása, hogy öt egymást követő szám adja majd a lottó főnyereményét, illetve nem érdemes kiülni az Északi sarkra, hátha arra sétál a Claudia Schiffer. Másrészt egy majdnem kéttényezős versenyben a várható nivellálódás egészen másképp veti fel az egyedi és véletlenszerű mozzanatok jelentőségét, azok valószínűségét. Az igazságtalanság egyik mozzanata a választási folyamat matematikai leírásában van. Ha az utolsó pillanatig, a rendelkezésre álló időszak utolsó tíz másodpercéig éppen ötven-ötven százalék az eredmény, akkor lehet, hogy az ország sorsa a legutolsó szavazó Kovács-házaspár kezében van, s a kihirdetett eredmény annak köszönhető, hogy Kovács úr korábban rá tudta venni feleségét az egyforma szavazati állásfoglalásra.

Igazából mégis az igazságtalanság másik mozzanata, az emberi-antropológiai mozzanat a lényeges. A köznyelvi mondás szerint két dologról, a parizról és a törvényről nem szabad megkérdezni, hogyan készül. Ugyancsak riasztó a választói nem-törődomség utólagos konstatálása. Tudomásul kellene venni, hogy embertársaink nem feltétlenül önállóan döntéshozó, szuverén lények, s kellő megdöbbenéssel társul a felismerés: az elméletileg felkészült, a közélet dolgaiban jártas, a társadalmi-politikai folyamatok iránt érdeklődő, s ilyen alapon értékorientált állampolgár szavazata ugyanazt az egyet éri, mint a buta, nemtörődöm embertársáé, aki egy fröccsért hajlandó kocsmárosa politikai meggyőződése szerint leadni saját szavazatát. Itt most nem az a kérdés, mi számított választási csalásnak Magyarországon 2002 nyarán, szerintem az, amit a másik fél követett el. Sokkal fontosabb annak belátása, hogy a nagy számokba vetett bizodalom egyúttal lemondás a humanitás konkrét, egyedi értékeiről. Lemondás arról az igényről, hogy a tényleges emberi tartalmak eredményt befolyásoló tényezők legyenek. Az absztrakt szám igazságtévő erejébe vetett hit nagyvonalúan eltekint bizonyos szavazók emberi gyarlóságának eredményt befolyásoló szerepétől és lemond a saját közösségében hívó, elkötelezett egyén igazi segítségéről. A már végbement választási procedúra után, az eredmény ismeretében természetesen, visszacsatolásként, sok szó esik általános emberi tartalmakról, a választói magatartás sokféleségéről, de magából a folyamatból ki van iktatva minden emberi tényező. Valójában az általános választójog közösségszervező erejének árt, ha nem vesszük komolyan a benne rejlő antihumánus tendenciákat, mert ezek összességében elidegenítő hatásúak, hosszabb távon pedig nem csak a választástól, hanem a közélettől is eltávolítják az egyéneket. Feleslegesnek, látszattevékenységnek tűnik minden politikai-közéleti szereplésük.

Elméleti szempontból azt az eszmetörténeti közeget, eszmeiséget kell megragadni, melyből végül is az általános választójog eszméje megszületett. Bár óriási irodalom idézhető, itt és most csak arra a finom, de nem lényegtelen különbségre hívnám fel a figyelmet, ami az amerikai Függetlenség Nyilatkozat (1776) és a francia Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata (1789) szövegei között egy bizonyos szempontból megfogalmazható. Az előbbi magától értetődőnek nevezi azokat az igazságokat, melyek szerint az ember egyenlőnek teremtett, és a teremtője által kapott jogokat (élethez, szabadsághoz, boldogsághoz), melyekről le nem mondhat. A másik szöveg szerint az ember szabadnak és jogilag egyenlőnek születik, s az is marad. Vitára ingerlő kijelentés következik: ezen két alaptézis igazi különbsége abban áll, hogy az elsőben az ember az isteni teremtés által determinált, a teremtés által egyenlő, jogai benne vannak magában a teremtésben, a másodikban az ember szabadnak születik, létrejöttében-létében az egyenlőség eszméje még nincs benne, az egyenlőség egy jogilag rendezett világban valósul meg. Magyarán a szabadság egyik vonatkozása a jogi rendezés sokféleségében rejlik, s csak a jogi rendezettség tekinthető általános és kötelező erővel bíró követelménynek. Mellesleg maga az általános választójog is tartalmaz pl. életkorhoz kötött kizáró elemeket, egy bizonyos életkort be nem töltött egyéneket alkalmatlannak tartja felelős állásfoglalásra. Mi van azokkal, akik felnőttkorukban is alkalmatlanok felelősségteljes állásfoglalásra? Csak annyit mondtam, hogy a választói hanyagság, nemtörődomség nem marad meg az egyediség közegében, tendenciájában igazi negatív hatása abban nyilvánul meg, hogy magával a közélettel, közéletiséggel szemben elidegenítő hatású, a politikai jogok gyakorlását láttatja feleslegesnek, értelmetlennek a közösségben élők számára. Valamint azt is állítottam, hogy az idevonatkozó legáltalánosabb emberjogi szabályozás nem követeli meg az általános választójog mai értelmezését, az egyén deklarált jogi védettsége akkor is garantált, ha a választás joga másfajta szabályozásban realizálódik. S talán érdemes az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának szövegét is ilyen szempontból átgondolni! S nem a polgári és politikai jogok kapcsolatára szeretnék utalni, hanem arra, hogy a nyitómondat szerint a szabadság, az igazságosság és a világbéke alapja az egyének veleszületett méltóságának és az egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak, tehát két külön princípiumnak a harmóniáján alapul. Megismétlődik tehát a dilemma: az egyének méltóságát csak úgy lehet garantálni, ha mindenkire ugyanazt a jogelvet kell érvényesnek tudni, vagy maga a jogi szabályozás elvi általánossága, hogy ne legyen jogon kívüli egyén, tekinthető elvi kritériumnak.

Senkit sem akarunk az alkotmányos jogaiból kizárni, az általános választójog akkor is minden oldalról legitim, ha a választói gyakorlatban negatív, eredményt befolyásoló tendenciák azonosíthatók. Érdemes lenne viszont olyan új technikákról elmélkedni, melyek alkalmazásával minimálissá tehető a veszteség, mely a humanitás vesztesége egy rosszul működő választási gyakorlatban. Bár látszólag jogi kérdésről van szó, nem árt hozzágondolni a téma filozófiai-antropológiai szempontját is. A hozzágondolás kétségtelenül bizonyos veszélyekkel jár. Utoljára Nietzsche fogalmazta meg azokat a veszélyeket, melyek felmerülnek, ha az emberi egyenlőség eszméjét már az antropológiai szinten elutasítjuk, s így gondoljuk végig az ember metafizikáját. Ehhez valóban bátor filozófiára van szükség.

A filozófia túljutott sokadik gyászjelentésének sokkoló hatásán, nem ért véget úgy, ahogy Adorno megjósolta, köszöni szépen, jól van. A hermeneutika joggal tart igényt az általánosság, az egyetemesség filozófiai tradíciójára, amennyiben minden emberinek megvan a maga hermeneutikája. Nem tekinthető tehát a bölcsélet modern feladatának filozófusként nem-filozófiai kérdésekben megszólalni, hiszen nincsenek nem-filozófiai kérdések. A hermeneutikának és a bölcséleti antropológiának az összhangja távolról sem utópia, amennyiben a bölcséleti antropológia nem a múlt század harmincas-negyvenes éveiben vállalt és

sehová nem vezető tudományfilozófiai úton kíván haladni, hanem vállalja annak életfilozófiai-metafizikai hagyományát. Az akkor csődbe jutott tudomány-specifikus hagyománnyal nem az volt a gond, hogy receptíve odafigyelt más partikuláris diszciplínákra. Az igazi baj az volt, hogy ő maga is egy ilyen tudományelméleti nóvumoknak megfelelni akaró diszciplína kívánt lenni. Ily módon lemondott igazi küldetéséről, annak igazolásáról, hogy minden emberi egyúttal filozófiai is. Ahogy Kant sugallja, nem kell bevezetődni a filozófia zárt és elkülönített világába, mert ilyen zárt és elkülönített világ nincs, s mi magunk is benne vagyunk magában a filozófiában. A diszciplináris elkülönülés az élet eleven tapasztalataitól való elhatárolódás is egyúttal. S különösen tragikus és végzetes ez az elhatárolódás akkor, ha a modern kor eleven tapasztalatainak lehetséges summázataként új metafizika utáni emberi vágyódás konstatálható. Maga a metafizika utáni vágyódás kiábrándulásból fakad, a kiábrándulás vagy inkább kiábrándulások pedig az eleven élet tapasztalatszerzéseinek, józan felismeréseinek következménye.

Kezdjük a politikával! Ha a párt eredetileg logikailag koherens érdekcsoport közéleti meggyőződése volt az igazságról, ma gazdasági racionalitás nevében összeálló érdekcsoport, melynek megnyilvánulásaiban nem az igazságról való meggyőződés a motiváló erő, hanem a partikuláris csoportérdek. Elég nagy kiábrándulást okoz azon felismerés, hogy a beszéd és a tett nem a helyes és helytelen, az igaz és hamis mezsgyéjén halad, hanem a pártideológiai modalitások erős, legyőző ereje kerül megmérettetésre. Joggal lehet tehát számolni a parlamentáris demokrácia általános válságának jövőbeli lehetőségével, s az előadás elején említett közvetlen és természetes demokratikus hagyomány hivatott megakadályozni, hogy a politikai elit válsága a demokrácia általános válságává nője ki magát. A kiábrándulásból ne következzen semmiféle diktatúra utáni vágyakozás. A tudomány jelenlegi állása is okot ad a kiábrándultságra, hiszen minden szellemi áruvá vált, eleve azt állítják elő, ami piacképes, a társadalomtudományos szcientizmus és parlamentáris demokrácia egymásra talált, s a parlamentáris demokrácia válsága az ő válsága is.

A filozófiának itt különleges szerep jut. A hermeneutika túl kényelmes foglalatosságot ad, hiszen hosszan el lehet elmélkedni a hermeneutikai beállítódás módszertani összefüggéseiről. A módszerprobléma a filozófiai gondolkodás végtelenített diszkussziója önmagával. A módszerbe vetett modern hit viszont egy szétrombolt metafizika talaján született. Kant volt az a filozófus, aki megpróbálta szabadság és determinizmus, társadalmi, erkölcsi, jogi és természettörvények összhangját megteremteni, s ezen az úton nem lehetett metafizikát teremteni. Ha a filozófia felemeli buksi fejét a hermeneutikából, s látja a gyakorlat és az elmélet identitásproblémáit, akkor feladatát a helyzet tudatosításában nyugodtan meghatározhatja. A tudományos szcientizmus hagyományától elhatárolódva képes lesz olyan bölcséleti antropológia meg- és úrafogalmazására, mely a szabadság világát nem a determinizmus világára akarja építeni. Szembe tud nézni azzal a felismeréssel, hogy a determinizmus közegében az emberek bizony nem egyenlők, s a jogi szabályozásnál nem akarja őket egyforma jogi elvvel egyenlőnek látni és láttatni. A demokratikus hagyomány nem lehet vesztese az új metafizika születésének, ha ennek a metafizikának fogalmi apparátusa az emberi létezés adekvát leírását adja.

Boško Krstić

A város az embereké, a hatalom az államé (Egy együttélés haszontalan tapasztalata)

Néha egyetlen mondat mindent felfordít, felülbírálja mindazt, amit csak tudtunk, gondoltunk, bizonygattunk, és kénytelenek vagyunk minden ítéletünket újra meghozni, és az élet dolgait új értékrendbe sorolni.

- Ő az én legjobb barátom. Szerb, de nem rossz ember!

E két, akkor még számomra szokatlan, mi több, tán sokkoló mondatot Farkas Péter bácsi mondta ki, családom minden bizonnyal legjobb barátja még azokból az időkől, amikor Ungár-pusztán éltünk, s akkor hangzottak el, mikor úgy húsz évre rá apámat ómoravica szomszédainak bemutatta. A ház udvara csakugyan megtelt olyanokkal, akik jóindulattal és kíváncsian vártak Farkas bácsi szerb barátjára. Apám, aki beteg volt és alig tudott járni, egy szót nem tudott magyarul, így Péter bácsi ezen kijelentésével próbált igazolást adni arra, hogy miért nem tud szóba elegyedni az összegyűlt magyar szomszédokkal. Ám ez a „Szerb ugyan, de nem rossz ember!” engem megrázott, meglepetéssel és értetlenséggel töltött el, és visszatért az Ungárban töltött gyerekkorba.

Sok kölyök lakott ott, mi azonban Farkas Péter gyerekeivel, Józseffel és Öcsikével, Hildával, egy kislánnyal az ikerházból, ahol mi is laktunk, illetve még ezzel-azzal, attól függően, hogy éppen hol és mit játszottunk, külön bandát alkottunk. Apám már akkor ágynak esett, gyakorta betegeskedett, a házban terjengő suttogás szerint a berlini hadifogolytábor következményeként, és Péter bácsi éjszaka néha befogta a lovakat, és apámat a messzi lakó orvoshoz vitte. Mindig csak ő, más sohasem. Gyerekeinek a mi házuk, akár a saját otthonuk, és mi is állandóan náluk tébláboltunk. Hilda talán kicsit idősebb volt, és mert németül beszélt, lassan megtanultuk tőle, ő pedig a mi magyar és szerb anyanyelvünket - így aztán egy poliglott gyermektársaság lettünk. Emlékszem, az emberek csodálkozva, olykor gúnyosan néztek ránk. Mi a különösen fontos és titkos üzeneteinket mindig azon a nyelven mondtuk ki, amelyet az idegenek nem érthettek. Anyám olykor meglátogatta Hilda anyját - Hildát anyja egyedül nevelte, hogy hol lehetett az apja, akkor még nem tudtam, - általában egy oldal szalonnával vagy sonkával állított be hozzá, és hol egy nő blúzzal, hol egy selyemruhával, tért vissza, egyszer egy bűgőcsigát hozott és egy csodálatos cipzáros tarka trikót, számunkra akkor teljesen ismeretlen vívmányú zárszerkezettel. S mindez azokból a csomagokból származott, amit Hildák Németországból kaptak. Ez volt a mi gyermekkorunk világa.

Én akkor még nem tudtam: apám mint hivatásos határőr a háború előtt a régi, összeomlott rezsim alattvalójaként, s nem mint partizán esett német hadifogságba; nem tudtam, hogy Bácskát a háború idején a magyarok tartották megszállás alatt, hogy Farkas Péter bácsi magyarként a Petőfi brigádban, tehát partizánként, nem pedig megszállóként harcolt, hogy Hilda német lány, egy volksdeutscher lánya, aki kerekét oldott vagy valamely internáló táborban végezte, és a lány anyjával azt várta, mikor deportálják Németországba; nem tudtam, hogy gyermeki világunk mellett vagy fölött létezik egy másik világ is, egy más érték- és viszonyrendszer; hogy kicsiny társaságunk tagjai nem csupán egymáshoz tartoznak, hanem hogy valamennyien, anélkül hogy szeretnénk vagy akarnánk, tartozunk egy nagyobb közösséghez is, amelyeket államnak, nemzetnek, győzteseknek és veszteseknek neveznek.

Így aztán Farkas Péter bácsi, a partizán fuvarozta a bukott, régi rezsim határőrére orvoshoz, Hilda, a megszálló csatlósa, illetve a csatlóssággal megvádolt férfi lánya tanította minket egy ellenség nyelvére, s gyakorta volt a vezérünk, és szüleink, akik minderről tudtak, mégis nyugalommal szemlélték, sőt ápolták a mi kis társaságunkat, mint olyasféle vívmányt, amire nekik szert tenni szinte lehetetlen, vagy legalább is roppant nehéz lett volna.

„Szerb, de azért nem rossz ember!” Csak mikor már érett fejjel jutott eszembe az az idő, értettem meg milyen óriási eredmény az, amikor egy ember mindazok után, ami történt, és ami velük történt, azt mondhatja a másakra: „Szerb, de azért nem rossz ember!” Ugyanígy hangzott volna, ha apám valahol Szerbia belsejében ilyen jellemzéssel mutatja be Farkas Péter bácsit: „Magyar, mégis...” Megértettem, nem pont úgy élünk, ahogy azt odafönn elvárják. Persze úgy sem, ahogyan mi szeretnénk. Párhuzamos világok, és párhuzamos életek vannak - egy dolog az állammal és az államban élni, és más dolog egy városban, faluban, pusztán, konkrét hús-vér és saját életet élő emberek között. Mert még a sorsok sem egyformák, néha nagyon is különböznek.

*

Egyik szellemes barátom, egy született ellenzéki, mindennel és mindenkivel vitázó karakter, azzal vigasztalt egy nehéz pillanatomban, egyikében a legutóbbi (remélem, végérvényesen letűnt) politikai tisztogatásoknak:

- Jegyezd meg, ha valahol fekete pontot, nagy mínuszt szereztél, fogalmad sincs róla, hogy a másik helyen már be is írták neked a nagy pluszt.

Akkor épp nem nagyon hittem neki, ma már azonban bizonyosan tudom, hogy igazat beszélt. Az állam, a hatalom, a rezsim, a párt képes szófogadatlan alattvalóit megróni, amit azok sokszor nem ismernek el, és dicséretnek tüntetik fel.

De mindez fordítva is érvényes.

*

A rendszer mindig kiszámíthatatlan: egy időben megfelel neki, és ezt fennen is hirdetik, ha szereted felebarátodat, természetesen mit sem törődve azzal, hogy az szerb, horvát vagy magyar, illetve valami más, aztán később bizalmasan tudtadra adja, elvárja, hogy azért egyiket inkább, a másikat kevésbé méltányold. Aztán meg kinyilvánítja határtalan vonzalmát egy másik állam iránt, az emberek pedig zavarba jönnek, mert az az ország, amellyel „észázados életközösségben” élünk, több ezer kilométerre kerül el, s a szeretetet a nép nevében a külügyminiszterek gyakorolják. És ez még a könnyebb eset. A súlyosabb az, hogyha gyűlölni kell, s a legsúlyosabb, ha azokat, akikkel együtt élünk, azokat, akiket eddig szintén sugallatra mindennél jobban illett szeretni. Közeli emberek és népek között mintha csak azért volnának, hogy valaki, aki rossz és erős, egy rossz pillanatban elszabadíthassa a gyűlölet poklát. Ezért igaz, hogy a szeretetet a gyűlölettől csak egy hajszál választja el, ez azonban feneketlen mélység felett lebeg. Mi, emberek, megpróbáljuk valahogyan ezt túlélni. Túlélni a rossz államokat és a kollektív gondolatokat. Meg a kitalált államközi vonzalmakat. Mert az államnak nincsenek érzelmei, fogalma sincs a szeretetről, ezt csak az ember ismeri. Emberi felfogás szerint az állam a népet és polgárait szolgálja, s nem fordítva, a dolgok állása viszont a legtöbbször nem az és nem olyan, amilyennek mi szeretnénk.

Konrád György szerint vagy állampárti vagy városbarát az ember. Arról ír a Kerti mulatságban, hogy a város ellenpontja nem a falu, hanem az állam. Egy város elkötelezett hívének lenni jóval kevésbé ostoba világnézetről tanúskodik. Elismeri annak fontosságát, hogy az ember maga körül életet teremtsen, hogy egymás mellett, s nem egymás fölé rendelve éljen az emberek.

*

Mindez hogyan fest egy határmenti, vegyes lakosságú és kultúrájú városban, méghozzá egy olyanban, amelyben a huszadik század folyamán öt állam és még több rezsim váltotta egymást? Más szóval Szabadkán. Előbb Magyarország, aztán Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, aztán Jugoszláv Királyság, majd 1941-ben ismét Magyarország, illetve 1944-től szocialista Jugoszlávia, végül pedig Kis-Jugoszlávia, végül Szerbia és Montenegró, végül... Mindig az új állam és az új rezsim írta elő az élet új szabályait, a mércéket s mindazt, ami a megszállásokkal és felszabadításokkal - ki-ki minek hívja - jár együtt. E határváros hét kaput tár a világra, utak és vasutak vezetnek tőle a környező országokba - Magyarországra, Romániába, Horvátországra, Bosznia-Hercegovinába - és a térség száz meg száz ezer emberét fűzi össze, különféle nemzetiségűeket és vallásúakat, be- és kitelepülőket, több országba szakadt rokonságot, összekeveredett hagyományú és kultúrájú vegyesházasságokat. Amikor valamely határmódosítás vagy politikai kurzus miatt akármelyik kapu vagy országút bezárult, a város azon arca mintha szem nélkül maradt volna, lelkének egy része is elveszett, s a gyakorlatiasabbak szerint a munka, a kereskedelem és a pénz is kevesebb lett. Mégis, mint azok a szerencsétlenek, akik egyik karjukat elveszítve, a másikat megerősítik, a város élete tovább folyt.

A nyilvánosságtól eltitkolva, mindig valamilyen határsávban - ami miatt Szabadkának egyetlen rezsim sem szentelt túlzott figyelmet, de lehet, hogy éppen ezért -, a szabadkaiak egy sajátos életmódot folytattak. Régi ismeretségeiket és barátaikat megvigyázták, egymást segítették, ha kellett, kereskedtek, és

nehéz időkben bezárkóztak, a hivatalok szeme előtt elhúzódva tettek, ami a dolguk. Amíg az ideges hatalom másoktól és önmagától is rettegett, és mindig a feletteseknek tartozott elszámolással, soha nem saját városa lakóinak, a szabadkaiak, vagy legalább is többségük, odafigyelt arra, mit gondol róluk a másik, és megvárták míg a legújabb fordulat is kifúlik, s a dolgok leülepednek a megszokott rendben. Igen, hogy leülepedjenek ismét, bár ez olykor igencsak eltart.

Az egyik szabadkai utcát létrejöttétől hivatalosan is Kossuth utcának hívták. Amikor azonban az első világháború elteltével a város a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba került, ahogy az szokás, átkeresztelték Sándor király utcára. Az is maradt egészen a második világháborúig, amikor a várost Magyarországhoz visszacsatolták, s az utcát visszakeresztelték Kossuthra, ha csak rövid időre is, mert az oroszok és a partizánok 1944-es bevonulásakor a Köztársaság utca nevet kapta. De ez sem tartott soká, mert tetteiért és szolgálataiért az új rendszer egy szocialista vezetője, a szlovén Boris Kidric írást adta nevére az utcát. Így is maradt ez egészen napjainkig. De közben, mert a főutca a fő sétatér is volt, mindannyian és mindenkor, az időszerű elnevezéstől függetlenül csak Korzónak hívták. Épp a napokban lett ez a hivatalos neve.

Tartson ki soká, bár száz évig e név mellett.

Mennyire csábító az, amiről azt híresztelik, hogy elavult, dekadens vagy tiltott, Szabadkán így aztán minden nagy váltás után valóságos kis piaca piaca jön létre a régi könyveknek, régi újságévfolyamoknak, fényképeknek, képeslapoknak; szenvedélyes gyűjtők rohamosztagai vásárolják fel az uniformisokat, jelvényeket, kitüntetések, a bankókat, a flaskákat és a különféle régi limlomot, hogy ezáltal rekonstruálják a látszatra letűnő világot.

Szabadka önmaga múzeuma, a minduntalan összetört majd összerakott múlt gyűjteménye.

*

Csak elképzelni tudjuk, milyen megdöbbenést váltott ki a szecesszió magyar változatában épült, erdélyi díszítményekkel ékített híres szabadkai Városháza 1918-ban, a szerb hadsereg bevonulásakor, amikor a város a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz, a későbbi Jugoszláv Királysághoz...stb. került. A nagy tanácssterem ablakain Nagy Sándor és Róth Miksa magyar művészek vitrázsai: Mária Terézia, Ferenc József, magyar királyok, főrendek... mind a régmúlt idők: az Osztrák-Magyar Monarchia, a történelmi Magyarország jelképei... Ezért az új hatalom tizenhat vitrázst azonnal eltávolított - valahol a pincében helyezték el őket -, az ablakokat pedig egyszerű üveggel üvegezték be. Persze, ez nem volt valami túl szép, hamarosan fel is merült tehát, hogy jó lenne az új hatalomnak, az új királyságnak megfelelő új vitrázsokat elhelyezni. Valószínűleg ebből az időből eredeztethetőek a leszedett vitrázsok fotói, amelyeket Stevan Stanišić neves zombori vitrázskészítő mester készített. Árajánlatot is kértek tőle új vitrázsok kivitelezésére, de pénzszüke miatt nem került sor egyezségekre, így a vitrázsok a pincében várták ki a második világháború kezdetét és a megszálló magyar hadsereget, amely rögtön visszahelyezte őket eredeti helyükre: a városháza nagy üléstermének ablakaira. De nem maradhattak sokáig: Szabadka 1944. évi felszabadításakor az új partizán hatalom először is leszedte a vitrázsokat, ám az első világháború utáni tapasztalatokból okulva (hogy megőrizték és újból visszahelyezték őket) a levétel sokkal alaposabban történt: előzőleg összetörték a kereteket és szétszúrták a színes üvegcserepeket, és csak ezt követően dobták a városháza pincéjébe. Itt maradtak elfeledve egészen a hatvanas évekig, amikor is egy bátor és ambiciózus kultúrotthon vezetés vödörökbe gyűjtve napvilágra hozta őket. Titokban megállapodtak a Stanišić-féle régi szerb mesterműhellyel, s az általuk megőrzött vitrázsfotók alapján Belgrádban eredeti nagyságú kópiafelvételek készültek, és az üvegcserepeket darabonként egymáshoz illesztve a vitrázsokat teljesen felújítva visszahelyezték az ablakokra. De - el is takarták átláthatatlan függönyökkel. Így egy ideig Mária Terézia, Ferenc József, a királyok és a többiek jelen voltak ugyan, de teljesen illegálisan és konspiratív módon. A városháza nagy tanácssterme volt persze mindig az a díszterem, ahova a város legtekintélyesebb vendégeit vezették, így ide került egy liberálisabb szocialista vezető is. Amikor megkérdezte, hogy mi van a függöny mögött, és azt válaszolták neki, hogy magyar királyok és főrendek, odavetette: - Jaj annak a hatalomnak, amely üvegkirályoktól félt! - Ezt követően a vitrázsokat felfedték, és azóta újból teljes fényükben pompáznak. Ma ez a legszebb díszterem, ahol szabadkaiak: szerbek, horvátok, magyarok és minden idevalósi házasságot kötnek.

*

A multikulturalitás és a multikonfesszionális, a nemzeti, a vallási és az egyéb tolerancia manapság általános helyet foglal el minden és mindenfajta - főként politikai - vitában. Emellett mindenki azt igyekszik bebizonyítani, hogy ez a hihetetlen eredmény rendkívül könnyen elérhető, csak el kell határozni, majd némi türelemre és időre van szükség. De nem így van. Egyáltalán nincs így. Nehéz, nagyon nehéz, átkozottul nehéz! A saját nyelveden kívül (amelyen, ugye, tanulsz és olvasol) ismerned kell felebarátaid nyelvét is, azokét, akikkel együtt élsz, de mit ér a nyelvtudás, ha nem ismerkedsz meg az irodalommal is az illető nyelven, majd a történelemmel, ezt követően a kultúrával: a jó kávéházi zenével, konyhával, viccekkel... És hogy a dolog még nehezebb legyen, senki sem kényszerít mindezek tanulására. A saját szokásaidon és ünnepeiden kívül (ami néha magában véve is megerőltető) ismerned kell mások szokásait is, ami magában foglalja azt, hogy időnként elmész hozzájuk (ez a könnyebb dolog), de bizony azt is, hogy ők jönnek el hozzád, ami meg ahogy épp sikerül (pont úgy, mint amikor a rokonok jönnek hozzád); a saját nemzeted megbecsülése mellett (sokan egyedül ezt tudják - nagy könnyedséggel - elsajátítani, és túlzásba is viszik) a szívedben és a lelkedben helyet kell szorítani mások számára is... És ez mind ilyen, komplikált és összetett. Emellett még nacionalisták, bolondok és ostobák hada próbál mindentől eltéríteni és minderről lebeszélni.

De: ha valaha valahol elsajátítottad a másokkal élés művészetét, akkor azt egyszer s mindenkorra megtanultad, egy helyen, de az egész planétára vonatkozóan. Élhetsz, ahol akarsz és akivel akarsz. Csak a különbözőségeken együtt élésnek ezek az egyetemei nyitják meg ennek a mégis csak kis világnak az útjait, ilyen-amolyan lehetőséget teremtve arra, hogy eleget tegyél a tied (ha vannak) iránti kötelezettségeidnek, ha erre egyáltalán igényt tartanak.

*

Az emberek félnek az ismeretlentől. Félnék attól az embertől, akinek nem tudják a nyelvét, és nem értik meg; félnek az ismeretlen, idegen szokásoktól, mint ahogy az őseink is félt a villámtól; félnek az étel-ital más ízétől; könnyelműen lenéző, lekicsinylő ítéletet hoznak ismeretlen kultúrákról, vallásokról, népekről... Százszor is szabadon haladsz végig az ismert úton, de ha víz önti el, attól félsz, hogy csupa tövis és üvegcserep borítja. A nem tudás a félelem alapja, de - ami még veszélyesebb - a félelem a gyűlölet alapja is.

*

Egy barátom valódi kis tudományos elemzést dolgozott ki, valóságos módszert, hogy miképp lehet megkülönböztetni a toleráns embert a nem toleránstól. Olajbogyóval kínálja őket, aki szereti - állapította meg - , az egyik oldalhoz tartozik, aki nem, az a másikhoz. Nem vagyok éppen biztos abban, hogy ilyesvalami lehetséges, és félek, nehogy rajtam is kipróbálja. Ugyanis a fekete olajbogyót szeretem, a zöldet azonban nem.

Mellesleg, tudják, hogy készül az igazi szerb túrós pite - gibanica? A réteslapot ásványvízzel és olajjal bespricceljük, majd a tésztát megtöltjük tejjel és tojással elkevert túróval, majd rövid ideig sütőben sütjük, amíg a tésztája ropogósra nem sül. Tudom, azt fogják mondani: hát ez a túrósrétes! Igen ám, de ha most köztünk lenne egy szabadkai bunyevác is, ő azt mondaná: uraim, ez a prisnac! Igazából nem hiszem, hogy a világon létezik olyan nép, amelynek nincs ilyen „ritka” tészta-túró specialitása. Persze, mindannyian azt gondolnák, hogy az ővük az egyetlen egy és legízletesebb a világon.

Két évvel ezelőtt Belgrádban egy Slobodan Jovic nevű szenvedélyes zenerajongó könyvet jelentetett meg, amelyben száz magyar dal és csárdás kottáját, valamint magyar és szerb nyelvű szövegét adta közre. Sokan meglepődtek, amikor kiderült, hogy azok a régi dalok, amelyeket még nagyapáik és apáik is hallgattak a kocsmaiban, és amelyeket minden jó ízlésű zenés műsor még ma is sugároz, és amelyekről azt hitték, hogy eredeti régi szerb dalok, valójában neves magyar zeneszerzők és mesterek átdolgozásai. Gondolják csak el: száz dalt - és biztosan több is akad - Magyarországon is és Szerbiában is a sajátjukként énekelnek. Lehetséges, hogy ugyanabban a pillanatban Belgrádban szerb, Budapesten meg magyar nyelven énekelik - előfordulhat, hogy ehhez még hazafias lelkesültséggel is - ugyanazt a dalt, abban a hitben, hogy az csak az ővük, senki másé. Szabadkán ez az interpretáció kétnyelvű is lehetne. Íme néhány ilyen dal: Amikor majd nem leszek - Kad ne bude mene više; Szép a rózsám - Moja mala nema mane; Ladi, ladi, lom - Nema lepše devojke, és így tovább, százával.

Petőfi híres versét, a Falu végén...-t Jovan Jovanovic Zmaj még 1872-ben átköltötte szerbre, de - amattól a száztól eltérően - a szerb szavakhoz itt komponált zene ma is az egyik legnépszerűbb szerb kávéházi dal.

Lajkó Félix, a szabadkai hegedűs csodagyerek, aki felkorbácsolta a jugoszláv és az európai közvéleményt sajátos erdélyi zenei motívumokkal ellátott attraktív etnozenei interpretációival, darabjaihoz a legjobban hangzó támogatást a Boban Markovic vezette legjobb szerb rezesbandában találta meg. A belgrádi és budapesti közös fellépéseikről készült kazetták a határ mindkét oldalán slágerként kelnek.

Ilyenfajta kombinációt öt művelődési minisztérium sem tudna sem kigondolni, sem megvalósítani.

*

Szabadka a történelem folyamán a két régi - az osztrák-magyar és a török - császárság érintkezésénél helyezkedett el, mind Szerbia, mind pedig Magyarország monarchia volt. Az érintkezési pont Szabadka. Egyszer ütösszerűen fájdalmas érintés, másszor könnyű és kellemes simogatás. Ezért Szabadkát nem is lehet egy pillanatában megragadni és megérteni, minden pillanata más és más, és ekként: csalóka. Csak hosszú idő után tárja fel igazi arcát és mutatja ki igazi erejét. Már magyar elnevezése is cseles: Szabadka - slobodica (Lehetséges csak kicsit szabadnak lenni? Csak egy kis időre?)

Ezt a szabadkai érintést mindenki másként érzékeli. Nemrégiben Gerle János kitűnő budapesti műépítész-történész Az országépítő c. folyóirat egy teljes külön mellékletét szabadkai szerzőknek szentelte. Gerle szerkesztő így ír: Szabadka (Subotica) más város. Nem úgy más, ahogy minden város különbözik a másiktól, hanem más az összes többihez képest. Úgy fogalmazódott meg bennem - tapasztalatként, hogy Szabadka az egyetlen magyar város, amely őrzi a monarchia levegőjét. Nem kőbe merevítvé, hanem áramló, körülölelő, beszívható levegőjében, mintha titkos palackokból engedné ki valaki folytonosan a város rejtett pincéiből. Talán azért van ez így, mert az utódállamok közül Jugoszlávia volt az, amelynek nacionalizmusa szükségképpen soknemzetiségű volt, és megőrizte a monarchiából a toleráns együttélés magától értetődő természetességét. Jugoszlávia volt az egyetlen abban is, hogy szembenállása kifejezésekként a diktatúra időnként olyan kulturális elhajlásokat engedett meg, amelyek újra és újra fellobbanthatták az emberekben a szabadság érzetét. Titkos pincék, írom önkéntelenül, mert Szabadka ráadásul mitikus város, mindennapi életét átszövik a régi és újonnan születő legendák, amelyek telefonódnak a valóságba és azzal összekeveredve, annak helyét imitt-amott elfoglalva, szürreális közeget teremtenek...

Időnként el kell távolodnod saját magadtól, hogy meglásd saját életedet, és megtudd, hogyan látják a többiek ugyanazt, amit te is nézel.

„Maga még nem elég idős ahhoz, hogy bármiféle várost is ismerjen” – mondja Jozefa, a Behringer-kastély hősnője fiatal beszélgetőpartnerének. „Még a városházát sem. Istenem, hiszen mozdulatlanul több országot cserélt, mint ahányat ön valaha is be fog utazni. Minden változik körülötte, de ő ugyanott, ugyanúgy, ugyanaz marad. Mi pedig, ugye, ahogy az idők változtak, magunk is változtunk, és másféleképp viselkedtünk. Általában szégyelljük magunkat utána. Ha eleget fog élni, meg fogja érteni, hogy a város nem éppen úgy néz ki, ahogyan ön látja, mert mások is nézik és a maguk módján látják. A város valójában egyszer ilyen, másszor olyan, lehetséges, hogy egyikünk sem tudja, igazából hogy is néz ki... Istenem, elhaladunk ilyen egyszerű dolgok mellett, és mindenki a saját módján látja őket”.

Az egyik legnagyobb mai szerb gondolkodó, Radomir Konstantinovic Szabadkán született 1928-ban. A vidék filozófiája című könyve egy-két évvel ezelőtt Magyarországon is megjelent. 1997-ben, a Descartes halála c. könyvének bemutatóján a szabadkai városi könyvtárteremben ezt mondta: „Még soha nem voltam egyik könyvem bemutatóján sem. Úgy gondolom, hogy ez egyfajta intellektuális hiúság vására, az önelégültség, a hegek, fájdalom, szenvedés nélküli, kifényesített, makulátlan kultúra olcsó kis kaleidoszkóp-játéka, a virtuozitás azon válfajához tartozó valami, ami a kultúrát megszelídítve azt egy élő, éppen ezért meglehetősen veszélyes hatalomból veszélytelenné alakítja. Elrejtöttem ez elől, de most nem bújtam el. (...). Azt akartam, hogy Szabadka legyen ez a város, nem pedig egy másik, mintha csak Montaigne beszélt volna rá erre. Montaigne, aki rendkívül fontos előzménye ennek a szövegnek (a Descartes halála c. regénynek, a szerző megj.), a sokféleségek embere. Az azonos, az egyöntetűség elutasításának. Az utóbbi tíz évben a legdrasztikusabb módon, a legvéresebb módon tárult a szemünk elé, hogy a rombolásnak milyen borzalmi mennek végbe az egység és az azonosság imperatívusza alatt (...) Ez a sokféleség, ez számomra Vajdaság, Szabadka, Montaigne. Ez a nagy, nem-egységes sokszínűség. Ez Szabadka.”

A zsidó apától és Crna Gora-i anyától származó, szintén szabadkai születésű Danilo Kiš egyetlen mondatban kísérel meg jellemezni a várost: „Szabadka: Kosztolányi, a zsinagóga, a barokk városháza... többnyelvűség”. Egy interjúkérdésre: - „A könyveiben arról ír, hogy Szabadkán született, a jugoszláv-magyar

határon. Mit jelentett és mit jelent most önnek ez a város?" - pedig így válaszol. „...Ez a város, amelyet szerbül Suboticának, magyarul Szabadkának hívnak, azzal az előjellel, azzal a meghatározó tényezővel, hogy »a jugoszláv-magyar határon«, itt van tehát, hogy tanúbizonyságot tegyen erről a kettősségről, a nyelv, származás, történelem és kultúra eme kétértelműségéről, valamint arról is, hogy az író sorsában semmi sem történik véletlenül, még a születési helye sem véletlen".

*

Szabadkán tovább zúgnak a harangok a különböző ünnepekre; keverednek a kultúrák, nyelvek, tájszólások és hangsúlyok; emberek jönnek mindenfelől, ismerkednek egymással és megszokják egymást. Néha könnyebben, néha nehezebben, már amilyen az idő. Megszoknak és maradnak. Nem szoknak meg és elmennek. Soha nem szoknak meg, de maradnak. Miattuk akkor mások mennek el.

*

A város az emberek, az állam pedig a hatalom. Logikájuk, idő-, erkölcsi és bölcsességmércéik - gyakran különböznek.

Sok évvel ezelőtt egy szabadkai családnál, ahol gyakran megfordultam, fölfedeztem az idő egy újabb titkát. A családhoz tartozó barátom a közeli cukrászdából süteményeket hozott az ebédhez - ingyen. Csak később tudtam meg, hogy az ő nagyapjaé volt, majd eladta a jenlegi tulajdonos nagyapjának, azzal a kikötéssel, hogy a barátom családja, mindaddig, amíg a cukrászda és a régi tulajdonos családja létezik, ingyen kapja a cukrászdából a süteményt. Működött ez a megállapodás két világháborún át, két világbékén át, fél évszázadig. Ezzel szemben az én családom öt év alatt ötször költözött a világ egyik végéről a másikra. A terveink csak egy hétre előre szóltak. Nem tudtam megérteni, hogyan lehet valamit ötven évre előre tervezni. Ötven éven át tartani magadat egy adott szóhoz, amelyet olyan valaki mondott ki, akit nem is ismertél, és olyan valakinek szólt, aki számodra úgyszintén ismeretlen, és ez az ígéret azóta is mindenkit - téged is - kötelez. Megtervezni, hogyan fogsz süteményt enni a következő ötven évben.

Újabb megütközést keltett bennem az a tény, hogy barátomnak eszébe se jutott a vasárnapin kívül máskor is süteményért menni, noha ezt megtehetné volna. Ezenkívül vasárnap is csak négy süteményt vitt haza, mindenkinek egyet, pedig ezt se szabta meg neki senki. Mindaz a rengeteg marcipán és torta, a töménytelen sütemény sorsa csak barátom édesség utáni vágyától függött. Nem tudtam megérteni - akkor úgy tűnt - önsanyargató tartását, azt a szörnyű szigort, hogy a korlátlan számú sütemény helyett csak egyet visz haza magának, meg egyet nekem, mint ahogy valószínűleg is az lenne a világ rendje.

Csak sok évvel később, a városban eltöltött hosszú évek után értettem meg, hogy a barátom, a nagyapja, és a cukrászda néhai megvásárlója, és a megállapodásuk, meg én is velük, a házukkal, a szokásaikkal és vasárnapi ebédeikkel, hogy mindannyian és körülöttünk minden: csak aprócska részei vagyunk a város és a benne lakó emberek másik időben főlhalmozott bölcsességének. Akaratlanul is felelősek voltunk az előtt a furcsa, szigorú, de mégis jóindulatú felhő előtt, amely beitta az emberi bölcsességet, az élettapasztalatot, az emberi tisztességet, és világosan megszabta, hogy süteményt a vasárnapi ebéd után lehet enni, és akkor is csak egyet-egyet.

Fordította: Beszédes István, Sinkovics Éva és Rajsli Emese

Fraunholcz Norbert

Sivatag a Tisza mentén

Bevezető

Lesz-e sivatag a Tisza mentén ebben az évszázadban? Ólomlerakat a romániai ércelőkészítő üzemben történt baleset után már mindenestre van a Tiszában. Sivatasi klíma a Tisza partján ebben a pillanatban még hihetetlennek tűnik és bizonyossággal nem is jelezhető előre, de akár tudomásul vesszük-e akár nem, klímánk az utóbbi évtizedekben meghökkentően gyors és mélyreható változáson megy keresztül. Míg négy-öt évvel ezelőtt elsősorban szakfolyóiratok foglalkoztak a témával, az utóbbi két évben hetente értesülhetünk a sajtóból és tv-ből a globális felmelegedésről és ennek várható következményeiről. Bár ma még van néhány tisztázatlan pont a várható hatásokat illetően, az eddig összegyűlt adatok elég meggyőzőek ahhoz, hogy foglalkozzunk a témával. A 20. század folyamán a Föld felszíni éves középhőmérséklete kb. 0.5°C fokkal emelkedett. Az előrejelzések szerint a hőmérséklet a 21. század folyamán további $1.3 - 5.7^{\circ}\text{C}$ fokkal fog emelkedni. Ennek jelentősége akkor válik igazán világossá előttünk, ha meggondoljuk, hogy Földünkön a hőmérséklet a legutóbbi jégkorszak közepe óta napjainkig kb. $5-6^{\circ}\text{C}$ fokkal emelkedett [IPCC]. Úgy tűnik, e tekintetben két kihívás vár ránk ebben az évszázadban: alkalmazkodni az elkerülhetetlen felmelegedéssel járó klímaváltozáshoz és megfelelő intézkedéseket tenni a felmelegedés mértékének csökkentésére. E cikk egy rövid áttekintést ad a teljesség igénye nélkül mai ismereteinkről a globális felmelegedés okairól és ennek várható kihatásairól a jövőben. Emellett a téma néhány politikai és társadalmi vonatkozásáról is szó lesz.

Klímaváltozás

Geológiai leletekből tudjuk, hogy a Föld története során nemegyszer fordult elő mélyreható klímaváltozás, helyi vagy globális, tartós vagy időleges. Gondoljunk például az óriásrovarok és dinoszauruszok idejére kb. 200 millió évvel ezelőtt. Ebben az időszakban a légkör oxigéntartalma lassanként 35 %-ra dúsult fel, ami óriási méretű állatok létrejöttét tette lehetővé. Ez az időszak kb. 100 millió évig tartott, miután a légkör oxigéntartalma meglehetősen gyorsan visszaesett a mai ismert 21 %-os értékre. Egyes tudósok úgy vélik, hogy a dinoszauruszok kipusztulását elsősorban a légkör oxigéntartalmának csökkenése okozta, és nem a közismert meteorbecsapódás 65 millió évvel ezelőtt. A dinoszauruszoknak és egyéb óriáshüllőknek ugyanis nem volt rekeszizma, miáltal nem tudtak olyan hatékonyan lélegezni mint az emlős állatok és ezért e vélemények szerint a ritkább levegőben egyszerűen megfulladtak.

Egy másik példa a visszatérő jégkorszakok, melyek kb. 40 és 100 ezer év közötti rendszerességgel fordulnak elő [Geo]. A legutolsó jégkorszak például i.e. kb. 100 ezertől i.e. 10 ezerig tartott. E jégkorszak végén a Föld felszíni középhőmérséklete néhány évtizeden belül $5-10^{\circ}\text{C}$ -fokkal emelkedett [IPCC]. A tengerek szintje pedig helyenként nem kevesebb mint 120 méterrel emelkedett az elolvadt jéghegyek következtében [IPCC]. A visszatérő jégkorszakok okáról pontos ismereteink ma még nincsenek, de mai tudásunk szerint csillagászati tényezők komoly szerepet játszanak ebben (Milankovitch elmélet) [Ideo]: (a) a Föld forgástengelyének dőlésszöge, mely 41 ezer éves periodicitással változik, (b) a Föld forgástengelyének vándorlása egy körkúp mentén, az ún. precesszió, melynek periódusa kb. 20 ezer év, (c) a Föld nap körüli pályájának excentricitása, amelynek periódusa kb. 100 ezer év.

E paraméterek meghatározóak a Napról a Földre érkező hőmennyiségre, más szóval befolyással vannak a Föld felszíni hőmérsékletére. A Milankovitch elmélet szerint a jégkorszakok beállta e három mechanizmus bizonyos összjátékához kapcsolódik: kis dőlésszög, kis mértékű excentricitás és nagy Nap-Föld távolság a nyári periódusban [Ideo]. Úgy tűnik azonban, hogy e tényezők mellett más, ma még ismeretlen hatások is szerepet játszanak [Natu].

Mi igen szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy az elmúlt néhány ezer évben kedvező éghajlati viszonyok uralkodtak a Földön. Különösen, ha arra gondolunk, hogy legalább egymillió évre visszamenőleg a leghosszabb ismert interglaciális - tehát két jégkorszak közötti - időszak kb. 30.000 évig tartott és a legutóbbi jégkorszak kb. 10.000 éve tért véget. Bizonyára sokan emlékeznek még rá, hogy a 70-es években még egy új jégkorszak eljöttével riogatott a sajtó. Akkoriban valóban volt egy átmeneti lehűlés, ami azonban 1976-ban átadta helyét egy a mai napig tartó általános felmelegedésnek. Egyébként a legfrissebb kutatásokból kitűnik, hogy újabb jégkorszak még sokáig nem várható [Natu], bár ennek az előrejelzésnek a megbízhatósága megkérdőjelezhető. De mint mindannyian értesültünk a médiából és itt Európában a saját

bőrünkön is érezzük, a mai klíma trendszerű változáson megy keresztül, mégpedig úgy néz ki, hogy ezúttal nagyrészt antropogén, tehát az ember által gerjesztett klímaváltozásról van szó.

A globális felmelegedésről már a 80-as évek közepe óta vannak sejtéseink. Az Egyesült Nemzetek 1988-ban létrehozott egy szakértőkből álló bizottságot a klíma változásának kutatására. E bizottság a klímaváltozást vizsgáló államközi fórum nevet kapta, angol rövidítése IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change). E fórum minden idők egyik legnagyobb nemzetközi tudományos összefogása. Az IPCC eddigi 26 éves tevékenysége alatt három helyzetjelentést írt: 1990-ben, 1996-ban és legutóbb 2001-ben.

E tanulmányok rendkívül fontos dokumentumok és mind kormányszintű, mind pedig nemzetközi tárgyalások alapjául szolgálnak a klímaváltozást megfékező rendelkezéseket illetően. Érdekes megjegyezni, hogy egészen a 90-es évek végéig sokan kétkedéssel fogadták e tanulmányok következtetéseit. Azonban a klímaváltozás egyre világosabban megnyilvánuló jelei és a tudományos bizonyítékok gyarapodó tára hatására e hangok gyengülőben vannak.

Az IPCC munkája rendkívül átfogó és mélyreható. A 2001-ben kiadott helyzetjelentés kb. 500 elismert tudós összehangolt, több mint 20 éves munkájának gyümölcse. A tanulmányt az 500 tudós szerző mellett kb. ugyanennyi szakértő lektorálta. A tanulmány kb. 3000 oldalas, melyből egyharmad részt a klímaváltozás tudományos hátterének leírása tesz ki, a másik kétharmad rész pedig a ennek következményeivel, illetve a klímaváltozás megfékezésének lehetőségeivel foglalkozik.

Üvegházhatás

Az üvegházhatás jelenségének létezése nem kétséges, e nélkül a Föld éves felszíni középhőmérséklete a mai +14 °C foknál több mint 30 °C fokkal hidegebb lenne. Emellett a légkör üvegházhatásának egyértelmű bizonyítéka, hogy földünkön a klíma mérsékelt, szemben a légkörtelen bolygókkal, ahol a hőmérséklet nagyon szélsőséges. Például a Merkúr felszíne, melynek csak egy ritka, nagyrészt szén-dioxidból álló légköre van, nappal +430 °C fokra melegszik fel, éjszaka pedig -180 °C fokra hűl le. A Vénusz egy másik véglet. E bolygó légköre szintén nagyrészt szén-dioxidból áll, de sűrűsége 100-szor nagyobb, mint a Földé. A Vénuszon, függetlenül a napszaktól, kb. +460 °C fokos hőmérséklet uralkodik.

A klíma trendszerű felmelegedése

Az 1. ábra azt mutatja, hogy egy adott évben mennyivel volt melegebb vagy hidegebb az 1960 és 1990 közötti periódus középhőmérsékletéhez képest. Az ábra 1860-tól mutat pontos értékeket, ugyanis ez idő tájt kezdődött világszerte a hőmérséklet műszeres mérése. Az ábra szerint a Föld középhőmérséklete a 19. század végétől máig 0.6 °C fokkal emelkedett. E periódus legmelegebb évtizede az 1990-es évek voltak és a legmelegebb év pedig 1998 volt. A 20. századi felmelegedés egyébként két hullámban zajlott le: az első hullám 1910-től 1945-ig tartott, míg a második 1976-tól máig tart.

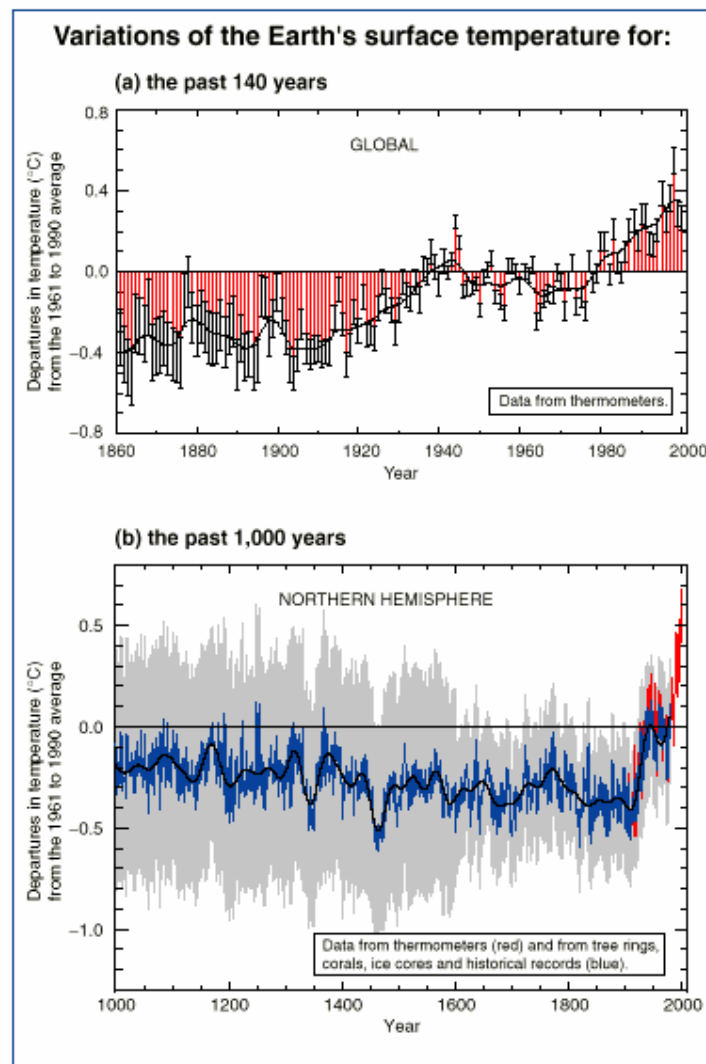
A globális felmelegedés eredete

Az IPCC számításai szerint minden jel arra utal, hogy a globális felmelegedés nagyrészt az ember környezetbe való beavatkozására vezethető vissza (2. ábra). A szimulációs és mért adatok összehasonlításából kitűnik, hogy mind természetes, mind antropogén tényezők szerepet kapnak, de klímánk mostani trendszerű felmelegedésében az utóbbiak nagyobb szerepet játszanak.

Üvegházhatást gerjesztő gázok

A legfontosabb emberi tevékenység által kibocsátott és közvetlenül üvegházhatást gerjesztő gázok a szén-dioxid, a metán, a halogénezett szénhidrátok és a nitrogén-dioxid. Emellett az ózon és a vízpára is erős üvegházhatást gerjesztő tulajdonsággal bírnak. Ez utóbbiak légköri koncentrációja is változik emberi tevékenység hatására, de elsősorban nem közvetlen emisszió, hanem gerjesztett hatások révén. Például a légkör vízpáratartalma a hőmérséklet emelkedésével növekszik, tehát növekvő szén-dioxid kibocsátás a légkör felmelegedése révén növekvő vízpáratartalomhoz vezet. Számítások szerint a szén-dioxid kibocsátás ebben a pillanatban kb. 60 %-ban felelős a megfigyelt hőmérsékletváltozásért és az előrejelzések szerint az évszázad végére elérheti a 75 %-os részesedést. Ez az oka annak, hogy a szén-dioxid a sajtóban szinte mint az egyetlen antropogén gonosztevő szerepel.

Az üvegházhatást gerjesztő gázok sokfélesége miatt talán egyszerűbb úgy megközelíteni a fenti kérdést, hogy mely légköri gázok nem gerjesztik az üvegházhatást. Ezek közül a legfontosabbak az oxigén, a nitrogén és a nemesgázok.

1. ábra: A Föld felszíni éves középhőmérsékletének eltérése a múltban az 1960-1990 közötti periódus átlagához képest: 1860-tól (fent) 1000-től (lent) [IPCC]

A légköri szén-dioxid koncentráció növekedési üteme

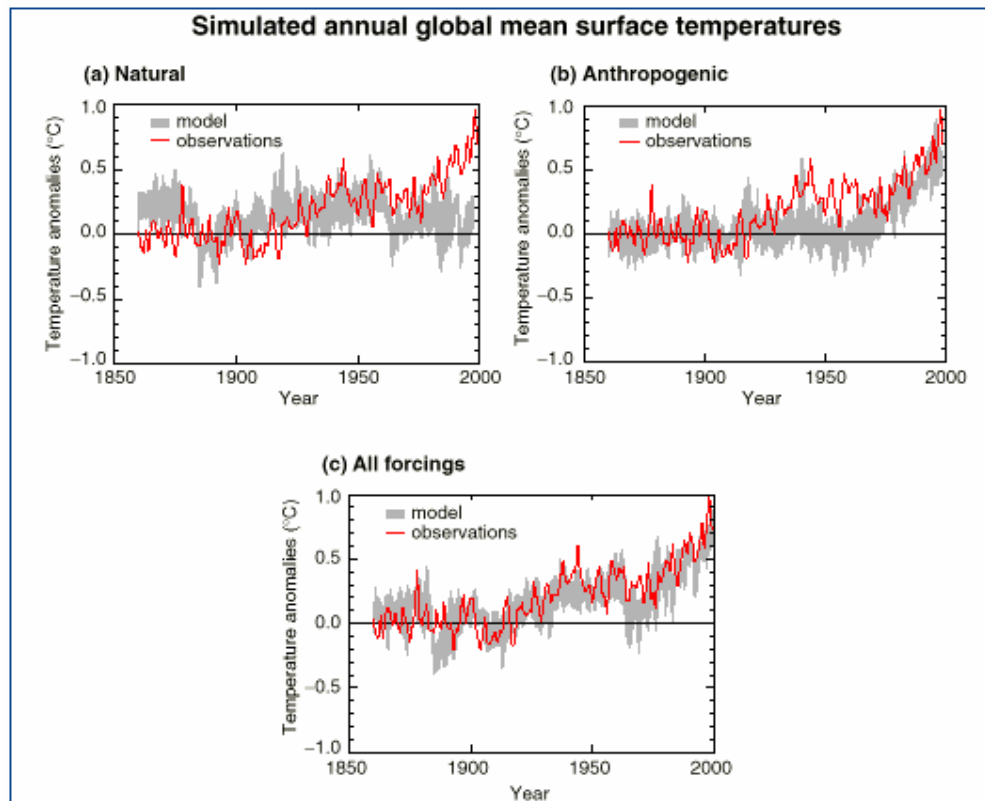
Ez a kérdés azért is érdekes, mert szkeptikusok szerint az óceánok és az erdők el fogják nyelni a kibocsátott többlet szén-dioxidot. Bár ez részben igaz, a kérdés az, hogy ezek a mechanizmusok képesek lesznek-e lépést tartani a kibocsátás növekedési ütemével. Ha nem változik a szén-dioxid kibocsátás mai üteme, akkor e század végére a kibocsátás a mai érték kb. négyszeresére emelkedhet az IPCC szerint.

Az ipari forradalom előtti néhány évezredes periódusban (tehát kb. 1750 előtt) a légkör szén-dioxid tartalma stabilan 280 ppm (0.028 %) körül mozgott. Mára ez az érték 370 ppm-re emelkedett elsősorban a fosszilis tüzelőanyagok (tehát kőolaj, földgáz, kőszén, stb.) széleskörű alkalmazása miatt.

Az IPCC számításaiból kitűnik, hogy ha ebben az évszázadban sikerülne világszerte az ipari forradalom előtti erdőterületeket újratelepítéssel helyreállítani, ez legfeljebb 40-70 ppm-mel csökkentené a

légkör szén-dioxid koncentrációját. Tekintve az e század végére előrejelzett értékeket (kedvező emissziós forgatókönyv szerint 540 ppm, kedvezőtlen esetben 970 ppm), az erdők által megkötött szén-dioxid megközelítőleg sem lesz képes megoldani a problémát. Emellett a hőmérséklet emelkedésével az óceánok és a szárazföldi, növényzettel nem borított területek szén-dioxid felvevő képessége csökkenni fog. Ezen okok miatt a szén-dioxid kibocsátás mértéke fogja dominánsan meghatározni a légkör szén-dioxid tartalmát a következő évtizedekben az IPCC szerint.

Nézzük most meg, hogy milyen mértékű klímaváltozás elé is nézünk a jövőben. Mivel ennek nagyon sok aspektusa van, itt két fontosat szeretnék kiemelni: a hőmérsékletemelkedést, illetve a csapadékváltozást.

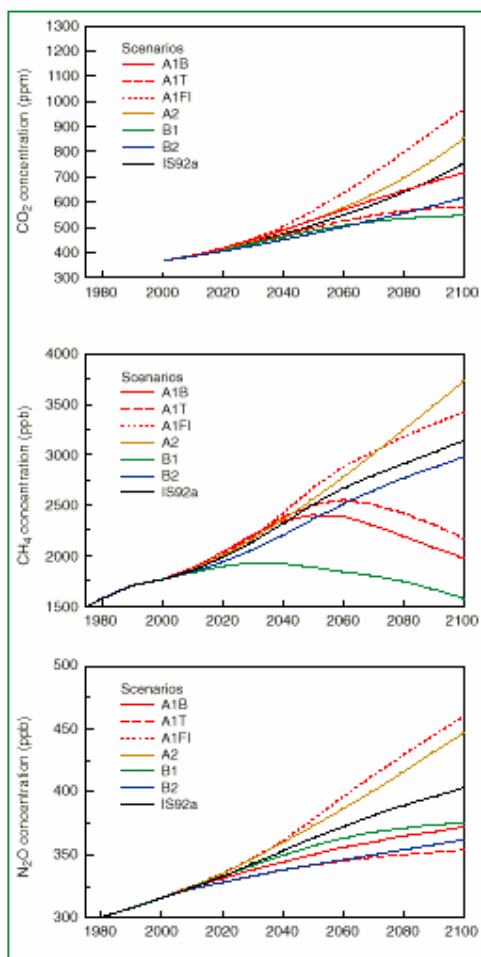

2. ábra: Szimulációs és mért adatok összehasonlítása a Föld felszíni éves középhőmérsékletéről. Y-tengely: hőmérsékleti anomália az 1880-1920 közötti periódus középértékéhez képest. (a) csak természetes tényezőket figyelembe véve, (b) csak antropogén tényezőket figyelembe véve, (c) természetes és antropogén tényezőket egyaránt figyelembe véve [IPCC]

Hőmérsékletemelkedés

Az előrejelzések szerint az évi középhőmérséklet a 21. század folyamán 1.3 – 5.7 °C fokkal fog emelkedni. Az alacsonyabb érték abból a feltevésből indul ki, hogy az elkövetkezendő évtizedekben szerte a világon élénk gazdasági fellendülésnek leszünk tanúi, de a világ nagyrésze átvált alternatív, tehát nem-fosszilis energiahordozókra. A magasabb érték is hasonló mértékű gazdasági fejlődésből indul ki, de feltételezi, hogy a világ a jövőben is nagyrészt fosszilis energiahordozókra fog támaszkodni. E két, szén-dioxid kibocsátás szempontjából meglehetősen szélsőséges feltevés mellett, még négy további forgatókönyvet dolgozott ki az IPCC, melyek többnyire köztes emissziós értékekhez vezetnek.

A 4. ábra regionális hőmérsékletváltozásokat mutat a 21. század végére a 20. század második feléhez képest. Ezekből kiderül, hogy az északi félteke erősebben fog felmelegedni, mint a déli.

3. ábra: Szimulációs előrejelzések a szén-dioxid (CO₂), metán (CH₄) és nitrogén-dioxid (N₂O) légköri koncentrációjára a 21. század végéig különböző emissziós forgatókönyvek alapján [IPCC]

Csapadékváltozás

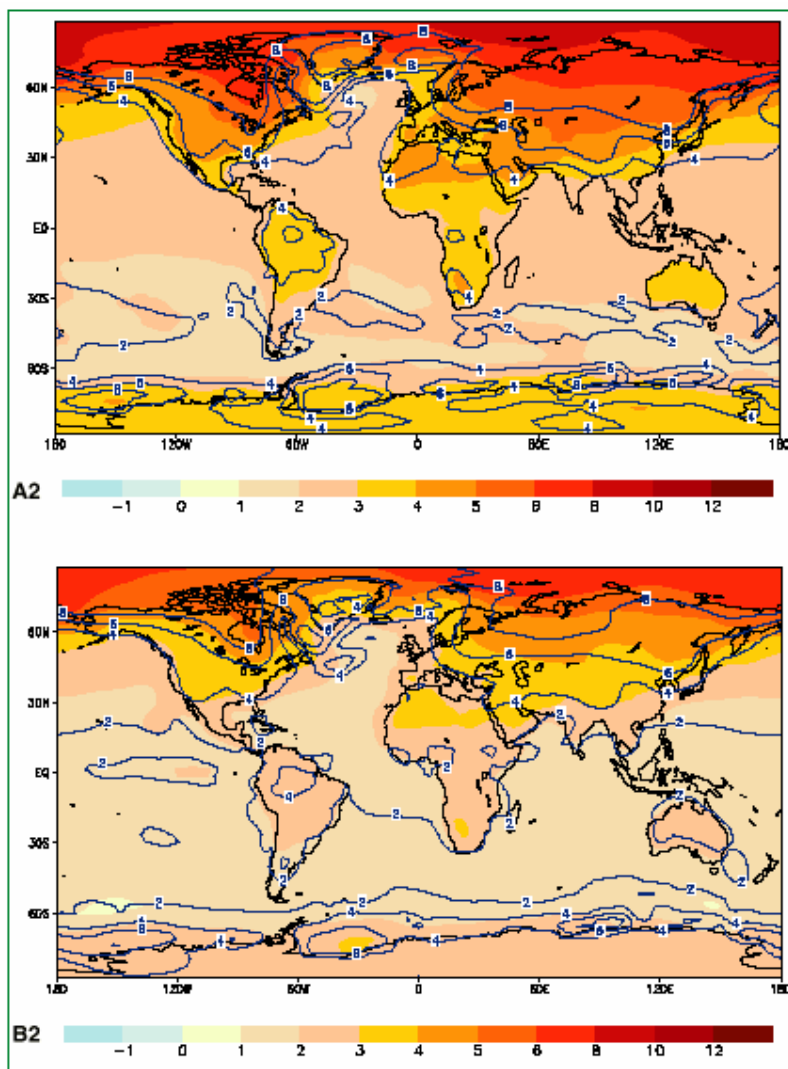
Előrejelzések szerint, Nyugat-Európa a jövő évszázadban melegebb és csapadékosabb, míg Közép-Európa - köztük Magyarország - melegebb és szárazabb lesz. Ez nagy vonalakban annyit jelent Magyarország számára, hogy a Duna, melynek gyűjtőterülete Dél-Németország, valószínűleg több vizet fog szállítani a jövőben, míg a Tisza, melynek gyűjtőterülete Kelet-Európában van, várhatóan vízben szegényebb lesz.

Klímakonferenciák

A klímaváltozás globális jellegéhez méltóan több nemzetközi konferenciát szenteltek a témának, bár e kérdést nem szeparáltan, hanem az ún. *fenntartható fejlődés* kontextusába ágyazva kell szemlélni.

Az egész három évtizeddel ezelőtt a stockholmi konferenciával kezdődött, ahol ökológusok, gazdasági szakértők és politikusok tárgyaltak a fenntartható fejlődés mibenlétéről és annak szükségességéről [Econ]. Ezen a konferencián derült ki, hogy a felek a fenntartható fejlődést különböző módon értelmezték. Nem kevesebb mint 15 év elkeseredett vitájába került, mire a felek konszenzust értek el a fogalom definícióját illetően 1987-ben. A probléma azonban az, hogy az elfogadott definíció (t.i., hogy a gazdasági fejlődés és a környezet egymással elválaszthatatlanul összefüggnek) olyannyira semmitmondó, hogy mint később kiderült, nemzetközi egyezmények szempontjából gyakorlatilag használhatatlan.

A klímaváltozás problematikája először az 1992-es Rio de Janeiro-i konferencián került megvitatásra. Az ezt követő kyotói konferencián 1995-ben konkrét határozatokat is hoztak, melyeknek értelmében a világ országainak a szén-dioxid kibocsátásuk mértékét 2010-ben 5 %-al az 1990-es szint alá kell csökkenteniük.

4. ábra: Az évi középhőmérséklet szimulált területi változása a 21. század végére (2071-2100) a 20. század második feléhez képest (1961-1990). Extenzív szén-dioxid emissziós forgatókönyv szerint (fent), mérsékelt szén-dioxid emissziós forgatókönyv szerint (lent)

Ökológusok és a zöldek erősen bírálták a kyotói egyezményt túl enyhe megkötései miatt. A megállapodott 5 %-os csökkentés nagyon messze van a tudósok által javasolt 60–80 %-os csökkentéshez képest, amit a 21. sz. végére kellene elérni ahhoz, hogy a klímaváltozás káros hatásait elviselhető határokon belül tartsuk.

Ha azonban közelebbről vizsgáljuk a dolgot, a kyotói egyezmény talán mégsem olyan rossz. Egy ősi buddhista mondás szerint 'Egy ezer mérföldes út is az első lépéssel kezdődik'. Al Gore úr - az akkori amerikai elnökhelyettes, aki egyébként nagy támogatója a klímaváltozás megfékezésének - a kyotói

konferencián pedig a következőket mondta: „Nem azért vagyunk itt, hogy olyat ígérjünk, amit nem tudunk megvalósítani, hanem azért, hogy megvalósítsuk, amit megígérünk.”

Az USA nyomására a kyotói konferencián elfogadták az *emisszió kereskedés* koncepcióját, melyet sokan bíráltnak a mai napig. Ennek egyik célja az, hogy a szén-dioxidnak egy a piac által meghatározott ára legyen és ezáltal az emisszió mint költségfaktor beépülhessen a vállalatok árstruktúrájába. Egy másik fontos cél az, hogy egységnyi befektetéssel a lehető legnagyobb emissziócsökkenést érjük el. Ezért egy adott országnak a szén-dioxid kibocsátás csökkentésére vonatkozó kötelezettségeit nem kell feltétlenül országhatárain belül megvalósítania. Például ugyanazon beruházási összeggel alacsony bér- illetve árszínvonalú országokban (pl. Ukrajna) sokszorosan több szén-dioxidot lehet megtakarítani, mint magas árszínvonalú országokban (pl. Németország). Ne felejtjük el, hogy a szén-dioxid viszonylag könnyen és gyorsan keveredik az atmoszférában, tehát globális hatású gáz, ezért a Föld klímájának hosszútávú változása szempontjából mindegy, hogy földrajzilag hol történik a megtakarítás.

E rendelkezések a megoldás helyett a probléma elnapolásának tűnhetnek, de gondoljunk arra, hogy ébredés után az ágyból kibújni sem lehet azon nyomban világcsúcsot futni, mondjuk 100 méteren. A környezetvédelmi rendelkezéseket le kell fordítani a gazdaság nyelvére és ütemére. Hirtelen változások a gazdaság megtorpanásához vezethetnek. Az emisszió kereskedés - mint bemelegítő gyakorlat a nagy futamra - alkalmasnak tűnik arra, hogy a gazdasági mechanizmusba különösebb sok nélkül beépülhessen a szén-dioxid csökkentésre való törekvés.

Sajnos azonban a szén-dioxid kibocsátás csökkentése egyelőre csak elméleti vita, hisz a kyotói egyezmény még a mai napig nem lépett életbe. Bár úgy tűnik Európa várhatóan 2005-től egyoldalúan kötelezni fogja magát hozzá, hogy jó példát mutasson a ma még hezitáló országoknak.

Dilemma

Bár az elmúlt két és fél évtized tudományos erőfeszítésének köszönhetően egyre nagyobb bizonyossággal tudjuk előrejelezni a klímaváltozás várható mértékét és ütemét, van még néhány tisztázatlan kérdés. Például hiányosak az ismereteink a légköri szén-dioxid természetes elnyelődésének mind mechanizmusát, mind mértékét és ütemét illetően. Ezt az IPCC munkatársai is elismerik. Ez a bizonytalansági faktor számszerűleg a széndioxid légköri élettartamának megítélésében kerül kifejezésre, melyet az IPCC 5 és 200 év közöttre tesz [IPCC]. Ezzel szemben a metán légköri élettartamát pontosan ismerjük, mely 12 év.

A fentiekben szó esett arról is, hogy a legújabb kutatások szerint egy újabb jégkorszak még sokáig fog várni magára [Natu]. Ez az előrejelzés korábbi, a maihoz hasonló klímájú interglaciális korszakok analógiájára épül. Más szóval, egyelőre nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy száz év múlva például nem fog egy újabb jégkorszak beköszönteni.

A globális felmelegedés megfékezése komoly befektetéseket fog igényelni. Ezért fontos, hogy jó irányba tegyünk lépéseket. Sajnos melléfogásokra tudományos előrejelzésekben van elegendő példánk. A utóbbi évtizedek egyik legnagyobb tudományos téves előrejelzése az ún. Római Klubtól származik. Ez a nemzetközi tudósokból álló grémium a hetvenes évek elején nagy feltűnést és megdöbbenést keltett azzal az előrejelzéssel, hogy ha az akkori fogyasztási trend folytatódik, akkor a világ nyersanyagkészletének több komponense, pl. cink, réz, kőolaj, stb. néhány évtizeden belül ki fog merülni, ami a gazdaság mélyreható krízisét fogja maga után vonni. Három évtizeddel ezen előrejelzés után megállapíthatjuk, hogy a Római Klub tudósai tévedést követtek el azzal, hogy a világ nyersanyagkészleteinek becslésében az akkoriban gazdaságosan kinyerhető készletekből indultak ki. Egyrészt az elmúlt három évtizedben rengeteg új nyersanyaglelőhelyet tártak fel, másrészt a technika fejlődése által akkoriban gazdaságtalannak tartott lelőhelyek részben gazdaságossá váltak. Emellett számos érv szól amellett, hogy a nyersanyagok véges volta nem fog komoly problémát okozni a jövőben sem, többek között azért, mert ugyan bőségben az ember hajlamos a pazarlásra, de ha beköszönt a szükség ideje, akkor képes a takarékoságra.

A fentiek figyelembe vételével a beavatkozás időpontja nagyban függ a probléma megközelítésétől: mekkora bizonyosságot igényel a társadalom a probléma okának mibenlétéről a cselekvéshez? A dohányzás káros hatásának kimutatása esetében az orvosi tapasztalat mindenesetre nem volt elegendő, a cselekvéshez vitathatatlan tudományos bizonyítékokra volt szükség. Nos úgy néz ki, hogy a klímaváltozás esetében az USA ebben a pillanatban ugyanezt a stratégiát követi, míg a világ nagy része, köztük Európa és Japán, elégségesnek ítéli a rendelkezésre álló bizonyítékokat a cselekvésre. Itt nem arról van szó, hogy mely álláspont a helyes, hanem, hogy egy társadalom mennyi rizikót hajlandó vállalni. Ennek a vitának az erkölcsi szépséghibája a klímaváltozással kapcsolatban azonban az, hogy a rizikó ebben az esetben a jóléti társadalmak számára jóval kisebb, mint fejlődő országoknak, mint például Banglades. Emellett a klímaváltozást kiváltó mechanizmusok tehetetlensége igen nagy, legalábbis évtizedekben mérhető. Emiatt,

ha kívárvuk, míg minden említésre méltó bizonytalansági faktort sikerül kiküszöbölni és az előrejelzés még mindig helytáll, már csak viszonylag későn fogunk tudni beavatkozni.

A szén-dioxid kibocsátás mérséklésének módszerei

Az előzőekben tárgyalt érveket figyelembe véve a szén-dioxid kibocsátás csökkentésének legcélszerűbb módja nem egyértelmű. A rendelkezésünkre álló módszereket alapvetően három kategóriába oszthatjuk: (a) nem-fosszilis energiahordozókra való áttérés, (b) a szén-dioxid megkötése a levegőből fotoszintézissel (például növényzet illetve algák segítségével) (c) a szén-dioxid kiszűrése a levegőből mesterséges módszerrel és a felfogott szén-dioxid hosszútávú tárolása földalatti depókban. Ez utóbbi módszer elsősorban viszonylag magas koncentrációjú szén-dioxid forrásokra alkalmas, például hőerőművek füstgázából.

A fenntartható fejlődés keretében a szén-dioxid tárolása földalatti depókban nem tűnik vonzónak. De ha figyelembe vesszük egy újabb jégkorszak váratlan eljövételének lehetőségét, jól jöhet a földalatti depókban tárolt nagymennyiségű szén-dioxid kontrollált felszínre pumpálása, illetve légkörbe bocsátása a lehűlés mérséklésére.

A felmelegedés megfékezésére egyébként még számos módszert javasoltak tudósok, illetve feltalálók. Talán a legérdekesebb ezek közül a földfelszín fényelnyelésének csökkentése azáltal, hogy sötét felületeket világos színűre festenek, például aszfaltburkolatot és háztetőket.

Az USA magatartása

Érdekes, hogy az USA a Bush-kormány hivatalba lépése után végül nem ratifikálta a kyotói egyezményt, mint ahogy Ausztrália sem. Ennek következményeként az USA nem kötelezi magát a szén-dioxid kibocsátás csökkentésére, ami világszerte nagy felháborodást keltett. Ez a tény azért is sajnálatos, mert az USA lakossága a Föld népességének kevesebb mint 5 %-át teszi ki, de a szén-dioxid kibocsátás 25 %-ért felelős [Natg]. Az USA ezen magatartása a világgazdaságban játszott vezető szerepe révén hátrányosan befolyásolja a klímaváltozás mérséklésére irányuló nemzetközi erőfeszítéseket. Különösen nagy problémát okoz, hogy az USA magatartása más országok kooperációs hajlandóságát is negatívan befolyásolja.

Emiatt érdemes közelebbről is megvizsgálni az amerikai magatartást. A hivatalos álláspont szerint a fosszilis tüzelőanyag fogyasztás komoly mértékű mérséklése hátrányosan befolyásolná az USA gazdaságát, ezért nem hajlandó kötelezni magát a kyotói egyezményhez. Ez persze nem jelenti azt, hogy az USA semmit nem tesz a szén-dioxid kibocsátás mérséklésére, sőt komoly erőfeszítéseket tapasztalunk ebben az országban, elsősorban az ipari termelésben. Az USA azonban attól tart, hogy előre megszabott kvóták túlságosan nagy terhet róhatnak a gazdaságra (ezen aggodalom háttere komplex probléma, amire itt nem térek ki).

Ebben a tekintetben különbséget kell tenni *fajlagos* (pl. egységnyi mennyiségű termék előállításához, vagy szállításban 1 km megtételéhez szükséges) és *abszolút* (pl. nemzetgazdasági szintű évi) szén-dioxid kibocsátás között. A feszültség fő forrása az, hogy az USA törekvései elsősorban az egységnyi termék előállításához szükséges szén-dioxid kibocsátás mérséklésére irányulnak, holott a kyotói egyezmény épp az abszolút kibocsátást igyekszik csökkenteni.

Az is tény, hogy az olajipar az USA-ban nagy súlyt nyom a latba és igen komoly lobbival rendelkezik. Az olajipar érdeke, hogy az olajfogyasztás nőjön, ami antagonisztikus ellentétben van a szén-dioxid kibocsátás csökkentésével. Az amerikai energiapolitika érdekes paradoxokkal szolgál. Az 1960-as évek végéig az USA kőolajfogyasztásának több mint kétharmadát hazai termelésből fedezte [Natg]. Az 1970-es évektől kezdődően azonban a hazai termelés nem tudott többé lépést tartani a fogyasztással, ezért egyre nagyobb mértékű importra szorult. Ma az USA kőolajigényének több mint felét importból fedezi. Az 1973-as olajválság hatására Amerikában bevezették az 55 mérföldes (90 km/h) sebességhatárát, hogy üzemanyagmegtakarítással csökkentsék az importfüggőséget. Az 1970-es években lezajlott két olajárrobbanás hatására azonban a világon számos helyen indult meg illetve fokozódott az olajtermelés. Ennek következményeként az USA függősége a közel-keleti olajtól az 1980-as évek közepétől erősen mérséklődött. Így történhetett meg, hogy az Egyesült Államokban ma a benzinfaló sportterepjárók és furgonok rendkívüli népszerűségnek örvendenek a takarékosabb személyautók rovására. Ilyen körülmények között az amerikai állampolgár számára - aki mint tudjuk a nagy távolságok és az európaihoz képest kevésbé kiterjedt tömegközlekedés miatt többé-kevésbé rá van szorulva az autóra - az olcsó olaj létkérdés. Ezáltal egy a fogyasztás csökkentésére irányuló benzináremelés politikai öngyilkossághoz vezetne az USA-

ban. Érdekes azonban, hogy mindezek ellenére a szigorú sebességkorlátozás a mai napig érvényben van (aminek persze közlekedésbiztonsági okai is vannak).

Persze Európa magatartása is sok kívánnivalót hagy maga után. Miközben Európa a szén-dioxid kibocsátás csökkentésének élharcosaként tünteti fel magát, a benzinfaló sporttérpárók száma a mi kontinensünkön is gyors ütemben növekszik. Emellett a sebességkorlátozás bevezetésének indítványozása a német autópályákon ugyanolyan politikai öngyilkosság, mint az USA-ban a benzináremelés.

Összefoglalás

E cikk arra világít rá, hogy mélyreható klímaváltozások a Föld történelme során rendszeresen előfordultak. Mi abban az igen szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egy nagyon kellemes klímában élünk, bár ez a helyzet most emberi beavatkozás által komoly változáson megy keresztül. A kérdés az, hogy az emberiség hajlandó lesz-e időben adekvát lépéseket tenni a globális felmelegedés megfékezésére és, hogy ez a nagy tömegek számára ez időben jön-e. Úgy tűnik, hogy a negatív hatások kézzelfoghatóbb manifesztálódására lesz szükség ahhoz, hogy elkezdjünk komoly lépéseket tenni.

Egy komoly probléma a klímát befolyásoló tényezők hallatlan tehetetlensége, a beavatkozás és észlelhető hatás között évtizedek, évszázadok, sőt a tengeráramlatok esetében évezredek telhetnek el.

Az elkövetkezendő 30–50 év fontos lesz olyan szempontól, hogy bizonyosságot szerezzünk a klímaváltozás mértékéről és arról, hogy milyen pontossággal vagyunk képesek előrejelezni a klímaváltozást. Ha a mai következtetéseink helyesek, akkor e bizonyosság birtokában már csak relative későn fogunk tudni beavatkozni. Ez azt jelenti, hogy az emberiségre két kihívás vár: az üvegházhatás további fokozódásának megfékezése, illetve a megváltozott klímához való alkalmazkodás.

A klímaváltozás azonban új lehetőségeket is fog teremteni. Például kézenfekvő, hogy a környezetkímélő technológiák még inkább előtérbe fognak kerülni, esetleg új gyógyszerek kifejlesztésére lesz szükség, stb. A probléma azonban többek között abban rejlik, hogy mint minden nagy volumenű változásnak, ennek is lesznek nyertesei és vesztesei. Úgy tűnik, ha nem teszünk ellene, ebben az esetben is a szegényebb rétegek fogják húzni a rövidebbet.

Irodalom

- [Econ] How Many Planets?: *The Economist*, Vol. 364, No. 8280, July 6th 2002
- [Geo] www-geology.ucdavis.edu
- [Ideo] www.ideo.solumbia.edu
- [IPCC] IPCC Third Assessment Report, www.ipcc.ch
- [NatG] Tim Appenzeller: Nincs többé olcsó olaj. *National Geographic Magyarország*, 2004 június.
- [Natu] EPICA community members: Eight glacial cycles from an Antarctic ice core. *Nature*, Vol. 429, 10 June 2004

Mándy Pál

Milyen értékrend felé haladhat az ökonómia a XXI-ik században?

Bevezetés

Mit mondhat egy **közgazdász** a XXI-ik század ökonómiai **értékrendjéről**? Milyen közgazdasági távlatok és értékek nyílnak meg előttünk, az emberiség előtt, a globalizáció mai ténye következtében, de, részletesebben, szülőhazánk előtt is az Európai Unióba való belépése által?

Azonban, a kérdés nem rejt magában egy *ellenmondást* két szempontból is? Először, *értékrendről* van szó, de a tudomány **semleges** és így, a tudomány semlegessége kizár minden értékelméletet. Másodszor pedig, a XXI-ik század, tehát a jövő értékrendjéről kellene beszélnem, de az **előrelátás** szintén problémát okoz a tudománynak, főképpen a társadalomtudományoknak.

1. Episztémológiai problémák

Mindenekelőtt engedjék meg tehát, tisztelt Elnök uram és kedves Hallgatóim, hogy, előadásom első részében erre a két episztémológiai problémára válaszoljak, mielőtt, a második fejezetben, egyes ökonómiai tényekről és végül is, konferenciám harmadik részében az úgynevezett ökonómiai értékrendről beszélnék.

1.1. A tudomány semlegessége

Egyrészt, egy *tudományos közgazdász* mint *olyan*, - és nem praktikus közgazdász mint egy termelő, egy vállalatvezető vagy egy bankár – a tudomány semlegessége következtében, nem rendelkezhet értékrenddel, nem hozhat értékítéleteket. És itt köszönetet mondok az annyira híres és külföldön is ismert Mikes Kelemen Kör szívélyes meghívásáért, Tóth Miklós, tiszteletbeli elnök közvetítésével. Nagyon megtisztel ez a meghívás, amely, természetesen, a **közgazdásznak** szól és így, mint közgazdász beszélek. Kétségtől, a közgazdaságtudomány egyedüli célja a társadalmi valóságnak ökonómiai szempontból való fel- és megismerése, annak kifejtése, vagyis megmagyarázata, mindig csakis ökonómiai szempontból.

Először is, egy tudományos közgazdász az ő elméleti sémái segítségével és szisztématisztikáival, **felismeri** a nagyon, de nagyon komplex társadalmi valóságban, ahol jogi, politikai, lélektani, szociális, esztétikai, erkölcsi, vallási és más szempontok is lehetnek, azokat a tényeket, amelyekben az ökonómiai motiváció, érdek, célszerűség, dominálja a többi szempontot és amelyeket ezért ökonómiai valóságnak lehetne nevezni. Ugyanakkor a közgazdász **kifejti**, interpretálja ezeknek az ökonómiai tényeknek a mibenlétét, azaz hogy miért jöttek létre és milyen folyamaton keresztül valósultak meg. Ő tehát csak interpretálja a gazdasági cselekvéseket a nélkül, hogy megítélné azokat. Más szóval, ő csak **tényítéleteket** hoz és nem értékítéleteket. Még a tisztán elméleti levezetéseiben sem hoz értékítéleteket, hanem csak validitási, logikailag helyes ítéleteket. Egy tudományos közgazdász tehát sohasem mondhatja, hogy ez vagy az az ökonómiai tény vagy célszerűség jó vagy rossz erkölcsileg, el kell fogadni vagy nem, mert mindezek már értékítéletek. Ha ezt csinálja, mint, sajnos, annyi közgazdász, akkor ideológiába esik, egyes doktrínáknak lesz a védője vagy támadója. Az ökonómiai liberalizmus, kapitalizmus, marxizmus, nacionalizmus, monetarizmus, mint teóriák is, a közgazdász értékrendjén alapulnak, ideológiákat védenek vagy támadnak és így nem tudományos álláspontok.

A célok, értékek és érdekek keresése nem a tudományos közgazdásznál, hanem a gazdasági élet szereplőinél, azok magatartásában vannak. Egy termelő, egy fogyasztó, egy beruházó, egy tőzdespekuláló értékeket és érdekeket keres. Az ár- vagy értékelmélet az ő szempontjukból értékelmélet. A tudomány szempontjából, a « value », vagy « valeur » egyszerűen csak egy « exchange rate », vagyis egy « taux d'échange », semmiféle értékelés nélkül a közgazdász részéről.

Ebből az első szempontból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a közgazdaságtudomány csak arra a kérdésre felelhet, hogy milyen szisztématisztikus tényeket, milyen folyamatokat és ezeknek milyen interpretálását kellene figyelembe vennünk, amikor a XXI-ik század ökonómiájáról beszélünk. Ezeknek a kiértékelése egy értékrend szerint - értékrend, ami az emberi méltóságon alapul - a jogász, a moralista, a teológus feladata.

1.2. Az előrelátás problémája

Tudományos síkon, legalábbis a társadalomtudományokban, nem tudjuk, hogy mit hoz a jövő. Egy tudományos közgazdász nem lehet próféta. A közgazdász-próféták és jóslók nemcsak legtöbbször tévednek, de veszélyesek is, amint azt mutatja Karl Marx esete, vagy, legújabban, az amerikai « *new economy* » doktrínája. Marx megjósolta a kapitalizmus bukását : benső működése, saját funkcionálása, a munkaérték elmélet alapján, maga után vonja szükségszerűen és elkerülhetetlenül a saját maga destrukcióját. 150 év után, a kapitalizmus erősebbnek látszik, mint valaha! A századforduló küszöbén, az 1990-es években, az új amerikai « *new economy* » iskola megjósolta a konjunkturális mozgalmak kiküszöbölését az új információs és telekommunikációs technológia kifejlődése és az azzal járó magas termelékenység következtében amely a kínálatot mindig növelni tudja a kereslet szerint. Tehát nem lesz többé récesszió és depresszió, vagyis nem lesz többé gazdasági krízis. Még csak tíz évet sem kellett várnunk ahhoz, hogy a próféta összeomoljék és a válság, Amerikában, Japánban, - ott már több mint tíz év óta – Európában, Argentínában és máshol is, ismét kifejezésre jusson.

A jövőt kutató extrapolációs módszer is veszélyes, mert a múlt tényét mint olyant vetíti ki a jövőre, mechanikus módon. De a fizikai, kémiai, vagy biológiai tudományokkal ellentétben, a társadalomtudományokban, mint az ökonómia, nem a mechanika, hanem a **teleológia**, a célok keresése az, ami meghatározza a jövőt. A fizikus szerint egy repülő azért repül, mert, mechanikai okozatként, egy propulzív erő löki előre ; a közgazdász szerint egy repülő azért repül, mert az utasoknak céljai vannak eljutni valahová.

A tények, mint tények tehát előreláthatatlanok. Senki sem tudta előrelátni az « *aids* » vagy a « *mad cow* » betegségeket, vagy pedig a « szeptember 11-ét ». És ha a már ismert tények bizonyos rizikója előrelátható a probabilitásszámítás segítségével, az eljövendő tényeket a **bizonytalanság** (« *uncertainty, incertitude* ») jellemzi és így nem probabilitizálhatók. Azonban, amint mondtuk, az emberi tényeket a teleológia, a célszerűség határozza meg. Ha a tények mint olyanok izoláltak és egyéniek, a tömegek célszerűsége által kollektív tendenciákká, szisztématisz mozgalmakká változhatnak, amelyek egy irányvonalat húzhatnak az időben, kiterjedhetnek a térben és amelyeket így statisztikailag ki lehet mutatni. Így a történelem mutatja, hogy a társadalmak életében vannak **hosszútávlatú tendenciák**, amelyek folytatódnak az időben évtizedeken, sőt évszázadokon keresztül és mindinkább kiterjednek a világtérben. Ezek szerint ésszerűen feltételezhetjük, hogy bizonyos hosszútávlatú tendenciák amelyek egészen máig, a jelenig folytatódtak, folytatódnak majd a jövőben is. Következésképpen, rájuk támaszthatjuk elemzésünket.

2. Évszázados tendenciák

Így elérkezünk előadásom második részéhez. Milyen szisztématisz, sőt évszázados tendenciákat, irányító elveket tudunk a gazdasági életben felfedezni, amelyek nagy valószínűség szerint tovább folytatódnak és dominálni tudják majd a kezdődő század folyamatát.

2.1. Gazdasági világfejlődés

A renaissance kora még a múltba nézett, a múlt kultúráját magasztalta. De a XVII-ik század merkantilizmusától kezdve, az ipari forradalom óta, felismerünk egy évszázados tendenciát, amely mindinkább kiterjed országokra, kontinensekre és a mi időnkben, a globalizáció zászlója alatt, az egész világ gazdaságra : ez a gazdasági fejlődés, expanzió, « *développement* » tendenciája. Vége van a régi, hagyományos világnak, amely nem fejlődő, hanem stabilvilág volt, mert a múltat kellett leköpiázni. Azóta mindenki, a « *prince* » először, majd a nép is azután, mindig nagyobb és nagyobb gazdaságra törekszik. Jelenleg az államok is a nemzeti jövedelem állandó növekedését elsőrangú célnak tűzik ki maguknak; néhányan még a konstitúciójukba, alaptörvényükbe is ezt beiktatták. Következésképpen minden érvünk megvan arra, hogy ez az évszázados tendencia a kezdődő században is majd folytatódik és kiszélesedik az egész világra, Dél- és Közép-Amerikától, Afrikán keresztül Indiáig és a távolkeletig.

A kezdődő évszázad nagy kérdése tehát : vajon a gazdaságilag hátramaradott vidékek, országok, kontinensek utól tudják-e érni, a gazdasági fejlődés útján, a már gazdag és mindgazdagabb népeket? Nem vagyok próféta, de az én véleményem szerint igen, mert a következő alapvető érvet tudom felhozni. Ha elemezzük a már meggazdagodott világrész fejlődését, meg kell állapítanunk, hogy ez a fejlődés nem volt egyidejű, szimultáneos, hanem « **utólerő** » jellegű. A nagy, gazdasági fejlődést Anglia kezdte az úgy nevezett ipari forradalommal. De Belgium, - Cockerill áthozta a modern kohászat titkait Liège-be – majd Németország, Hollandia, Svédország és más kontinensi ökonómiák utólertek Angliát. És az évszázados fejlődés nyomán Amerika (USA) utólerste, sőt túlszárnyalta Európát, amely visszaesett a két világháború miatt. De az utóbbi óta Európa úgy-ahogy behozta hátrányát Amerikával szemben. Majd Japán szinte utólerste Európát. Jelenleg Taiwan, Dél-Korea, Malézia, a város-államok (Hong-Kong, Singapur) szinte

utólérik Japánt. Ez a « behozási fejlődés » különösen gyors volt Nyugat-Európában, a béke Európájában, a háború óta. Olaszország, legalábbis az északi része, majd Spanyolország, Portugália, különösképpen Írország, tendenciális felzárkózása fontos esemény.

Azonban ez fontos tény Magyarország jövőjének a szempontjából is. A felzárkózáselmélet alapján, a közép-európai országok, szülőhazánk is, kell, hogy utólérjék az itteni ökonómiai életnívót a következő, mondjuk, félszázad folyamán.

2.2. Népeség-tendencia

Tudjuk, hogy a demográfiának óriási jelentősége volt ebben az évszázados fejlődésben. Jól ismerjük Malthus aggodalmait a **túlnépeség** miatt, amely a mezőgazdasági fejlődés lassúsága miatt szükségszerűen a gyorsan szaporodó nép nyomorához vezet. Az évszázados tendencia azonban megcáfolta Malthust, aki 1798-ban, a « *Népeség elve* » című könyvében, nem tudta még feltételezni a mezőgazdaságban is megvalósuló technikai haladás eredményeit. Ez az évszázados tendencia éppenséggel megfordította spontán módon, politikai beavatkozás nélkül, a népeség fejlődését. Mind Európában, mind Amerikában a gazdagság nagyobb arányban fejlődött mint a népeség, amely a nép életnívójának emelkedéséhez vezetett. A gazdasági fejlődés nagyütemű gyorsulása így megoldotta a túlnépeség égető problémáját a gazdaggá lett országokban.

Ennek az évszázados népeség-tendenciának óriási jelentősége van a mi kezdődő évszázadunkra is. A világban uralkodó túlnépeség problémája megoldást találhatna spontán módon, ha a gazdasági fejlődés megvalósulna a világtérben is.

2.3. A demokrácia befolyása

Szintén évszázados tendenciáról van szó, amely szintén Angliában kezdődött már a XVII-ik században. Így érdekes megfigyelni a kovariációt, talán korrelációt, a korai demokrácia és a korai ipari fejlődés között.

Az első tekintetre úgy látszik, hogy diktátorok, kényszerű tervgazdaságuk következtében, gyorsan meg tudják valósítani a gazdasági fejlődést és utólérik a demokratikus országok standardját. A hosszútávlatú tendenciák megcáfolják ezt a tételt, amelyet annyi közgazdász, - mondanom kell ideológus közgazdász - magáévá tett a múlt század folyamán. Említsük meg a Szovjetunió közel évszázados kísérletének bukását, majd pedig a maoizmus évtizedes, megalómánus terveinek kudarcát összehasonlítva Kína mai, szabadabb gazdasága fényében, valamint a Szovjetunió csatlós államaiban, mint szülőhazánkban is, a közel félszázadon keresztül való rosszul strukturált tervgazdaság óriási kárait, amint azt a volt Kelet-Németország példája is világosan mutatja. Mindebből az következik, hogy a gazdasági személyek és intézmények **szabadsága**, valamint az általános demokratikus szabad légkör, elengedhetetlen a gazdasági fejlődéshez. Ez megköveteli a beruházó, a termelő, a fogyasztó szabad döntéseit, amelyek lehetővé teszik az erőforrások hatékony módon való felhasználását.

Végeredményben a demokrácia, a nép szuverenitása alapján, beintegrálja a népet a gazdasági folyamatokba is. Az általános választójog következtében a « nép-képviselők » által hozott törvények a nép jólétét mozdtítják elő. Így, egy évszázados folyamat alatt, az angol manchesteri liberalizmus, - még az elitek tisztán politikai demokráciája – amely annyi munkásnyomort és gyermekkizsákmányozást vont maga után, egy szociális és gazdasági liberalizmussá változott át a szociális törvények és a szociális társadalombiztosítás megszervezésével.

A telekommunikációs technikának az egész világra való kiterjedése következtében a sínylődő százmilliók aspirálnak erre a népdemokráciára, a népköztársaságok bukása után. La « *montée de la démocratie* » lesz valószínűleg a kezdődő század egyik legfontosabb mozgalmá.

2.4. A jövedelemelosztás évszázados tendenciája

A demokrácia kibontakozásának talán legfontosabb eredménye a munkabérek « érc-törvényének » (« *la loi d'airain des salaires* ») kiküszöbölése az évszázados fejlődés folyamán. A mindinkább növekedő fejszerinti nemzeti jövedelem mindjobban lett elosztva a kapitalizmus vezetői és a munkástömeg között, amely proletarista jellegével középosztállyá változott. Az éppen csak a megélhetés nivóján lévő bérek – « *le salaire de subsistance* » - amelyeknek problémáját sem Ricardo, sem Malthus, még Marx sem tudta megoldani, a **munkatermelékenység** állandó növekedése által és a demokráciában lehetséges munkásszervezés és a **szakszervezetek** nyomása által, jólét-bérekké emelkedtek. A nép életnívója így lényegesen tudott emelkedni. Egy a közgazdaságtudományban kidolgozott tétel, a fizetéseknek a

munkatermelékenységgel való kapcsolata – « *la liaison des salaires à la productivité* » - volt az alapelve ennek az évszázados fejlődésnek. A nyugati világban így felismerjük a munkabérek térbeli kiegyenlítődének a tendenciáját (« *égalisation spatiale des salaires* »).

Kétségtől, ennek a tendenciának alapvető jelentősége van a mai globalizációs világban. A nemzetközi tőkének az elmaradott országokba való beruházása bevezeti ott is nemcsak a technikai, de a szervezési haladást is, amelyek lényegesen növelik a munkatermelékenységet. Ugyanakkor a munkabérek nem emelik meg a megfelelő arányban, a fentemlített kapcsolat szerint. Ugyanis az alacsony munkabérek megtartásával az általában multinacionális vállalatok lényeges előnyöket szereznek a nemzetközi szabadversenyben más, leginkább nyugati vállalatokkal szemben, akik alkalmazzák a jövedelemelosztás fenti alapelvét. Pedig a nép jólétét nem lehet előmozdítani bér- és fizetésemelések nélkül. A kezdődő század egyik sürgős feladata az egész világtérben való méltányos jövedelemelosztás.

2.5. Az évszázados tendenciákat akadályozó tényezők

A gazdasági fejlődés, a népesség egyensúlya, a demokrácia megvalósítása, a méltányos jövedelemelosztás nem képez egy mechanikus vagy automatikus folyamatot. Amint láttuk Európát illetően, a visszaesés lehetséges, sőt egyes tényezők megakadályozhatják a folyamatot. Megvalósulásuk feltételekhez van kötve.

Szerintem az egyik legfontosabb feltétel egy megfelelő **világnézet** és társadalmi szervezés kialakítása. Nem véletlen, hogy az európai gazdasági fejlődést megelőzte a felfedezési vállalkozás, a tudományos kutatás, a felvilágosodási szellem és, szakmai síkon, azt állandóan kísérte a « *Principles of Political Economy* » című művek sorozatos kiadása a XIX-ik század elején és közepén (Ricardo, Malthus, Sismondi, Jean-Baptiste Say, John Stuart Mill, stb). Ugyanakkor a Középkorra visszanyúló és a többtermelést akadályozó «korporációk» eltörlése, - Adam Smith, a politikai ökonomia atyjának a réme – lényegesen megkönnyítette az egyéni újítók és vállalkozók szerepét. Így a liberális individualizmus győzelmére a korporációs szellem felett a gazdasági fejlődés egyik feltételének látszik.

Ezzel a fejlődéssel ellentétben, - radikális ellentét! – említsük meg röviden és példaképpen a közép-afrikai bantu filozófiát. Egyik afrikai, tehát jólismerő szakértője szerint, « *a bantu filozófiát jellemzi mind a logikus gondolkodás tagadása, mind pedig a szabad, felelős cselekvés tagadása a társadalmi élet síkján* ». (Elungu filozófiai professzor előadása a kinshasa-i Lovánium Egyetemen 1969-ben.) A világnézet tehát alapvető szerepet játszik a gazdasági fejlődésnek még a lehetőségét illetően is. Ugyanakkor a túlnépesség gazdasági fejlődés nélkül, mint Rwandában is, a törzsrendszer (« *système clanique ou tribal* »), amely az egyenlőséget csak alsó fokon valósítja meg a nélkül, hogy megengedné az újítók kiemelkedését és szabad akcióját, a kolonizáció utáni szinte állandó háborúskodás, mindezek akadályozó tényezők.

Indiában szintén a túlnépesség és a kasztrendszer akadályozza még mindig a társadalom gazdasági fejlődését a mellett, hogy csodálatos részleteredményeket tudtak már elérni. Dél-amerikában, ezeken túlmenően, a strukturális infláció lassítja a fejlődést. Az iszlám világ hagyományos szelleme megköveteli a fejlődés átgondolását és a világnézetükbe való beillesztését.

Végül is, egyes termelőtényezők nagy hiánya, - víz-, energiaforrás-, nyersanyaghiány, kedvezőtlen klíma – szintén akadályozza a hosszútávlatú tendenciák kibontakozását.

3. Tendenciák és értékek

Mivel konferenciám a kezdődő század gazdasági értékrendjét tűzte ki végső céljául, a döntő kérdésünket így fogalmazhatnám: Milyen értékeket rejtene magukban ezek az évszázados tendenciák? Hogyan tudunk ezekben nemcsak egyéni érdekeket, hanem egy értékrendet felfedezni? Egy igazi, az emberi méltóságon alapuló értékrendet, amelyet a moralista, a teológus is elfogadhat. És amely megalapozhatná és elősegítené az emberi társadalom jólétét és boldogságát a század folyamán.

Amint már kiemelttem konferenciám első részében, a közgazdaságtudomány mint olyan, semleges, nincsenek értékítéletei. A « *valeur* », a « *value* », nem a közgazdásznál van, hanem a gazdasági szereplőknél. Ugyanis az ő tetteik, döntéseik, *érdekek* és *értékek* keresése szerint jönnek létre, mert *céltudatos* tettekről és döntésekről van szó. Ezeket az érdek- és értékakciókat a tudományos közgazdász *adottságoknak* tekinti a nélkül, hogy ő maga ítéletet mondana róluk a saját maga értékmercéje szerint. De kimutatván ezeket az adottságokat, a moralisták elé tudja terjeszteni, akik azokat egy erkölcsi rend szerint kiértékelik. Ezzel a meghatározással kezdem konferenciám harmadik részét, amely értékítéletekről szól.

3.1. Milyen értékű gazdasági fejlődés felé haladhat a világgazdaság?

Óriási gazdasági fejlődést tapasztalunk az ipari forradalom óta. Tekinthejtük-e ezt a fejlődést értéként, azaz nemcsak mint technikai haladást, hanem mint etikai jobbulást? A mai atomkorban, az atomháború megújult veszélye közepette, továbbá a genetikai technika korában, amely már veszélyeztetheti a személyi identitását, ez a kérdés nagyon aktuálisnak látszik. Van-e **értékhatára** az ökonomia fejlődésnek? Meddig lehet ezt az emberiség értékének tekinteni?

Két alapgondolatot emelek ki, amelyek a gazdasági fejlődés két végletére vonatkoznak. Először is, amíg a gazdasági haladás az emberek fiziológiai alapszükségeit illeti és így lehetővé teszi a világ fejlődő népességének humánus existenciáját, amíg tehát a fejlődés kiküszöböli az éhséget, a gyermekhalálozást, a betegségeket, védi az emberiséget az éghajlat és a természeti katasztrófák viszontagságaitól, addig alapvető értéknek tekintendő. Kétségkívül, ez a moralisták értékítélete. Mert ha az **ipari kapitalizmus** nem épített volna fel egy termelésapparátust, ha nem finanszírozta volna a mezőgazdaság, az építőipar, a textilipar, az energiaforrások gépesítését, ma, a népesség túlszaporodása következtében, mi mindnyájan valószínűleg nem lennénk itt, hanem a földet túrnánk, hogy kikerüljünk az éhséget, vagy kubikusok lennénk az építészetben és már meghaltunk volna az irtózatossá váló fáradtság miatt. Akkor a nagy látókörű Malthusnak igaza lett volna és aggodalmi a nép jólétéért nem lettek volna hiábavalóak. Analógus módon, az immár globalizált kapitalizmus hivatása a kezdődő század folyamán abban áll, hogy ismét felépítsen, ezúttal a világtérben, egy termelőstruktúrát, amely megengedi annak a 800 millió, sőt két milliárd emberi sors megjavítását, akik jelenleg 1 vagy 2 \$-ral tengetik mindennapi életüket. Akkor a kapitalizmus « érdemes » lesz és betölti történelmi hivatását. Kevés moralista kételkedhetne ebben.

Másodszor, a másik végleten, a dékadens, **eltorzult kapitalizmus** képe jelenik meg előttünk. A korrupció által, adócsalások és más erkölcstelen módon való meggazdagodás ellentétben van minden emberi értékkel. Ilyenek a szervezett bűncselekmények (« *les crimes organisés* »), a prostitúció vagy az új rabszolgaság hálózata, a maffia működése, a « piszkos pénz » tömege és így tovább. Oroszországban, az 1999-es hivatalos statisztikai adatok szerint, több mint 500 gyilkosság történt kimondottan ökonomiai okokból. Ilyen gazdasági fejlődést nem kíván sem az orosz nép, sem a világgazdaság. Mert a közgazdaságtudomány szerint, semmi ellentét sincs a gazdasági élet és az erkölcsiség között : a meggazdagodás korlátokhoz van kötve : minden gazdasági optimalizációs, vagy maximizációs folyamat korlátozások között történik; a gazdaságos fogyasztás, például, csak jövedelemkorlátozás, áradottság, stb. között történhet. (« *maximation des utilités sous contrainte* »). Így az erkölcs, a jogi rendszer, az ékológia követelményei szintén korlátokat támaszt a gazdasági ténykedéseknek. Ezek így, a jelzett korlátokon belül, törekedhetnek a céljaikat a leggazdaságosabban elérni. Vajon a XXI-ik század gazdasági folyamata haladni fog több erkölcsiség felé?

A mai, immár nem annyira ipari, mint **patrimóniális**, vagy **vagyon-kapitalizmus**, amely sokszor kollektív formában működik, mint a beruházóalapok, a nyugdíjalapok, szintén kételyeket okozhatnak a moralistának. Ez az úgynevezett « *création de la valeur* »-re, vagyis a részvények mindig magasabb **érték**-elésére, áremelkedésére törekszik a részvényesek nyomása alatt. Azonban ez a « *valeur* », ami természetesen egyéni érdek, ugyanakkor érték is a társadalom szempontjából? Mert a csupán tőzsde- vagy valutaszpekulációkra alapuló egyéni vagyon- meggazdagodás, nem hoz magával hosszútávú beruházásokat és így a termelés növekedését, amely hasznos lenne a társadalomnak. Ha az ipari, hosszútávú kapitalizmus értéknek tekinthetjük, ez a patrimóniális kapitalizmus csak az egyéni érdekek vonalán mozog, a nélkül, hogy erkölcsi érték lenne.

3.2. Népeségi értékprobléma

Vajon a népszaporodás jelent-e erkölcsi értéket? A világ túlnépessége távlatában kell-e a malthusianizmus álláspontját követnünk?

A demográfiai problémát össze kell kötnünk a gazdasági fejlődés problémájával. Erre vonatkozólag fel kell hoznunk a « **demografikus átmenet** » tételét. Egy szegény társadalomban, - mint a mi, ipari forradalom előtti társadalmunk, vagy még ma is egyes afrikai és más vidékek - ugyanakkor a születési ráta és a halálozási ráta is magas, ez utóbbi a csecsemő- és gyermekhalálozás, a járványok és betegségek és a háborúk miatt. Következésképpen, a népesség egyensúlya stabil marad. Nincs sem értékről, sem haladásról szó.

Az általános gyarmatosítás lényegesen megváltoztatta a helyzetet. A kolonizációs hatalom kétségkívül sokat tett az éhségperiódusok, gyermekhalálozások, trópusi betegségek, törzsháborúk kiküszöböléséért, amely lenyomta a halálozási rátát és így megbontotta a népesség egyensúlyát. Egy jelentős népszaporodás robbant ki a gyarmatosított államokban, amely a világnépességét jelentősen növelte és « malthus-i » aggodalmakra adott okot a világ jövőjét illetően.

Az amerikai eredetű demografikus átmenet tézise, - átmenet egy népességi egyensúlyhiányból egy új egyensúlyba, - a születési ráta radikális lecsökkentését javasolja főleg antikoncepciók módszerekkel. Így ismét, ezúttal alacsony ráták szerint, - kevés halálozás és kevés születés - visszaáll a világ népességi egyensúlya és véget ér a világnépesség további kirobbanó növekedése. A tétel tehát politikai közbelépést igényel a születések radikális lecsökkentéséért. Amint tudjuk, ebben a szellemben, a kínai diktatúra kötelezővé tette az egykés családot. Afrikában, legalábbis Kongóban, ahol a gyermek óriási érték, az amerikai tézis kísérlete kudarcot vallott, amint azt jómagam is tapasztalhattam.

A demografikus átmenet tézise azonban mellőzi a népesség és a gazdasági fejlődés közötti kapcsolatot. Ugyanis a nyugati világban a gazdasági fejlődés volt az, ami megállította a népesség túlgyors növekedését már az antikoncepciók módszerek bevezetése előtt, a hatalom közbelépése nélkül. Ezért logikusan arra következtethetünk, hogy a gazdasági fejlődés megvalósítása a túlnépességű szegény országokban és vidékeken, megoldja ott is, spontán módon, a túlnépesség problémáját és ugyanakkor megőrzi a szülők szabad elhatározását a család nagyságát illetően. Úgy gondolom, hogy minden moralista elfogadja azt, hogy az erkölcsi értéket a szülők szabad döntésében kell keresnünk és nem pedig az állam kényszerítvényeiben.

Kétségtől, az életadás érték, mert minden újszülöttnek emberi méltósága van. De ugyanakkor minden gyermeknek joga van egy méltányos emberi egzisztenciához éppen azért, hogy emberi méltóságát konkrétizálja az élet folyamán. Az államok és nemzetközi hatalmak felelősek a gazdasági fejlődés mielőbbi kibontakozásáért az egész világértében.

3.3. A demokrácia évszázada?

Még félszázaddal ezelőtt úgy látszott, hogy a diktátorok és birodalmak, Dél- és Középamerikától kezdve, Afrikán át, egészen a távolkeletig gátot emelnek a demokrácia évszázados hullámának. Úgy látszott tehát, hogy a XX-ik század a diktatúrák százada. Ma a **diktátorok és birodalmak** sorozatos bukása megerősíti a demokrácia erejét. A legfontosabb, történelmileg alig ismert tény azonban az, hogy legújabban a diktátorok demokratikus módon tűnnek el a történelem színpadjáról (Pinochet, Gorbacsej, egész Közép-európa kommunista vezetői, Milosevic). A demokratikusérzésű nép békés, de tartós tüntetése, a demokratikus külpolitika nyomása túlszárnyalja a háborús közbelépéseket. Ez a tény kétségtől erkölcsi értékévé emelkedik, mert a béke az erkölcs egyik alaptényezője és ugyanakkor a demokrácia bevezetése megengedi az egyéni és közösségi szabadságjogok alkalmazását. Említsük meg azonban Irák esetét, az amerikai háborús közbelépést, amely egyoldalúan és az egyetlen univerzális, nemzetközi jogintézmény, az ENSZ döntése nélkül, vagyis, mondhatnánk, illegális módon jött létre. A demokrácia lényege az, hogy az államformát jogi állammá (« *Etat de droit* ») változtatja át, amelynek a tiszteletbentartása kell, hogy jellemezze, mint érték, a nemzetközi közbelépéseket. Az amerikai-európai ellentét ezen a síkon morális problémát von maga után.

A « **demokratikus átmenet** », mint azt egész Közép-Európa és a régi Sovjetunió esete mutatja, komoly gazdasági problémákat vet fel. Általában egy diktatúra igyekszik egy népmínimumot biztosítani. Az átmeneteli termelési összeomlás ezt sokak számára nem tudta többé biztosítani és a magas rátájú munkanélküliség, - nemlétező jelenség egy tervgazdaságban, mert az elbocsátás tiltott - szintén elégedetlenséget vált ki a nép körében. Alap gondolat erre vonatkozólag: Mindenáron meg kellett volna tartani a termelés színvonalát az átmenet első éveiben és így lassabban kellett volna bevezetni az ipar és a mezőgazdaság restrukturálását. A szinte « manchesteri liberalizmus » újraalkalmazása, - Lengyelországban és Csehországban nagyobb mértékben mint nálunk - a kellenél több szociális áldozatot követelt. Az ilyen liberalizmus értékrendje kételyeket támaszt a moralista szemléletében.

A demokrácia győzelme Közép-európában és az EU-hoz való csatlakozás, - beleértve a balkáni népek időt követelő, de elkerülhetetlen csatlakozását is - óriási értéket hoz magával az országunkon kívüli **kisebbségeinket** illetően. A demokrácia elsősorban nem a többség uralma, hanem a kisebbségek jogainak elismerése és tiszteletbentartása. Az EU-hoz való csatlakozás következtében a határok szinte eltűnnek, mindenki európai állampolgár is lesz a maastrichti alapegyezmény nyolcadik cikkelye értelmében és így a nemzetiségi kisebbségek helyzete lényegesen megváltozik. Egyéni és kollektív jogaik elismerését minden tagállamnak el kell fogadnia az európai törvényszék ellenőrzése alatt. Mintha Magyarországon élnének! Amit, Trianon után, egy közel évszázados harc a kisebbségeink jogaiért nem tudott elérni, azt az EU kiszélesítése megoldhatja. A Nagy-Magyarország utópisztikus képét, a Nagy-Európa békés ideálja váltja majd fel.

A demokrácia az egyén és az állam között érdekvédelmi, közvetítő **társulatokat** teremt, amelyek békésjellegű tárgyalások és közbelépések által meg tudják oldani a privátjellegű társadalmi problémákat az erőszak alkalmazása nélkül. Az államnak így kiegészítő, javító és prevatív szerepe van azokon a területeken, ahol a privát szektor nem jön közbe, vagy tévesen cselekszik, vagy pedig képtelen előrelátni. A

közösségi javak és szolgáltatások az államgazdaság nagyon is *értékes* aktivitásához tartoznak, de demokratikus kontrol alatt kell hogy megvalósuljanak.

3.4. A világ jólétének az útja

A fentjelzett kollektív tárgyalásoknak, a demokrácia egyik jellegzetességének nagyvonalú jelentősége van a népek jólétét illetően. Sajnos, az utóbbi nem érhető el automatikus gazdasági folyamatok által. Ugyanis a termelésvezetők és tulajdonosok, a multinacionális vállalatokat is beleértve, mindig a költségek és így munkabérek alacsony nivójára törekednek a sok rizikó, törlesztés és amortizáció nyomása és a haszonlehetőségek perspektívája miatt, különösen a külföldön való beruházás és termelés esetében. Azonban, hogyan lehetne a szegény népek, dolgozók és családok jólétét előmozdítani a dolgozók fizetésemelése nélkül? Ugyanakkor, hogyan lehetne a társadalombiztosítást megszevezni, ha a dolgozók nagy tömege képtelen adót fizetni és a társadalombiztosításra adakozni?

A nagyvállalatok úgynevezett jólviselkedési előírásai (« *code de bonne conduite* »), külső, jogérvényű ellenőrzés nélkül, hatékonytalanok. A gazdaságilag igazolt bér- és fizetésemelések a munkatermelékenység aránya szerint (lásd 2.4 alatt), csakis külső nyomások segítségével érhetők el. Kell, hogy **ellentétes erők** (« *des contrepouvoirs* » vagy « *pouvoirs compensateurs* » Galbraith terminológiája szerint), szerveződjének meg a multinacionális vállalatok ellensúlyozásáért is. A nyugati világ jólétmegalapozásában, ami a munkafeltételeket, fizetésemeléseket és a társadalombiztosítást illeti, a szociális törvények mellett, az általános és nemcsak vállalati munkásszakszervezeteknek lényeges szerepe volt a múlt évszázad folyamán. A vállalatvezetőknek a munkapiacon való monopóliumával szemben kellett egy munkásmonopólia is azért, hogy így a kétoldalú monopólia, (« *monopole bilatéral* »), tárgyalások és erőszak nélküli pressziók által, el tudja érni a munkabér egyensúlyának a nivóját. Következésképpen, a civil társadalom szervei, a nem-kormányzati szervezetek, az altermondialisták szerepe fontos a szociális igazságosság érdekében. Azonban, itt nemcsak *érdekekről* van szó, hanem *értékekről* is, mert a gazdasági egyenlőségre való törekvés a világ egyensúlyát és békéjét is előmozdítja. A nemzetközi, szervezett terrorizmusnak is egyik leghatékonyabb ellenszerének tekinthető, míg a katonai közbelépések csak megtorló akciókat váltanak ki.

Továbbá, a világ jólétének előmozdítása megköveteli a nemzeti, nemzetközi és szupranacionális intézmények megreformálását. Példaképpen említsük meg a « dollár-standard » uralkodó helyzetét a gazdasági világtérben. A jövőben és különösképpen egy század távlatában, egy *nemzeti pénz* nem tudja a világ pénzszükségletét ellátni és a nemzetközi pénzproblémákat megoldani. Mint mi ezen évszázad fordulóján az eurót illetően, úgy gondolom, hogy unokáink vagy dédunokáink meg fogják élni egy szupranacionális világpénz bevezetését. Említsük meg a « BIRD » vagy világbank reformjának fontosságát is a világ jólétének szempontjából. Hivatása az lenne, hogy a kezdődő század folyamán megoldja a szegény országok infrastruktúrájának égető problémáját. Mindezek a reformok *értékeket* rejtenek megukban, mert százmilliók sorsa és emberi méltósága függ tőlük.

Befejezés

Befejezésül foglaljuk össze röviden konferenciám anyagát egy **értékrend** szerint, mint ahogy azt a cím kiemelte.

A moralisták kétségkívül osztozzák azt a nézetet, hogy az **emberi élet** áll egy értékrend csúcán, mert az élet a legnagyobb érték és az emberi aktivitás a gazdasági élet legfontosabb tényezője. A jövő század elsőrangú hivatása az, hogy az életet megmentse ott, ahol kell és gyarapodtassa ott, ahol szükség van rá a szabad és felelős szülők döntése szerint. És, hogy erkölcsi felfogásának a többségével, elkerüljön az életet leromboló katasztrófákat.

De az emberi méltóság, - az erkölcs alapja, amely elvben nincs ellentétben az ökonómiával – megköveteli, hogy minden ember, élete folyamán, be tudja tölteni hivatását, többek között a **gazdasági fejlődés** segítségével. « *Fiat panis* » a Munka Nemzetközi Szövetségének a devizája. Igen, hogy az éhség és a nyomor ki legyen mindenütt kiküszöbölve a kezdődő század végén, vagy még előbb is, mint ahogy a nyugati világban elértük azt, természetesen az általánosságban.

Azonban a gazdasági fejlődés megkövetel egy **demokratikus rendszert** és egy, a szabadságon, de nem a szabadelvűségen, alapuló szociális **piacgazdaságot**.

A demokratikus rendszer lehetővé teszi, kollektív tárgyalások által, a dolgozók fizetésének mindjobban való növekedését a munkatermelékenység aránya szerint, amely általános **jólétet** szerez és megengedi az egyéni hivatások betöltését, amelyet a keresztény hit is értéknek tekint. De a gazdasági jólét

befolyásolja a demokrácia fejlődését és a demográfia problémáját is. Így értékrendszerünk egy egészséget képez, ahol minden elem összhangban van egymással.

Nem tudjuk, milyen tényeket hoz a huszonegyedik század, milyen értékeket tűz majd maga elé. Azonban az évszázados gazdasági tendenciákból ezeket az értékeket tudjuk ésszerűen levonni.

Pomogáts Béla

Nyelvünk és irodalmunk – Európában

A magyar nyelv a világban

Sok-sok évszázados története során a magyar nyelv többször is veszélybe került. A török hódoltság idején, midőn a Kárpát-medencét nagyjából nyolcvan százalékban kitöltő magyar népesség igen nagy része esett a pusztítás áldozatául. A Rákóczi Ferenc nevéhez fűződő függetlenségi háború után, midőn a háborús veszteségek, valamint a háború végén fellépő (még a hadi eseményeknél is gyilkosabb) pestisjárvány okozta pusztítás, illetve a nagyarányú külföldi betelepítés nagyjából negyven százalékra szorította vissza a magyarság országos számarányát. Ugyancsak jelentékeny veszteséget okoztak a 20. századi háborúk, valamint a trianoni szerződés következményei: a repatriálások, kivándorlások, az erőszakos asszimilációra törekvő politika. Mindez csupán e században mintegy kétmillió fővel apasztotta a magyarság számát a Kárpát-medencében.

A magyar nyelv „halálának” rémképe nemegyszer ragadta magával az írók és nyelvtudósok képzeletét: ez a sötét látomás ugyanakkor a védekező közösségi reflexek kialakulásának indítéka lett. Így például Herder hírhedett „jóslata”, amely a magyar nyelv kipusztulásának végzetes lehetőségét vetette fel. Erre a baljós figyelmeztetésre válaszolt Kölcsy, Vörösmarty és Széchenyi, midőn a „nemzethalál” rémképével próbálta mozgósítani a magyar közvéleményt. Valójában sikerrel, hiszen a reformkor hihetetlen nemzeti lendületét és kezdeményezőkétségét éppen a Herder által meghirdetett „jóslat” ösztönözte, az az elszántság, amely fel kívánta venni a küzdelmet a „jóslat” várható következményeivel.

A huszadik század magyar történelmi tragédiái: Trianon és Párizs, a magyarság egyharmadának kisebbségi sorsba taszítása ismét a nemzethalál rémképét vetette fel. A huszadik században számottevően csökkent a magyarság közép-európai számaránya, és a magyar nyelv a térségben erősen visszaszorult. 1918-tól máig, azaz nyolcvanöt esztendő leforgása alatt a románok és a szlovákok lélekszáma több mint a kétszeresére nőtt, miközben a magyarság lélekszáma kevesebb, mint egyharmadával emelkedett. Ha a magyar anyanyelvűek száma ugyanolyan mértékben növekedett volna, mint a szomszédoké (az utódállamok többségi nemzeteié), akkor most legalább huszonkét millió magyarnak kellene lennie a közép-európai régióban, és ez egyértelmű magyar többséget jelentene a Kárpát-medencében.

A Kárpát-medencében élő magyarság jelenlegi, nagyjából 12 és fél milliós lélekszámával (10 millió Magyarországon, másfél millió Romániában, 500 ezer Szlovákiában, 180 ezer Kárpátalján, 300 ezer a Vajdaságban és együttesen vagy 100 ezer Ausztriában, Szlovéniában és Horvátországban) még így is a térség lakosságának tetemes részét teszi ki: néhány százalékkal a népesség 50 százaléka alatt. Ez a többség azonban igen törekeny, és gyorsan fogyatkozik.

A magyar nyelv mindezek ellenére sem tartozik a világ „kis nyelvei” közé. 1999-ben jelent meg Fodor István főszerkesztésével az Európában is ritkaságnak számító A világ nyelvei című nagyszabású munka, amely szerint a Földön nagyjából 6000 nyelvet beszélnek, ezek között 12 olyan nyelv található, amely több mint százmillió ember anyanyelve (sorrendben: a kínai, a hindi, az angol, a spanyol, az arab, az orosz, a bengáli, a portugál, az indonéz, a japán, a német és a francia), további tizenhárom nyelvet 50 és 100 millió közötti népesség beszél (vietnámi, koreai, jávai, pandzsábi, telugu, olasz, török, tamil, thai, maráthi, ukrán, lengyel, szuahéli).

A magyar nyelv ebben a rangsorban az igen megtisztelő negyvenötödik helyet foglalja el, előtte olyan nyelvek szerepelnek, mint a filippino, a burmai, az üzbég, a kurd, a malayalam, a holland, a perzsa, a román, utána pedig olyanok, mint a cseh, szlovák, a szerb, a horvát, a svéd, a dán, a finn, az újgörög, a bolgár és így tovább. A magyar nyelv ezek szerint Európában (az orosz, a német, az angol, a francia, az olasz, az ukrán, a spanyol, a lengyel, a román és a holland után) a tizenegyedik, és több mint húsz nyelvet előz meg az európai nyelvek rangsorában. A nagyvilágon pedig ezerszámmal élnek nyelvek, amelyeket a magyarnál kevesebb (jóval kevesebb) ember beszél.

A kultúra és a globalizáció

A mögöttünk lévő években Európának szinte valamennyi „kisebb” országában megfordultam (mindenekelőtt a Magyar Írószövetség képviseletében). Jártam Hollandiában, Belgiumban, Norvégiában, Svédországban, Finnországban, Írországon és természetesen Ausztriában. Ezek az országok (Norvégia kivételével, amely távolmaradásával népének igen magas életszínvonalát kívánta megvédeni!) mind tagjai az Európai Uniónak, vagyis mindannyian szereztek tapasztalatokat afelől, hogy az uniós integráció milyen hatásokkal jár a nemzeti gazdaság, a nemzeti kultúra és természetesen a nemzeti identitás tekintetében. Azaz a gyakorlati életben és politikában találkoztak azokkal a kulturális és mentális kihívásokkal, amelyeket az úgynevezett globalizáció okoz. Ennek a globalizációnak éppen az európai integrációból eredő hatásaitól ugyanis igen sokan tartanak most a közép-európai régióban, természetesen Magyarországon is.

Mindenekelőtt meg szeretném nyugtatni az aggódókat, hogy az európai integráció, illetve az integrációs folyamattal kényszerűen együtt járó globalizáció (minthogy az uniós betagozódás erőteljesebb betagozódást jelent az euro-atlanti gazdasági övezet és az euro-atlanti intézmények rendjébe is, következésképp az integrálódó országok nemcsak az európai nemzetközösséghez csatlakoznak, hanem teljesebben helyezkednek el az európai-észak-amerikai civilizációs és politikai keretekben is) sehol sem haladt együtt a nemzeti kultúra, a nemzeti identitás megtörésével vagy gyengülésével. Azzal a folyamattal, amelytől a térség „euro-szeptikus” politikusai oly szenvedélyesen szokták óvni a közép-európai nemzeteket, a magyar nemzetet is.

Az imént felsorolt „kisebb” vagy „közepes” nyugat- és észak-európai országokban mindenütt a nemzeti kultúra és a nemzeti identitás megerősödését és gazdagodását tapasztaltam. Nem csak a skandináv országokban, amelyek közismert példái annak, hogy a modernizáció és az európai integráció sohasem a nemzeti kultúra gyengülését, ellenkezőleg, teljesebb kibontakozását eredményezi. A finnek például, akiknek a mienknél biztosabb alapokra épülő nemzeti tudatosságáról annak idején Kodolányi János két emlékezetes könyvben is számot adott (*Suomi titka*, 1939; *Suomi*, 1942), az európai uniós csatlakozás és az ezzel együtt járó impozáns gazdasági fellendülés következtében mind öntudatosabban és hatékonyabban mutatják fel (a nagyvilág előtt is) nemzeti hagyományait és kultúrájukat, és a már nemzeti nyelvüket (az ír nyelvet) régen az angolra cserélő írek is az uniós csatlakozást követve fedezik fel mind teljesebben az ír kulturális tradíciót.

A magyar nyelv és kultúra sorsa természetesen nem minden ok nélkül kelt aggodalmat a magyar értelmiségben (ennek az aggodásnak, ahogy ezt Kölcsey és Vörösmarty költészete vagy Széchenyi István publicisztikai munkássága is tanúsította, közel kétszáz esztendő hátrahagyott hagyománya van!). Ezeket az aggodalmakat azonban nem az európai integráció indokolja, hanem egyrészt a magyar kisebbségi közösségeket sújtó folyamatos (Trianon óta nyolc évtizedes) szomszédországi asszimilációs politika, másrészt a magyar társadalom belső, lelki immunrendszerének gyengülése, amely a huszadik században folyamatosan vezetett a nemzeti identitás mentális rendszerének megingásához, ez ezt a folyamatot természetesen retorikai kampányok mindaddig nem voltak képesek a visszájára fordítani. Az európai integráció vélhetőleg nem a nemzeti identitás és kultúra további gyengülését, hanem, ellenkezőleg, erősödését hozhatja, akárcsak a finnek, a hollandok, az írek és a többi „kisebbség” esetében. Ehhez persze megfontolt, hiteles és következetes nemzeti stratégiára és a magyar (nem csak a magyarországi) politikai erők és irányzatok valamiféle egyetértésére és együttműködésére lenne szükség (akárcsak Finnországban, Hollandiában és Írországon).

A globalizáció jelensége (ennek a nyugati világban könyvtárnyi szakirodalma van) széles körben kelt aggodalmakat, holott, ha meggondoljuk, egyáltalán nem új jelenség, ellenkezőleg, többnyire az európai kultúra egész története során megjelent és érvényesült. Az európai kultúra (és identitás) „globalizációs” keretekben alakult ki a görög-római antik világban és a római birodalom politikai és társadalmi berendezkedése, latin nyelve, vallási rendszere és közkultúrája ugyanúgy globális rendet hozott létre, mint a középkor keresztény univerzuma, amely maga is globális vallási, társadalmi és kulturális rendet alkotott. Ez a globális rendszer valójában csak a nemzetállamok és a nemzeti kultúrák felemelkedésével adta át helyét azoknak a mentalitásformáknak, életformáknak, amelyek között a ma élő európai (és magyar) nemzedékek kialakították a maguk közösségi identitását. A globalizáció, mint az emberi élet minden lényeges mozzanatát egységbe foglaló keret, ilyen módon korántsem ismeretlen jelenség az európai kultúrkörben, mint ahogy más kultúrkörök: a kínai, az indiai, a mohamedán is sikerrel hajtottak végre globalizációs, illetve integrációs stratégiákat a maguk földrajzi és történelmi keretein belül.

Babits Mihály és az európai irodalom

Valójában az a fogalom, amelyet „világirodalomnak” nevezünk, maga is globalizációs (integrációs) fogalom. A világirodalom, illetve ezúttal szívesebben használnám az „európai irodalom” fogalmát, tehát az „európai irodalom” értelmezése során Babits Mihály nevezetes könyvének: *Az európai irodalom történetének*

gondolatait szeretném kiindulásnak használni. Mint közismert, az európai irodalom, illetve a világirodalom mibenlétének meghatározása során Babits valójában Goethe emlékezetes mondásából indult ki, csakhogy amíg a német klasszikus a „Weltliteratur” fogalmát inkább a jövőben látta, a magyar költő és gondolkodó inkább a múltban. „Világirodalom – kezdte művét Babits -: ez a szó valami egységet jelez. Nem egyszerűen az egyes nemzetek irodalmainak összességét. Azoknak a története olvasható külön-külön. (...) A világirodalom egységes, összefüggő folyamat, egyetlen hatalmas vérkeringés. Mikor Goethe először észrevette és nevet adott neki, már réges-régen létezett: mert sokkal régibb, mint a nemzeti irodalmak. Csakhogy akkor még nem hívták »világirodalomnak«, hanem jelző nélkül csak »irodalomnak«. Jelző inkább az egyes nemzetek literatúráit illette. A világirodalom nem ezekből áll össze nagyobb egységgé. Ellenkezőleg: az egyes nemzeti irodalmak különültek el a világirodalmon belül, mint állam az államban, külön nyelveik védbástyái mögött, mindjobban önálló életet kezdve.”

A világirodalom fogalma Babitsnál az emberiség, pontosabban az euro-atlanti emberiség legnagyobb szellemi értékeinek a foglalatát jelenti. „Aki a világirodalom történetét írja – állapítja meg – az ennek az örökségnek a feltárát és számadását veszi fel. A közöset keresi a sokféleiben, az egységes szellemi folyamatot nemzetileg széttagolt világunkban. Az egységes és egyetlen Irodalmat idézi, mint egy nagy élő szellemet, amely megszületett valaha Görögországban, s továbbélve és gazdagodva a kereszténység világelképében, nem halt meg akkor sem, mikor ez a lélek nemzetek szerint széthasadozni kezdett. Árama átűt nemzetről nemzetre, hol itt, hol ott ragyog föl s lüktet tovább s máig sem veszítette el egészen erejét s egységes lendületét.” A világirodalomnak ezt, a nemzeti kultúrák fölött érvényesülő, egységes lelkületét találta meg az antikvitásban, a keresztény középkorban, a reneszánszban, a felvilágosodásban és a romantikában, és az egység felbomlását a 19. század második felének realista irodalmában, majd a századvég és a 20. század irodalmában. „A világirodalom történetírója – mondja nem minden keserűség nélkül – mindenestre szembe találja magát a modern irodalmak szellemével, melyek egyre inkább csak arra büszkéek, amiben a közös áramtól különbözni, attól elszakadni tudnak.”

A világirodalom (az európai irodalom) integrációs kereteket alkotó hatása és története azért is figyelemre méltó, mert ez a fogalom nem csak azt jelzi, hogy globalizációs törekvések mindig is éltek és hatottak az európai (a nyugati, minthogy a 18. század óta Észak- és Dél-Amerika vagy Ausztrália is ehhez a kultúrkörhöz számít) kultúrában, hanem arra is, hogy valójában nem a globalizációs jelenségek és tendenciák okozhatnak súlyos gondokat (a mi számunkra is), hanem az, hogy a korábbi globalizációs szakaszokkal ellentétben, újabban nem a magas-kultúra, a nyugati hagyományokat és mintákat követő politikai kultúra és köznapi kultúra értékei fejtik ki hatásukat, hanem az értéktelenebb kulturális produktumok, életminták, szokások, a műveltség értékeinek hátat fordító vagy éppen ezeket tagadó mentalitások, és így nem az értékek világa, hanem az értékvesztés, az értéktelenség „globalizálódik”: a valódi irodalom, zenekultúra és képzőművészet helyett a giccses álkultúra és tömegkultúra, a vallás helyett a valláspótló irracionális, a demokrácia politikai kultúrája helyett a népbuításra épülő jobb- és baloldali populizmus.

Kultúra és európai integráció

Mindezek következtében arra kellene törekedni, stratégiaalkotással, a kulturális stratégia eszközeivel is, hogy az európai kultúra, a világkultúra valódi humanisztikus értékei „globalizálódjanak”: a liberális demokrácia intézményrendszere, a közéleti felelősségvállalás tudatos morálja és az európai (a nyugati) magaskultúra sokévszázados hagyomány- és értékvilága, mindaz, amit az antikvitás, a kereszténység, a reneszánsz és a felvilágosodás felhalmozott. Ennek az értékelvű globalizációnak, személyes meggyőződéseim szerint is, mindenekelőtt az európai integráció: a most radikális kibővítés előtt álló Európai Unió lehet a műhelye. Ez a műhely – a munkájába történő hatékony és tevékeny bekapcsolódás és részvétel oszthatja el azoknak az aggályait, akik most nyelvünk és kultúránk jövőjéért aggodnak annak láttán, hogy a világméretű globalizáció miként rendezi át a nemzetek identitását és karakterét.

A globalizációs kihívásokkal és fenyegetésekkel (mert ilyen fenyegetések kétségkívül léteznek) szemben valójában az európai integráció sikere adhat védelmet az olyan kisebb nyelvek és kultúrák számára, mint amilyen a miénk. Ez az integráció védheti meg a költőink és gondolkodóink által már igen régóta veszélyeztetett helyzetben látott magyar nyelvet is, minthogy, amint erre az imént utaltam, minden európai kisnyelv és nemzeti identitás csak erősödött az európai integráció körülményei között.

Európában, az egyesült Európában természetesen erősebb helyzetbe kerülnek a „nagyobb” nyelvek: a német, francia, az olasz, a spanyol és az egész világon, a globalizáció nyelveként, az angol, amely már szinte mindenütt a „második nyelv”, a világnyelv szerepében jelenik meg. Mindazonáltal a „kisebb” nyelvek sem veszítik el jelentőségüket, nemcsak amiatt, hogy elvben az unió minden nyelve egyenrangú, hanem azért is, mert ezek a nyelvek az uniós országok gazdaságának megerősödése következtében, jobb pozícióba kerülnek nemzetközi téren is. Ezt a jelenséget máris tapasztalhatjuk közvetlen környezetünkben, a közép-európai régió

országában: a magyar gazdaság fejlődése és a nyugati gazdaságokkal kialakult kapcsolatrendszere következtében szinte minden egyes szomszédos országban felértékelődött a magyartudás a gazdasági élet területén. Mára az a korábban meglepőnek tartott helyzet állt elő, hogy románok és szerbek tanulnak magyarul, arra számítván, hogy Magyarország európai uniós csatlakozása esetén magyar közvetítéssel könnyebben tudnak eljutni az uniós piacra és intézményeihez.

Magyarország európai integrációja, legalábbis az én meggyőződésem szerint, nagy lehetőségekkel járhat együtt nemzeti nyelvünk és kultúránk megerősödésének, hatékony védelmének tekintetében is. A magyar nyelv ma, mindenekelőtt a Magyarországgal szomszédos államokban, valóban védelemre szorul, hiszen látnivaló, hogy miként töredeznek le nyelvterületünkéből kisebb-nagyobb darabok, és miként veszítik el magyar jellegüket, történelmi és kulturális karakterüket olyan régi magyar városok, mint Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Kassa és Ungvár. Az európai integráció az olyannyira szükséges nemzeti önvédelemnek is hatékony eszköze lehet.

Az európai integráció ugyanis nem támadja meg a nemzeti nyelveket, a „kisebb” nyelveket sem, és az a körülmény, hogy általános tapasztalatok szerint az angol válik közvetítő nyelvvé az Európai Unión belül is, még nem szorítja háttérbe a nemzeti nyelveket. Azokban az országokban, ahol az angol valóban „második” nyelvként él, és a lakosság igen nagy része legalább „középfokon” ért és beszél angolul, miként ezt a finnek, a svédek, a hollandok helyzete is tanúsítja, szó sincs a nemzeti nyelvek leépüléséről és háttérbe szorításáról. Ellenkezőleg, az angol nyelv széleskörű ismeretét és már gyermekkori elsajátítását az anyanyelv, a nemzeti nyelv igen nagy megbecsülése és tudatos gondozása egészíti ki.

Ugyanez vonatkozik a nemzeti kultúrákra, a nemzeti irodalmakra is: a nemzeti nyelvű könyvkiadás, a nemzeti zene, a színházi kultúra és képzőművészet minden uniós országban bőkezű támogatásban részesül, és ez a támogatás arra is kiterjed, hogy az uniós országok irodalma és művészete, sőt népi kultúrája, már ahol ez egyáltalán fennmaradt a huszonegyedik században, például a skandinávok, a spanyolok, a portugálok, a görögök és az írek körében, tehát ezek a kulturális értékek is minél ismertebbek legyenek az egész európai nemzetközösség előtt. Ebben a tekintetben igen tanulságos az írek példája, akik ugyan vagy két-háromszáz esztendeje elveszítették eredeti nemzeti nyelvüket, mégis annál nagyobb szeretettel és buzgalommal ápolják zenéjüket, táncaikat, művészeti, például építészeti és szobrászati örökségüket és népi hagyományait.

Irodalmunk az Európai Unióban

Ezért hiszek abban, hogy a magyar irodalomnak is igen jó lehetőségei lesznek európai uniós elhelyezkedésünk esetén, és európai integrálódásunk előbb-utóbb orvosolni fogja azokat a lelki sérelmeket is, amelyeket a magyar irodalmi életnek kellett folyamatosan elszenvednie amiatt, hogy nemzeti irodalmunk mindmáig nem igazán a saját rangján van jelen az európai köztudatban, az európai irodalmak között. Ez a kétségtelenül mostoha helyzet szinte egy évszázad óta okoz elégtelenséget a magyar irodalom öntudatát és önérzetét kifejezésre juttató írók, irodalomtörténészek és kritikusok körében. Hivatkozhatom Babits Mihály 1913-ban keletkezett Magyar irodalom című nagy (szinte könyv terjedelmű) tanulmányára, amely igen tekintélyes filológiai anyagot mozgásba hozva próbálja felderíteni annak okait, hogy irodalmunknak, minden hazai és szórványosan külföldi erőfeszítés ellenére sem sikerült az európai köztudatot meghódítania.

„Érthető – mondja Babits -, ha annyira nemzeti értékek, mint az irodalom, nehezen kapják objektív helyüket. Még nehezebben a kis irodalom, amelynek ismeretlen a nyelve is. Ritka a nagy világirodalmi szemű kritikus, ki fáradsággal akarna utat törni ily kétes és csekély bányákba, mikor annyi gazdag, óriás tárna nyíltan áll lámpása előtt. A kis tárnákba politikai vagy faji rokonszenv szokott csak vezetni: és az nem irodalmi, annál kevésbé világirodalmi kalauz; kritikátlan dicséreteivel még inkább elriaszt.”

A „kis” irodalmak ugyanakkor, mindezek ellenére is, időnként átütő sikereket érnek el az idegen környezetben, olyan, manapság a világirodalom szerves részeivé vált irodalmakra gondolok, mint a dán, a finn, a portugál vagy az újjörög irodalom. Azt Babits is érezte, hogy a magyar irodalom nemzetközi recepciójának elégtelenségét nem lehet pusztán nyelvünk elszigeteltségével magyarázni: a jelentős huszadik századi sikereket szerzett újjörög vagy finn nyelv is elszigetelt. Ezért talán érdemes idézni azt a magyarázatot is, amelyet nagy költőnk az átfogóbb recepció sajnálatos elmaradására adott. „Irodalmunk – fejti ki Babits – európai: első királyaink óta teljes akaratlansággal csatlakozott kultúránk a Nyugathoz, a Kereténységhez: és régi, pogány kincseit nemcsak kihalni engedte, hanem úgyszólván készakarva irtotta ki, hogy a nyugati kultúra évezredek törzsébe ojtva, egészen új életet kezdhessen. De fejlődése nem volt zavartalan: majd belső reakciók és ellenállások, majd külső háborúk és politikai szakítások választották el választott törzsétől: az ojtvány kókadt, csüggedt, majdhogyan egészen levált. Nagy kertészek munkája, mely más fán különös, tripla virágokat, új gyümölcsfajokat hoz létre: itt mind arra kellett, hogy az ojtvány valahogy megéljen. S mikor már végre, véglegesen megélt, s valóban soha nem látott virágai kezdtek fakadni, új gyümölcsei érni, akkorra oly messze

maradt nyugati szomszédaitól, kikhez szellemben, kultúrában mindig ragaszkodott; oly politikai és történeti sorompók emelkedtek közöttük, hogy ha a magyar híven ápolta kertjében a nagy nyugati fának e szerény bujtásait, olyan hűség volt ez, mint a szerény falusi leányé, kit nagyvilági kedvese elhagyott vagy igazában sohasem gondolt rá.”

Nem szeretném hosszasan idézni azoknak az írásait, tanulmányait és vitairatait, például Eckhardt Sándorra, Balogh Józsefre, Keresztúry Dezsőre és Illyés Gyulára gondolok, akik a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején próbáltak számot vetni azzal, hogy „hírünk a világban” miért is alakult olyan szerencsétlenül, és a hivatásos magyar kulturális politikának mi mindent kellett volna tennie annak érdekében (és mi mindent mulasztott el ezen a téren), hogy éppen irodalmunk vigye el nemzeti kultúránk értékeit a nagyvilágba, és ennek révén változzék meg az a nem egyszer kedvezőlen kép, amelyet rólunk a szomszédaink (a csehek, a szlovákok, a románok, a szerbek) teljesítményeit jóval előnyösebben értékelő külföldi közvélemény kialakított.

Csupán egyetlen idézetet engedjen meg nekem az olvasó. A magyar „kulturális diplomáciát” igen nagy műveltséggel és elkötelezettséggel szolgáló Balogh József, a Nouvelle Revue de Hongrie és a Hungarian Quarterly című kitűnő folyóiratok szerkesztője figyelmeztetett a Magyar Csillag 1943-as évfolyamában közölt A nemzeti önismeret eszközei című tanulmányban arra, hogy a magyarságot sújtó trianoni ítéletet részben az alapozta meg, hogy az ország nem volt képes a nyugati közvélemény, illetve a döntéshozó nagyhatalmak magyarság-képét kedvező módon (át)alakítani. „A múlt világháborút – olvasom Balogh József írását – nem a harctéren veszítette el a magyarság, hanem a nyugat-európai közvéleményben: a magyarnak azzal a képével szemben, amelyet ellenfelei állítottak a világ elé, nem tudott olyan képet vetíteni, amely meggyőző erővel védhette volna meg jogait. Nem utolsó sorban azért történt ez így, mert ellenfelei érvelésének tartalma áttekinthetetlen labirintus volt a magyarság számára, nem tudta azt, amit mások róla tudni véltek.” Igen, valóban arról van szó, hogy a megfelelő országgép kialakítása, elfogadása nélkülözhetetlen a nagy történelmi fordulatok idején, és egy békeszerződéssel kapcsolatos alkufolyamatban az irodalomnak legalább akkora lehet a szerepe, mint a háborúban a hadseregnek – főként, ha a hadsereg vereséget szenvedett.

Irodalom és országgép

A külföldi magyarsággép – ahogy mostanában mondani szokták: az „országgép” – gondozásában, alakításában és javításában, legalábbis az én személyes meggyőződéseim szerint, igen sokat tehetne a klasszikus és a modern (a kortársi) magyar irodalom. Természetesen nemcsak a magyarországi, hanem az egyetemes magyar irodalom. Ezen a téren azonban, ha vannak is, különösen újabb, öröndetes eredményeink, a legkevésbé sem számolhatnak be folyamatos és átütő sikerekről. Tulajdonképpen el lehet mondani, hogy Petőfi kivételével nincs jelen magyar író abban a kanonizációs rendszerben, amelyet a kulturális közmegegyezés „világirodalomnak” tekint. Vörösmarty, néhány kiváló francia költő, így Jean Follain, Jean Rousselot, Pierre Emmanuel és mások jóvoltából (a Gara László gondozásában 1962-ben megjelent Le vieux zingane című kis kötet révén) kissé jelen van a franciák világirodalmi tudatában. Ugyancsak Gara László szerkesztésében adta közre 1962-ben a párizsi Seuil kiadó az Anthologie de la Poésie hongroise című kitűnő költői válogatást, amely a Halotti beszédtől Csoóri Sándorig gyűjti csokorba a magyar líra remekműveit, sajnos ez az antológia mára az ismeretlenség homályába veszett, második, bővített kiadása mindenképpen időszerű volna!

Ugyanígy Jókai és Mikszáth egy időben jelen volt az angol és a német köztudatban, Kosztolányi és Krúdy újabb a franciában, Pilinszky János költészete mindkettőben, Németh László (elsősorban tanulmányaival) a németben, Füst Milán és Szentkuthy Miklós a franciában, Szabó Magda regényei több európai országban is, illetve az újabb magyar irodalom alkotó egyéniségei közül Konrád György, Kertész Imre, Nádas Péter, Esterházy Péter, Krasznahorkai László, Petri György, Grendel Lajos és mások újabb helyet kaptak az európai és az amerikai könyvpiacon és olvasói kultúrában. Külön öröndetes Márai Sándor legújabb keletű német, angol és olasz elismertsége, ámbár az meggondolkodtató, hogy nem legkiválóbb műveivel, például az Egy polgár vallomásaival vagy a A Garrenek művével aratott sikert, ráadásul angol fordítása nem magyar eredetiből készült. A siker azonban természetesen így is öröndetes.

A magyar irodalom nagyobb szabású, egyetemes európai recepciója mindazonáltal hosszú ideig késlekedett, és ezt mi sem jelzi hatásosabban, mint az, hogy minden várakozás ellenére hosszú időn át nem volt magyar irodalmi Nobel-díjasunk. Holott térségünk „kis” irodalmi közül eddig több: a lengyel, a cseh, a szerb, a finn és az úgörgög irodalom is hozzájutott ehhez a rangos elismeréshez, és a mi irodalmunk is már többször elérkezett a díj közelébe: a két világháború közötti korszakban Kosztolányi, 1956 után a börtönbe vetett Déry Tibor, később Illyés Gyula, Németh László és Weöres Sándor (aki Czeslaw Milosz Nobel-díjazása idején a három leginkább esélyes jelölt között szerepelt!), később Szabó Magda, Mészöly Miklós, Juhász Ferenc, Nádas Péter és Esterházy Péter, és persze igen sok huszadik századi magyar író tudnék

még említeni, aki meggyőződésem szerint és ismert külföldi (akár közép-európai) díjazottakhoz képest is megérdemelte volna az elismerést. Mondjak neveket? Ady, Babits, Móricz, Krúdy, Kassák, Karinthy, Füst Milán, József Attila, Szabó Lőrinc, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Nagy László, Sütő András. Mindezek után igen öröndetes volt, hogy a Nobel Bizottság legutóbbi döntése értelmében a 2002-es esztendőben az Irodalmi Nobel Díjat Kertész Imre még 1975-ben megjelent Sorstalanság című regényének ítelték oda.

Európai integrációnk bekövetkeztével talán remélhető lesz, hogy irodalmunk és általánosságban nemzeti kultúránk hatékonyabban és gazdagabban fog otthonra találni az európai nemzetek kulturális tudatában, és része lesz annak a lelki „vérkeringésnek”, amely az integráció szellemi és erkölcsi erejét adja. Azért bízom ebben, mert hasonló történt más „kis”, az unióhoz csatlakozó nemzetek, így a hollandok, a finnek, a dánok, a portugálok, a görögök esetében is. Az európai integráció, legalábbis az utóbbi egy-két évtized tanúsága szerint, mindenütt felgyorsította és felerősítette azt a szellemi „anyagcserét”, amely során az európai nemzetek átadják egymásnak, illetve a nagyobb (kontinentális) közösségeknek nagy értékeiket. Remélhetőleg ebbe a szellemi „anyagcserébe” fog majd minden korábbinál teljesebben bekapcsolódni irodalmunk és kultúránk is.

Természetesen nem csak Magyarország irodalmára és kultúrájára gondolok, minthogy az európai nemzetek közösségében eddig sem pusztán államok, hanem nemzetek, régiók és kultúrák is szerepet kaptak. Az, hogy a közép-európai régióhoz azok az országai, amelyekben nagyszámú magyar lakosság él, és amelyekben sok évszázados magyar irodalom és kultúra fejlődött ki, milyen időrendben követik egymást az integrációs „menetrendben”, egyelőre nem tudható. Először Magyarország fog sorra kerülni és vele egyidőben, ahogy most tudható, Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Szlovénia, később Románia és Horvátország, még később Szerbia és Bulgária és ki tudja mikor Ukrajna (és vele a kárpátaljai magyarság). Természetesen mindez annak a függvényében, hogy ez utóbbi országokban milyen mértékben szilárdul meg a demokratikus intézményrendszer, amely szerves részét képezi a nemzeti kisebbségek és a kisebbségi kultúrák szabad fejlődésének biztosítása.

Mindez azt is jelenti, hogy a Magyarországgal szomszédos országok csak akkor tudnak eleget tenni az európai integráció követelményeinek, ha a demokratikus intézményrendszer működését és szükséges további kiteljesedését nem fenyegetik antidemokratikus erők. Így Szlovákiában és Szerbiában a következő választások alkalmával nem kerül sor nacionalista visszarendeződésre és Romániában meg tudják fékezni a Vadim Tudor és Funar nevéhez fűződő szélsőjobboldali előrenyomulást.

Mindenesetre azt itt és most rögzítenünk kell, hogy a teljes magyar kultúra európai jelenlétéért és kíváncsatos térnyeréséért a magyarországi kormányzat, a magyarországi kulturális intézményrendszer a felelős. Ennek az intézményrendszernek kell elősegítenie azt, hogy az erdélyi, felvidéki, a kárpátaljai, a vajdasági, mi több a nyugati magyar irodalom, magyar kultúra is szerepet és hangot kapjon abban a virtuális kórusban, amelyet az uniós nemzetek irodalma és kultúrája alkot. Felelősségünk nem kicsiny, ennek a felelősségnek okos stratégiai munkával, szorgos igyekezettel és bizony anyagi áldozatok vállalásával tehetünk csak eleget.

Új korszak hajnalán

Babits Mihály majd egy évszázaddal korábban, már idézett tanulmányában, a következőket jelentette ki: „A szellemi élet törvényei hasonlóak a szerves élet törvényeihez, s valamint az élő test minden kis része folytonos anyagcserében áll összes többi részével: úgy van az a nagy kultúrákkal is. Nincs ok tehát feltennünk, hogy a magyar kultúra, ha valóban kultúra és érték, az európai szellemközösségből igazán és sokáig, hacsak egyoldalúan is, kizárva maradjon. Az alakulások korszakát éljük. Nemzeti irodalmunk, egész nemzetiségünkkel együtt átalakulóban van, de átalakulóban van Európa, az európai élet és kultúra is. Minden jel arra vall, hogy a változások úgy politikai, mint kulturális téren az egyesülés felé irányulnak, s kultúránk is még szorosabban fog az európai kultúrába olvadni, s ennél fogva ott nagyobb és erősebb méltóbb szerepet is vinni.” Mondhatnám, mindezt a jelenben is írhatta volna: huszadik századi történelmünk szörnyű zsákutcái okozták, hogy a nagy nemzeti feladatok újra és újra időszerű kihívást jelentenek, és nekünk, megfontolva a mögöttünk lévő évszázad gyötrelmes tanúságait, válaszolnunk kell ezekre a régi kihívásokra. Mást nem tehetünk.

Vancsó Gyula

A singaporei modell: Tudomány-technika és virágzó gazdaság egy légkondicionált, „különutas” társadalomban

Tisztelt hallgatóság, kedves barátaim!

A huszadik században a tudományos-technikai forradalom a négyszáz éve elkezdődött, az újvilágot célba vevő kivándorlási hullámot a kvalitatív, magasan képzett tudósok és mérnökök, béta-képzettségű emigránsok rohamosan növekvő számával új dimenziókba emelte. Az újvilág gazdasági fejlődése alapvető mértékben függött - és függ - a műszaki-tudományos háttérű szürkeállomány ki-, illetve bevándorlásától. A második világháború lezáródását követő évtizedben az emigrációra ösztönző szempontok mind európai, mind globális vonatkozásban gyökeresen megváltoztak. Közép-Kelet-Európa országaiban a fasizmust a második világháború után a proletárdiktatúra váltotta fel, mint totalitáriánus rendszer. A nem konformista magasan képzettek számára nyilvánvaló volt a baloldali diktatúrák szabad gondolkodást - és ezzel a szellemi haladást - gyökereiben elfojtó, magát abszolútnak hirdető rendszere. A baloldali abszolutizmus - a fizikai diktatúrán túlmenően - a szabadon gondolkodni próbáló embereket éppen a legemberibb folyamatban, a gondolkodásban sajátította ki. Így nem csoda, hogy ebben a rétegben a tudat alatt élt az emigráció lehetősége. A közép-kelet-európai országok szellemi ivartalanítódása, illetve ivartalanítása így a háború után tovább folytatódott. A nagy hullámot, Magyarország vonatkozásában az 1956-os forradalmárok emigráló tömegeit, a határok fellazulásával a folyamatosan kivándorlók egyenletes folyama követte. Jó tíz éve a határok kinyíltak, a tudósok és mérnökök - mint azt a futballisták már korábban is tették - nemzetközi klubokban játszhatnak, szabadon választhatnak (természetesen ha elkelnek). Itt nyilvánvalóan európai és amerikai egyetemeket, tudományos és ipari kutatóintézeteket értek a csapatok alatt. Közhely számba megy, hogy egy tudós, vagy mérnök tudása, ismereteinek szakmai kamatoztatása viszonylag kevésbé függ működési területének adott kultúr- és politikai környezetétől. Egy író, művész, ügyvéd, tanár, orvos, közgazdász esetében ezt már nem állíthatjuk ilyen határozottsággal. A mikroszkópok, spektrométerek, gőz-gáz-fogaskerék szakmai nyelve mindenhol ugyanaz. Ha még szociálisan és szöveges leíró módon is tudunk egymással kommunikálni - mint az napjainkban az angol nyelv segítségével adott, akkor a tudományos munka sikere elvileg - legalábbis eszközök vonatkozásában - elsősorban az adott háttér infrastruktúrájától függ. Ez így szépen hangzik, de azért végső soron mindenki valamilyen módon részt vesz a körülötte zajló társadalomban, így annak a hangulata, a tudomány-technika irányába mutatott affinitása szintén alapvetően fontos. Van tehát a kérdésnek egy anyagi és egy társadalmi vonzata. Ha megengeditek kedves barátaim, hogy a tanulmányi napok alcímének felhasználásával próbáljam meg globálisan megfogalmazni előadásom témáját: Milyen a tudomány-technika helyzete ma, és milyen irányban halad, globális és lokális dimenziókban „jelenünk és jövőnk kultúrvilágainak távlatában”? Egy kis ország példáján próbálók saját szemszögemből, saját tapasztalataim alapján - mint a singaporei kormány tudományos-technológiai hivatalának tanácsadója - néhány jelentősnek tűnő irányvonalat felvázolni.

Hadd próbáljam meg a mondókámat és a témámat koncentrikus és egyre szűkülő átmerőjű körökön belül tovább finomítani. Tíz éve, mint a Torontói Egyetem Kémiai Karának egyetemi tanára, az elsőéves diákoknak kellett kémiát oktatnom. A Torontói Egyetem egy nagy iskola: az első évben 1400-1500 diákunk hallgatta (önként vagy kényszerből) a kémiát. Kényszerből azok, akik például orvosok akartak lenni és a kémia volt a felvételi magasugrásban a lécc, amit át kellett vinni. Én két szekciót oktattam az ötből, így félévente 600 diákkal álltam szembe. Ez már elég nagy létszám ahhoz, hogy az ember statisztikát csináljon, csináltam is. Eszerint az én osztályaimban ülő hallgatók 50-60 %-a ázsiai volt, 20 %-a indiai-pakisztáni, kb. ugyanennyi kaukázusi azaz európai fehér, az afrikaiak száma pedig soha nem haladta meg a 10 főt. A doktoránsok körében az ázsiai arány még nagyobb volt - és maradt, hiszen hozzá kell számolnunk azokat, akik az otthoni kínai egyetemi éveik után mennek el nyugatra, hogy a legmagasabb egyetemi fokozatot, a doktorátust megszerezzék. Múlt csütörtökön New York-ban az Amerikai Kémiai Társaság kongresszusán tartottam előadásokat. Itt is csináltam egy gyors statisztikát: az előadó szerzők több mint fele kínai nevű volt. A sors iróniája, hogy kettővel a volt népi kínai diákjaim közül találkoztam is, mindketten komoly egyetemen-kutatóintézetben mint doktorok, fiatal professzorok dolgoznak. A másik nagy - és növekvő - népcsoport a 20 % kaukázusi származású részben (Észak-Amerikában) a volt Szovjetunió államaiból származik. Az orosz akcentus ugyanúgy kilométerekre felismerhető mint a magyar, így ezek a kisebbségek - bár nem láthatóak - azonban jól hallhatóak. Ezen, és számos hasonló más megfigyelés alapján levonhatjuk az első durva következtetést: a világ műszaki-tudományos szellemi dolgozóinak eloszlásában lényeges mozgások, trendek

figyelhetők meg.

Nyolc éve jöttem vissza az óvilágba, a hollandiai twente egyetemre. Műszaki-tudományos körökben az egyetemünket az európai krémekkel említik együtt. Kémiai technológiában például hosszú évek óta, a kutatási eredményeket tekintve, a világelsősk között vagyunk, különböző paraméterek alapján. Ez a kar, ahová nyolc éve jöttem, akkor még 120 elsőéves hallgatót számolt. Országosan Hollandiában ezer fölött volt a kémia-kémiai technológia (vegyész mérnök) gólyák létszáma ezekben az években. A mai napra ez a szám a karunkon huszonötre, országos vonatkozásban pedig nagyságrendileg 100-ra csökkent le. Ez azt jelenti, hogy öt év múlva jó ha lesz száz végzett, holland származású vegyészmérnöke az országnak. Mire kell ezeket a számokat vonatkoztatni? A hollandiai vegyipar az ország ipari termelésének 15 %-át teszi ki, a GNP-hez való hozzájárulása 40-45 milliárd dollár a jelenlegi árfolyamon számolva. Az iparágban foglalkoztatottak száma 100,000 körül van. Erre a hatalmas ipari termelésre évenként száz mérnök, az bizony édeskevés.

Ezek után nem kell Nobel-díjas kaliberű tudósoknak lennünk ahhoz, hogy megkockáztassuk az állítást: az amerikaihoz hasonló bevándorlás elébe nézünk Európában is, amennyiben a tudományos-műszaki alapokra épülő, ipari termelésből élő nemzetgazdaságokat változatlan alapokon fenn kívánjuk tartani. Az új trend körvonalai rohamos mértékben válnak világossá: twentei karunkon nyolc évvel ezelőtt a holland származású doktoránsok domináltak, külföldi csak hébe-hóba, mutatóba akadt, míg ma (két doktoránsi generációval később) jó ha van annyi holland mint amennyi ázsiai. Ez az arány tovább látszik eltolódni Ázsia javára. Persze van egy másik lehetőség is. Amikor DSM-es barátomnak, aki a személyzeti osztályt vezeti, megemlítettem, hogy milyen siralmas a helyzet (amiről ő persze tudott) és megkérdeztem, hogy miért nem csinál a cég valamit, azt válaszolta: ez egy kereslet-kínálat játék. Ha ti nem produkáltok elég mérnököt, majd elmegyünk oda, ahol van kínálat. Például Singaporeba. Vagy Kínába.

Ázsiáról, ezen belül Kínáról kedves barátom, Farkas Flórián – körünk elnöke - előadásaiból hallhattok, írásaiból olvashattok. Kína a maga sok ezer éves kultúrájával, méreteivel, népességével nyilvánvalóan saját maga egy külön kategória. Kínát csak Kínával lehet mérni. (Ebbe a kínai mentalitásba, életfelfogásba egyébként magyar nyelven Lin Yutang „Egy Múló Pillanat” nagy sikerű regényéből nyerhetünk jó bevezetést.) Amit a nyugati médiából gyakran hallunk az az, hogy Kínában problémák vannak az emberi jogokkal. Ezt gyakran vetik a Kínai politikai elit szemére, azzal a megoldási javaslattal, hogy hiszen van a világon demokrácia (a nyugati típusú), azt kell nekik is alkalmazni. A Kínába importálandó, amerikai típusú demokrácia alapjait azonban nem évezredekkel ezelőtt vetették meg, hiszen az amerikai alkotmány nincs még 230 éves. 1776 július 4-en foglalta össze az akkor 13 amerikai egyesült állam az alkotmány mai napig élő alapjait. Meg kívánom jegyezni félreértések elkerülése végett, hogy én az amerikai alkotmánynak nagy tisztelője vagyok. Olvasásomban ez a dokumentum még mindig az emberi szabadságjogok felemelő, általános érvényű megfogalmazása, persze azok számára, akiknek számára íródott, ezek pedig a nyugati világ szabadságszerető (fehér) emberei voltak. Az én szemem pársz lesz akkor, amikor a szöveget olvasva azon protestánsok, hugenották, szerencsétlen nincstelenek tömegeire gondolok, akik maguk mögött hagyva az ismertet nekivágtak az ismeretlennek. Na de térjünk vissza a gondolatok fő csapására, játsszunk el egy kicsit azzal az elképzeléssel: milyen lenne Kína, ha a kínai alkotmányt (amit én egyébként nem ismerek, csak a következményeit) felváltanánk az amerikai alkotmánnyal, a kínai törvénykönyvet, szokásjogokat az amerikaival. Gondoljuk végig, hogy a sok száz millió kínai (hogy pontosak legyünk, 1,3 milliárd, ami 2003-ban idáig 12 millió újszülöttel szaporodott) egyik napról a másikra egy amerikai környezetbe csöppenne bele. Nem kell sokat csürni-csavarni a gondolatot ahhoz, hogy nyírtó nevetésben törjünk ki ennek a teljesen irreális képnek elképzelt következményeire gondolva.

Engedjétek meg, hogy megfogalmazzak egy tételt: a világ országainak kulturális és politikai homogenizálása - bármilyen nemes cél érdekében történik is ez, és bármilyen alkotmány alapján, - nem kívánatos. A környezetvédők egyik (egyébként komolyan megfontolandó) érve a fajok diverzitásának megtartása mellett (azaz a kipusztulás határán levő fajok megmentése érdekében), hogy a biodiverzitás leszűkülése, a fajok számának csökkenése az evolúcióra alapvetően káros és mint ilyen végső soron, az embernek mint biológiai fajnak a létezését fenyegeti. A tételt mint ahogyan előbb említettem, általánosíthatjuk kulturális-politikai-szellemi vonatkozásban is. Persze ezzel nem azt akarom mondani, hogy el kell tűrnünk minden sötét, elfajzott gyilkos diktatúrát a diverzitás jelszava mögé bújva. Az állatvilágban is vannak viselkedési szabályok, és vannak általános emberi törvények is (amik például a tízparancsolatban lettek gyönyörűen megfogalmazva a keresztény emberek számára), de a határoknak, és ennek a témának a konkrét feszegetését filozófus barátainkra hagynám.

Visszatérve az abszurd gondolatokra Kína vonatkozásában, a politikai és gazdasági szerkezet, a kizárólagos egypártrendszer, cenzúra, korlátozott szabadságjogok, emberek manipulációja, és egyéb számos ismerv alapján megállapíthatjuk hogy (a) Kína nem nyugati típusú demokrácia, de (b) nem is kell feltétlenül annak lennie. Van véleményem szerint egy egészen pragmatikus szempont is, ami alapvető fontosságú, nevezetesen ha Kínát nyugati operációs rendszer irányítaná (átvitt értelemben a számítógépek

világából vett hasonlaltal), véleményem szerint gazdaságilag és társadalmilag fejlődésének ebben a stádiumában igen gyorsan összeomlana. Talán az egyik mozgató rugója a nyugati típusú demokráciát követelőeknek Kína számára éppen ebben a gondolatban rejtőzködhet, nevezetesen nem túl jó ha nagyon megerősödnek, mert akkor lesz egy új szuperhatalom. (Természetesen lesz is, erőszakos érvekkel a nagy hatalmak és kultúrák ciklikus fejlődését, felemelkedését majd hanyatlását nem lehet megakadályozni, legfeljebb lelassítani.)

Singaporet ígértem, eljutottunk Singaporehoz. Kína és Singapore egy közös sajátossága, hogy a domináló népcsoport kínai. Singapore sem demokratikus állam, a szó nyugati értelmében. Gyakorlatilag egy párt kormányoz (bár vannak a hatalmon levő PAP-on, a People's Action Party-n kívül is egyéb pártok), a hatályos törvények rendkívül szigorúak, halálbüntetés van és gyakorolják is, a nyugat-európai individualizmusnak nincs sok szabad tere. Ehelyett a problémákat kollektíven közelítik meg, de nem durva diktatórikus eszközökkel, hanem közvetlen, finomabb módon kormányozva. Ugyanakkor egy rendkívül ügyes politikának, egy ragyogóan működő gazdasági rendszernek, globálisan remek gazdasági-stratégiai pozíciónak, és nem utolsósorban egy pragmatikus politikai kultúrának és látható Amerika-ellenesség hiányának köszönhetően arról soha nem hallunk, hogy Singaporeban is le kell váltani a rendszert és fel kell váltani egy amerikai típusúval.

A „Singapore mint kis Kína” szlogenen túlmenő tényleges összehasonlításnak Kínával nem sok értelme van, a társadalmi diverzitásnak itt egy másik modelljével állunk szemben. A társadalmat a singaporei „nemzetet” az elmúlt 200 év alatt bevándoroltak és leszármazottaik dominálják. Meg kell jegyezni ezen a helyen, hogy a Singaporei állammá válás egyik sarkallatos pontja volt a kínai kommunista befolyás és a kommunisták számos legális és illegális hatalomátvételi kísérlete. Singapore társadalma a nagyobbik maláj testvér, Malaysia és a gigantikus Kína és kommunizmusa elleni harcban kovácsolódott ki.

Singapore már régen nem terra incognita. Mindemellett keveset tudunk róla Nyugat Európában, még kevesebbet Közép-Kelet-Európában. Amit legtöbbet hallottunk, vagy leggyakrabban hallunk, az is a turisztikai kuriózumok, képes magazinok csillogó hirdetés oldalai, a közelmúlt Ázsia kistigriseiről szóló gazdasági jelentései mögött van elbújtatva. Made in Singapore olvashatjuk számítógépeink hard diszkjein, a hollandiaiaknak pedig Rotterdam mint kikötő féltett - és Singapore által folyamatosan veszélyeztetett - világelsőse juthat először eszébe. Az afficionadok esetleg emlékeznek a városállam Malaysiától való leválásának történetére és körülményeire, a kommunista befolyás Lee Kuang Yew által vezetett PAP - Peoples Action Party - tökéletes taktikával végrehajtott sikeres kivédésére, a kommunisták szította zavargásokra, és a városállam stabilizációjára, az „ország” méreteire (680 négyzetkilométer) és arra, hogy összesen mintegy 4.2 millió ember mondhatja jelenleg ezt a sziget-várost lakhelyének. Az idősebb anglofonok talán még emlékeznek az ország második világháborús történetére, a Prince of Wales és a Repulse brit csatahajók brit szemmel tragikus, japán szemszögből diadalmas elsüllyesztésére, és arra, hogy a Japán hadigépezet második nagy sikere volt a bevehetetlennek titulált Singapore erőd játszi könnyedséggel történő diadalmas lerohanása egy nagy számszerű fölényben levő Brit (azaz Angol-Skót-Maláj-Ausztrál) védősereg ellenében.

A huszadik század második felében egy sor hasonló éles fogú kis tigris állam került az érdeklődés középpontjába, mind más-más történelmi, gazdasági, kulturális háttérrel. A globalizálódó politika és gazdaság színpadán ezek a kis államok robbanásszerűen jelentek meg. Ezen államok robbanásszerű fejlődése a globalizáció egyik terméke volt, ami voltaképpen minden szabad országnak lehetővé tette (elvileg), hogy részt vegyenek a globális eseményekben, párhuzamosan és egyidőben a történetekkel, bárhol játszódjanak is le ezek. Az államhatalom szerkezetével kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a nyugati újkori demokráciák esetében az államhatalom a társadalom, a gazdaság, a kultúra és az oktatás párhuzamosan fejlődött. Ez Kínára is érvényes, a fejlődés iránya ott természetesen más volt. Singapore esetében azonban az angol, majd maláj befolyás leküzdése után és a kommunista veszély sikeres leverését, visszaszorítását követően a jelenlegi hatalmi rendszer történelem nélkül került bevezetésre egy teljesen kiforrott, érett állapotban, nyugati (angol) mintára, kínai kulturális alapokon, Nagy-Britanniával együttműködve. Egy ilyen politikai tájképben az ellenzéknek egészen más a szerepe, mint a nyugati típusú demokráciák államaiban. Amikor az ellenzék Singaporeban támadt, az országot támadta, a létet fenyegette. A fő ellenzék a kommunisták voltak, ezek esetében konstruktív ellenzékéről definíció szerint nem eshet szó. Singapore politikai fejlődésében igen jelentős szerepet játszott még egy másik politikai faktor: egy lángelméjű politikus, egy kínai, aki a legmagasabb szintű cambridge-i jogi diplomák megszerzése után, a világot ismerve és helyesen megítélve, tért haza Singaporeba. Egy politikus, akihez hasonló kevés van a világban: Lee Kuan Yew. Ismét egy példa arra, hogy nagy egyéniségek történelmet írhatnak. Ez viszont megint egy olyan kérdés, amit filozófus-politológus barátainknak engedek át.

Megint egy közhelyszámba menő megállapítás jön: a gazdasági globalizációt a technológia robbanásszerű fejlődése és civil területeken való alkalmazása tette lehetővé. Kedves barátaim, doktoráns koromban a Magyar Tudományos Központi Kémiai Kutató Intézetében egy telefon Budapestről Szegedre

egy fő eseménye volt a napnak. Le kellett mennem az igazgatósági épületbe, a beszélgetést meghívnom, és fél óráig várnom, míg kapcsoltak. Ma ha édesanyámmal akarok beszélni a balatonakarattyai kertjében, miközben Singaporeban ebédszünetem van, ezt pár dollárért és rögtön megtehetem. A távközlés, elektronikus média, információ rendszerezése és hozzáférhetővé tétele, amint ez már klisé, a világot egy kis faluvá zsugorította. A szegedi megrendelt beszélgetések korában (mondjuk húsz évvel ezelőtt) az információt keresni kellett, fel kellett hajtani (különösen ott, ahol ez tiltva volt, mint pl. a proletárdiktatúrában). Manapság időnk nagy részét nem azzal töltjük, hogy információ után rohanunk, hanem inkább azzal, hogy hogyan válasszuk szét a kölest a búzától, az értékeset a szeméttől, azaz hogyan szortírozzuk, csoportosítsuk és emésszük meg az információt. Az információ azonban még nem tudás. Emberek, országok kommunikálnak egymással, de egymást nem feltétlenül értik meg, úgymondhatjuk hogy csak ritka esetben értik meg. A technológia és kommunikációs eszközök szabványosodása egyeseknek, akik monopolhelyzetben ülnek, azt a hamis képet sugallhatja, hogy a világ egységessé lett, egy értékrend egy séma, Microsoft őfelsége uralkodik. A kultúrák, vallások, hadd kockáztassam meg, hogy párhuzamos politikai rendszerek, azonban nem mérhetőek ugyanazzal a mércével, nem homogenizálódtak egy fizikai-termodinamikai fázissá, egy rendszerré. Mindenki a saját szemszögéből nézi a dolgokat, mi európai-nyugati szemmel, vörös Kína és kis Singapore a saját szemüvegén keresztül. Az önteltség, felvuvalkodottság a nyugati embertől (ha tudat alatt is) nincs távol. Mi vagyunk a világ közepe, mi „hoztuk létre” a spanyol viaszt.

A technológia szabványosodása magában hordozza azt a közvetett feltételezést, hogy a gazdaság, politika és politikai berendezkedés, a kultúra egyforma és homogén irányba fejlődik, mint ezt fejtegettem a biológiai és politikai diverzitásokkal kapcsolatban röviddel ezelőtt. Ez a gondolat nem új. Mint példa elég a spanyol keresztyén lovagok és Spanyolország emberiség elleni, a katolikus egyház nevében elkövetett borzalmas bűneire utalnom (Latin-Amerikában), amikor is kiirtottak egy egész kontinensnyi virágzó kultúrájú, békés népet (indiánok Közép- és Dél-Amerikában) könyveikkel, kincseikkel, művészetükkel együtt Róma és az anyaszentegyház nevében, mert ezek nem voltak keresztények. A globalizáció Cortez korában is felvetődött már (és jóval azelőtt is), persze az eszközök kezdetlegesebbek (és sokkal kegyetlenebbek) voltak, de az alapgondolat (spanyol módra globalizálni) hasonló a mai nyugat központú folyamathoz. Cortez és a spanyolok esetében a mozgatórugó brutálisan gazdasági volt, röviden és gyorsan minden mozgathatót, főleg az aranyat, el kellett vinni.

Térjünk vissza néhány konkrét adat erejéig Singaporehoz. Korai kínai dokumentumok Kr. u. 3. századból már említést tesznek a szigetről, 1365-ben pedig már nevén nevezik a települést: Temasek a neve ekkor, jelentése vízi város. Kínai kereskedők már ekkor jelen vannak. A maláj annalusok a középkori Singapore alapításának legendáját a következőképpen írják le. A város címerállata nem kis vagy nagy tigris, hanem egy Merlion, halfarkú oroszlán, ami mint az európai turulok, egy- és kétfejű sasok, és egyéb nemes címerállatok mellett egyedi jelenség. A felül oroszlán, alul hal története a 11. századra nyúlik vissza, amikor Sang Nila Utama maláj herceg megvetette lábát egy szigeten és egy folyó torkolatában egy hatalmas oroszlánt pillantott meg. Így született Singapore a Singa (oroszlán) és Pura (város) kombinációjából. A 16. századtól Singapur a Siam és Jáva közötti hadi küzdelmek ütköző területe, a 18. századtól a Johari Szultán birtoka. A Brit Kelet-Indiai Társaság 1819-ben veti meg a lábát a szigeten. Britek és hollandok korán felmérték a hely stratégiai jelentőségét. Sir Stamford Raffles alapítja hivatalosan az első Brit Birodalmi Kereskedő Telepét 1820-ban. Ugyanebben az évben stratégiai megegyezés született a hollandokkal: Singapore a Brit érdekszférába esik, angol befolyási terület. Az angolok megvetik a lábukat, megvásárolják a szigetet a „tulajdonos” szultántól, ezzel a 680 négyzetkilométer nagyságú terület teljesen a brit korona uralma alá kerül. A maláj félszigeten lévő két másik településsel, Malaccával és Penanggalal alkotja az ún. tengerszoros településeket (Straits Settlements). Az Európa-Ázsia közötti hajóforgalom legjelentősebb kikötőjévé válik mélyvízi és földrajzi adottságai miatt. A Maláj félsziget kaucsukját, színes fémeit is itt hajózzák be. A Szezei Csatorna 1869-es megnyitása után szerepe tovább növekszik, virágzó gazdasági-kereskedelmi élet alakul ki, aminek az 1941-es Japán támadás vet véget. A bevehetetlennek hirdetett Singapore Erőd (Fortress Singapore, ahogyan Churchill hívta) kapitális brit katonai baklövéses körvetkeztében, a kisebbségben levő Japán támadók előtt, 1942 február 15-én kapitulál. 1945-ben Nagy-Britannia visszatér és elfogadja (ezúttal a japán) kapitulációt. A sziget harc nélkül kerül vissza a Britek kezébe, a kínai és maláj őslakosság a korábbi brit vereséggel és kivonulással azonban öntudatra ébred. A brit katonai adminisztrációt 1945-ben vezetik be, Nagy-Britannia legnagyobb félelme ekkor, hogy a háború alatt kínai mintára létrejött és megerősödő kommunista mozgalom átveszi a hatalmat. Ezt Lee Kuan Yew zseniális politizálása, a taktikai és stratégiai eszközök tökéletes ki- és felhasználása és politikai intelligenciája hiúsítja meg. 1945-48-ban a kommunisták erőszakkal próbálják meg átvenni a hatalmat a Maláj Félszigeten. Ennek következtében 1948-ban statáriumot hirdetnek ki, mely 12 évig tartott. 1959-ben vezetik be Brit támogatással a független önkormányzatot, a PAP (People's Action Party) Lee Kuan Yew vezetése alatt hatalomra kerül. A PAP-ot kezdetben támogató kommunisták számítása (az ismert szalámi taktika) nem válik be, a kommunisták nyíltan elszakadnak a PAP-tól. Ez a politikai erőviszonyokat Singapore-ban felborítja, aminek a méregfogát időlegesen a Malaysiával létrehozott unió, az 1963-ban megalakuló Maláj Államszövetség megalakításával sikerült kihúzni.

Megalakul a singaporei nemzetgyűlés, egyelőre még nem a teljes szuverenitás mandátumával. A program készen van: iskolák, egyetemek, lakótelepek építésével kezdik, sikeresen, a közszellem, közös erőfeszítés, országalapítás (egyelőre még csak dominium szintjén, egy államszövetségben) lelkesítő szellemétől áthatva. Singapore egyenlítői ország, az átlaghőmérséklet harminc fok körül van. Ez természetesen befolyásolja a munka hatékonyságát és a munkatempót. Így az egyik első program az volt, hogy minden hivatalt, munkahelyet légkondicionálással kell ellátni. A pokoli hőség és a levegő nedvességtartalma így normális szintre lett leküzdve, és az eredmény sem maradt el a termelékenységben, produkcióban. Singaporeból légkondicionált ország lett. Közben a Maláj Államszövetség és Singapore állandó konfliktusban van Sukarno Indonéziájával. Az államszövetség nyilvánvalóan nem működőképes, az ellentétek a malaysiai malájok és a Singaporei kínaiak között túl nagyok. Ez a konfliktus vezet 1965 augusztus 9-én a független Singapore állam megalakulásához. A városállam újkori felvirágzásának története ekkor kezdődik. Az első feladat a nemzeti identitás megteremtése, a nagyon különböző népcsoportok (kínai, maláj, indiai) együttélése mellett. A politika kiindulópontja: kihasználni a stratégiai helyzetet és meglovagolni a világszerte globális gazdasági fellendülését. Tenni ezt egy optimalizált társadalmi háttér, közös társadalmi összefogás, bölcs politikai irányítás, általános jólétre törekvés, szorgos munka támogatásának kombinációjával. A masszív iparosítást példás házépítési építkezési program előzi meg és kíséri: ennek eredménye a modern városok sorában talán a legszebb építészettel, városképpel, városrendezéssel büszkélkedhető Singapore. Ezt a helyzetet nyugati szemmel nem mindig demokratikus törvények védik, pl. testi fenytés alkalmazása a közjavak rongálóival szemben, az egyéb kommunális és szigorú büntető rendelkezések mellett.

A masszív iparosodást az egyetemi képzés és oktatás kiemelt fejlesztése és a női munkaerőnek a munkaerőpiacra történő tudatos bevonása előzi meg. Az ország nemzeti jövedelmének jelenleg is 25 %-át fordítja oktatásra és kutatásra. A tengertől szárazföldet hódítanak el, felépítik a páratlan Jurong Szigetet, ami a kémiai ipar fellegvára. Tudatos politikával, kutatóintézetek láncolatának létrehozásával, jól képzett, fegyelmezett, keményen dolgozó munkaerővel, adókedvezményekkel, biztonságos, kedvező környezettel csalogatják be a multinacionális cégeket. A gazdasági fejlesztési tanács (Economic Development Board) 1968-ban alakul meg, ez alá tartoznak az ipari tudományos és technikai beruházások. Az adópolitika is rendkívül kedvező, mint utaltam rá, a személyi jövedelemadó a legnagyobb sávban is 20% körül mozog, az áruforgalmi adó pár százalék. A tudomány, technika és oktatás kínaiak között hagyományosan is erős társadalmi presztízse rendkívül erősen növekedik, a jólét alapja a termelés, ami a tudáson nyugszik. Ehhez a belső saját lakosság magas szintű képzésén túlmenően tudatosan importálnak tudósokat, mérnököket. Az idei arányszámok 50 % külföldi importját irányozzák elő a posztdoktori kategóriában (juttatásokkal, három éves szerződésekkel kívánják elérni, hogy etnikailag is kevert legyen a személyzet, persze kínai domináció és management alatt). Erre mind anyagi fedezetet (ösztöndíjak), mind adminisztratív segítséget (gyorsított letelepedés) megadnak. Az importálás mellett nagyszámú ösztöndíjjal a singaporeiak külföldi képzését is tudatosan támogatják. Singapore a világ gazdaságából él, embereinek tehát ismerniük kell a nemzetközi színpadot.

1979-ben, az olajválság után új programot vezetnek be: a cél az oktatás további megerősítése, a kutatóintézeti hálózat bővítése, tudatos terjeszkedés az információ technológiában (számítógépek), gazdasági-financiális aktív támogatás, kedvező légkör megteremtése az eszközök vonatkozásában. Új közös projektek, mint pl. az ún. MIT-Singapore szövetség az egyetemi oktatásban, világszerte feltűnést keltenek. Az eredmény: az elektronikai ipar részesedése az ország GNP-jében 45 %-ra nő; emellett a kémia 22 %, biotechnológia 5 %, gépipar 16 %, egyéb: 12 % részesedéssel bír. Számítógép alkatrészek vonatkozásában a memóriapiacra az ország világviszonylatban gyakorlatilag egyeduralmódóvá válik. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem 30,000 US \$ körül mozog (a világon a legnagyobbak közé tartozik), a költségvetés kiegyenlített, az ország devizatartalékai 150 milliárd dollárra rúgnak. Kulcs ezen fejlődés szempontjából a mindenre kiterjedő, kombinált figyelem. Visszahozzák az országba a singaporei származású külföldön élőket, tapasztalatuk és kapcsolataik tovább növelik az ország gazdasági erejét.

Az elektronikai ipar gyors fejlődése manapság lecsengőben van, a világ gazdaságban új területek kerülnek a figyelem középpontjába. Ennek megfelelően az elmúlt évek politikája új irányváltást hirdet meg. A biotechnológiai, anyagtudományi, nanotechnológiai kutatásokat erősítik, mint a leggyorsabbak fejlődő területeket. Itt már nem kell lemaradást behozni (mint korábban), az ország vezető szerepet tölthet be ezeken az új területeken. A jelszó: ha nincs nekünk, megvesszük, mármint a szakértőket, kutatókat, tudósokat, folyamatokat (know-how). A biotechnológia kutatás központja az ún. Biopolis, ami egy két év alatt sok milliárd dolláros beruházással felhúzott kutatási komplexum, hivatalosan 2004-ben nyitják meg. A cél, hogy az itt felhalmozódó ismeret és tudás, a szervíz és támogatási lehetőségek a megfelelő szektort (a GNP-ben korábban említett biotechnológia 5 % részesedését) öt év alatt megduplázzák. Részben ehhez a programhoz is kapcsolódik az én munkám mint tanácsadó. Csak zárójelben említem meg, hogy a Biopolist kétezer kutatóra tervezik, az első szakaszának a költségvetése 2 milliárd (US) dollár. Összehasonlításképpen a nagy dobra vert USA nanotechnológia kezdeményezés NNI (National Nanotechnology Initiative) első két éves összesített költségvetése 600 millió dollár. A Biopolisban minden ami biotechnológia, biokémia

kutatáshoz szükséges, rendelkezésre áll. A kutatók fele külföldi, a legfelső szinttől a gyakornokokig bezárólag. Így néz ki a helyzet, eljutottunk a mába.

Az éjszakai sötétség hirtelen, látható átmenet nélkül nappallá változik a kabinban, a kelet felé való repülés tipikus jellemzőjeként. A Bengáli Öblöt átszelve a Maláj Fél-sziget felett járunk, a pilóta süllyedő pályára helyezi a gépet. Felhőfoslányokat hagyunk el, alul-felül. Alattunk a tenger türkizzöld, a szárazföld sötét smaragd. Ahogy egyre lejjebb ereszkedünk, a részletek is kezdenek világosodni. Az erdőben irtások válnak láthatóvá, a part homokos fövenyét is ki lehet már venni. Rövid folyók kanyargós medrei, polipszerűen egybefolyva a tenger felé kanyarognak ki a maláj őserdőből, amit még a gumiültetvények agresszív terjeszkedése meghagyott. De nemcsak a gumifák harapnak ki az őshonos vegetációból hatalmas területeket. Kopasszá irtott sárgás-vörös, zöld nélküli nagy felületek is láthatók, némelyeken ipari létesítményekkel, melyek részletei még ebből a magasságból nem vehetők ki. Ha az ember nem tudná, hogy a trópusi esők áztatta föld van alatta akkor lelki szemei előtt egy alföldi poros mezővároska határa jelenne meg, ahol már a gondolat hatása alatt is köhögni és köpködni kezdünk a portól. A part tagolt, sok zöld szigettel pettyezett, a párák levegőn át pálmaházi dunsztszerű ködön keresztül remegnek a körvonalak, amiket időnként szakítanak csak meg tépett felhőfoslányok. A nagyobb szigeteket kisebbek pöttyszerű koronája veszi körül, a sárgás felhőfoslányok mögött kivehetők az első hajók körvonalai. Az ereszkedő gép egy-egy pillanatra belemerül a felhők tejszerű homályos belsejébe, ahogyan a körvonalak egyre világosodnak, a részletek közelednek. A zöld tengeren felismerhetők az első hajó jelzései, egy hatalmas (több százezer tonnára becsülhető) konténerhajó a PNO társaság tulajdona az első. Hirtelen, egy kanyar után, hajók százai vehetők ki, az erdőt a horizonton a kanyar után mintegy varázsütésre egy közeledő „amerikai stílusú”, felhőkarcolókkal csipkézett látkép veszi át, a hajók orra is errefelé mutat. Kisebb-nagyobb hajók sokasága lassan távolodik alattunk a süllyedő gép sebességével, a méreteloszlás és a látható funkciók különbségek széles skálája meglepő. A pilóta közli az időjárás részleteit, a repülőtéren 38 fok, délután három óra, egy fokkal vagyunk csak északabbra az egyenlítőtől. Egyre közelebb kerül a föld, egy lakótelep fölött repülünk el, majd zöld, szépen nyírt pázsitos rész fölé kerülünk. A részleteket is ki lehet már venni, a szépen hengerelt „green” golfpályát bizonyít, a homokbunkerek is láthatóak. Az utolsó szakasza van folyamatban az ereszkedésnek, a leszállópályát sorban szegélyező pálmák és virágok színes, ápolt tömege már a részletekig kivehető. A megérkezés rendkívül kulturált, minden ragyog a tisztaságtól, a hosszú mozgólépcső két oldala mellett szabályos távolságra orchideák díszítik a csarnokot. Mindenhol rengeteg virág, kis izzadt képű maláj a határór. Rejtő Jenő „Vesztégár a Grand Hotelben” könyvének maláj képeslap árusa jut az ember eszébe. Az útlelvizsgálat előtt nagy poszterek hirdetik a SARS-al kapcsolatos tudnivalókat, és egy extra kérdőíven még megtudakolják, hogy vettünk-e be aszpirint az elmúlt hat órában. Elmegyünk egy infravörös érzékelő előtt, ami mindenkinek folyamatosan méri az archőmérsékletét, játszi könnyedséggel ki lehet szűrni a tömegből ha valaki lázas. Tiszta science fiction. Ebben az országban nem tanácsos viccetni, a határőr külön felhívja a figyelmünket a kitöltendő formula vastag piros betűkkel írott részére, mely figyelmeztet, hogy a kábítószercsempészt a törvény halállal bünteti. Kilépek az épületből, mellbe csap a füllesztő meleg. Indiai sofőröm kinyitja az autóm ajtaját, csomagomat elrakja, és elindulunk a Hotel felé. Virágok, gyönyörű zöld, újabb virágok és trópusi fák mindenfelé, virágokkal van kirakva az üdvözlő: Welcome to Singapore.

A Shangri La Hotelből (talán emlékeztek kedves barátaim a harmincas évek nagy világsikerére, Milton könyvére, angol címe Lost Horizon) útban a kormányhivatalba egyszerű „háromhatvanas” taxival megyek, a legelső találkozásmra az államtitkárral, a legelső Singaporei utamon. A taxi vezetője egy szemlátomást durva arckifejezésű, kissé testszagú, kövér kínai-maláj félvér. Beszállok a harmincöt fokos egyenlítői melegből, felveszem a kiskabátomat (a taxikban jéghidegnek ható húsz fok van), elindulunk a Raffles complexum felé. Vezetőm, mikor meghallja hová megyek, bólogatva mondja: Hovelment bisness, light lah? Így indul a társalgás szingi-angolul. Az angolság azonban kifogástalan. Mikor feladatokat mint tudományos tanácsadó röviden említem, nem számítok a reakcióra. Ez mint egy vízözön áraszt el egyszerre. Tudományos kérdések záporoznak, elektronikáról kémiára, energiaellátásról anyagtudományra ugrálunk, vezetőmnél mindenről van véleménye, ami ugyan néha naiv, de soha nem teljesen légbőlkapott. Tájékozottsága megdöbbentő, érdeklődése lenyűgöző. A tudományról mint egy nagyszerű dologról nyilatkozik, és megérkezésünkkor sok sikert kíván azzal a megjegyzéssel, hogy a tudomány és technológia az, ami hajtja az országot előre, bárcsak ő is tanulhatott volna, és micsoda nagyszerű dolog, ha igazán tudja valaki, hogy mi van az éppen megbeszélte problémák hátterében, és megérti azokat. Kedves barátaim, a sok-sok ezután eltöltött nap és egyszerű Singaporeiakkal folytatott beszélgetés alapján megint megfogalmazok egy tételt, ezúttal helyi vonatkozásban: Singapore egy olyan ország, ahol a tudományos-technikai tudásnak a presztízse és elismerése a társadalomban a pénz mellett főszerepet játszik.

Persze nemcsak tudományról volt alkalmam beszélgetni, és nemcsak taxisofőrökkel. Reggel-este az utcákon szembetűnők a kis furgonokon szorongó munkások csoportjai, amint vagy a kikötő, vagy építkezések, gyárak felé robognak. Sokak reggel hétkor mennek, este hatkor viszik haza őket. Ez - mármint a munka - nem esik nehezükre, Nem kerül ki, szemlátomást meg vannak elégedve, sőt büszkék rá. Egyszer megkérdeztem egy kikötői munkást: nem félsz a nyugati versenytől? Teljesen tudatában volt a

helyzetnek és így válaszolt: amíg én annyit dolgozom amennyit, és megbízhatóan, hiba nélkül, addig ti nem rúgtok labdába mellettem. Ezek az emberek nem visítanak harminchét és fél órás munkahétért, majd harmincötórásért, majd meg húsz százalék fizetés emelésért. Nem visítanak, egyelőre legalábbis. Egy kikötői munkás hatvan órát is dolgozik, és nem boldogtalan ettől. (Megjegyzem, hogy én is dolgozom ennyit.) Nem akarom azt állítani, hogy ennek kell a példaképnek lenni, ez csak egy helyzetjelentés. Mondjuk, ha Nyugat-Európában nem hét hét szabadság lenne, hanem csak négy, és ne adja ég, negyven órát kellene dolgozni, mi történne? Kedves barátaim, nem fogjátok elhinni, némely doktoránsom (nem kevesen) írják az óráikat, amit a laboratóriumomban kutatással töltenek el. Harminchét és fél óra után (ebéd és kávészünetet beleértve, amikor ugyebár a tudomány szekere megáll) hétvégét vesznek ki. Sokaknak nem a munka, a felfedezés öröme a lényeg, hanem az, hogy mennyi az ösztöndíj, hogy hányszor megyünk Amerikába vagy Japánba egy évben konferenciákra, a csatolt „kötelező” városnézéssel és turisztikával egybekötve. Nem érhet meglepetésként az a megállapítás senkit sem, hogy ezen doktoránsok között elenyésző a nulladik generációs ázsiaiak száma, ez a viselkedés leginkább az elkényeztetett európaira jellemző. Itt van egy újabb tanulság: nemcsak a tudás a fontos, hanem az is, hogy ezt kamatoztassuk és keményen dolgozzunk.

Lefele szalad tekintetünk egy orchidea ágon; felül minden virág bimbóba burkolva, lejjebb egyre nagyobbak és asszonyosabban teltebbek, majd hirtelen kipattan egy szírom, a színek egyre lejjebb érettebbek és még érettebbek lesznek, míg szemünk eléri a teljes kifejlett pompázó virágot, a párhuzamos pollensorokkal, csillogó, spanyolszoknya módra fodrozódó szélű szirmokkal. Még lejjebb haladva a színek elhalványulnak, a frissesség megtörik, a ropogós harsogó szíromság elfonnyad, elsárgul, végül lehullik. A történelem nagy tanulsága: birodalmak, országok felemelkednek, virágzanak, majd eltűnnek az idő nagy, erjesztő sülylesztőjében. Európa (és a világ) történelmi tanúsága a régiók, országok felemelkedése majd jelentéktelenségbe sülyledésének ciklusa. A világ jelenlegi rendje sem végleges, a folyamat, az erjedés, a mozgás örökmozgó módjára megy tovább. A nagy birkózás, Amerika vagy Európa, keresztyének, mohamedánok vagy zsidók, buddhisták szunniták vagy siíták, lett legyen akármilyen felekezet vagy politika, csak a mi szemszögünkben tűnik szeminális harcnak. Az alapvonal mellett ott vannak az ázsiai focisták, türelmesen várnak a sorukra. Erősödnek, izmosodnak, ránk is odafigyelnek, de a saját útjukat járják, mindegyik a maga módján. Velük, vagy ellenük, sokat igazán nem számít: majd ők idővel eldöntik, hogy ki kit vesz be a nyerő csapatba. Gyarmatosított és gyarmatosító: a szerepek az angolszász világban már régen felcserélődtek. Az angol nyelvi norma már nem a Cambridge English, hanem Webster és American English. A brit angol nyelv az affektálás és a sznobság szintjére sülyedt, meg a „futottak még” színvonalára. A politikát már nem a Downing Street-en hanem jelenleg és pillanatnyilag a Fehér Házban írják. Ez a folyamat Singapore történelmét sem hagyja érintetlenül. England is history.

A gazdasági fellendülés és ennek társadalmi háttere mellett van még egy másik tanulsága is Singapore újkori történelmének, amire itt-ott röviden utaltam is. Ez pedig az, hogy milyen eszközökkel és hogyan lehet sikeresen küzdeni a kommunisták, szövetségeik és leszármazottjaik ellen. Singapore tanulsága: ez a harc még kilátástalan helyzetben is megnyerhető. Fájó-égő aktualitása van ennek a témának a mai Magyarországon. Kíváncsi vagyok az óhazai demokrata politikusoknak (a politikai spektrum minden szegmensében), hogy olyan bölcsességgel, előrelátással, taktikai érzéssel és offenzív módszerekkel küzdjék le a proletárdiktatúra örökségét, mint azt Lee Kuan Yew tette népe javára. Önéletrajzának második kötetében, amelynek címe: „A harmadik világból az elsőbe: A Singapore Story 1965-2000” Lee Kuan Yew teljesen világosan és őszintén leírja politikai hitvallását, annak ellenére, hogy biztos az amerikaiak vezette nyugati világ kritikájában. A kritika nem is maradt el. Lee Kuan Yew analízisében őszinte a nyugati liberális individualizmus és a keleti szociális kohézió prioritásának kimondásában és megítélésében. Számára nem a nyugati példa a mérvadó. Nem kéri azonban az olvasót arra, hogy mi itt változtassuk meg a viselkedésünket, mert Ő ott otthon Ázsiában a világot másként látja. Csak egyre kér minket: ne próbáljuk a mi világunkat ráerőszakolni azokra a társadalmakra, amiknek prioritásai és igényei olyannyira mások és olyan nagyon különböznek a miénktől. Próbáljunk meg ehelyett tanulni tőlük.

Segesváry Viktor

Civilizáció vagy civilizációk – a civilizációk dialógusa: a késői modernitás korának alapvető problémája

*“Men are we, and must
Grieve when even the shade
Of that which once was
Great, is passed away.”*

Wordsworth, Sonnet III

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim,
Kedves Barátaim!

Mindenekelőtt azt szeretném elmondani, hogy mi vezetett el a civilizációk közötti viszonyok tanulmányozásához és a civilizációk közötti dialógust előmozdító törekvéseimhez. A sors úgy hozta, hogy életem egy nagy részét – pontosan huszonöt évet – az afrikai és ázsiai országok gazdasági fejlődésének szenteltem mint az Egyesült Nemzetek Szervezete fejlesztési programjainak igazgatója vagy mint kormányok főtanácsadója. Éltem hosszabb ideig Algériában, Afganisztánban és a nyugatafrikai Maliban, kilenc évig rendszeresen jártam Ghanába, s bejártam Afrika és Ázsia jórészét és a Közelkeletet. Legutolsó kiküldetésem, 1994 januárjában és februárjában Kambodzsában volt, s ennek végén meglátogathattam a régi Khmer birodalom csodálatos romjait, Angkor Vatot is beleértve. Máig is hálás vagyok a Mindenhatónak ezért a meggazdagító életért, melynek folytán szembekerültem, napról napra, a mienktől különböző kultúrákkal és civilizációkkal, hiszen nem egy nagykövetség hívős irodájában ültem s küldtem onnan jelentéseket hazám fővárosába, hanem közvetlenül az ország lakosaival dolgoztam együtt. Röviden ez a rengeteg tapasztalat készítetett arra, hogy az utóbbi 20 év folyamán, még akkor is amikor rendszeresen jártam New Yorkból Afrikába és Ázsiába, a különböző civilizációk tanulmányozásának szenteljem minden időmet, beleértve a globalizációt építve mint a biológiai és kulturális fejlődések közötti párhuzamot.

Az is igaz azonban, hogy már régtől fogva érdeklődöm az európai-amerikai világon kívüleső kultúrák iránt. Nagy meglepetésemre szolgált, amikor néhány hete megtaláltam egy 1963-ban a fiatal keresztény-demokraták európai uniójának konferenciáján elmondott előadásom szövegét, melyben harminc évvel Samuel Huntington harvardi professzornak a *Foreign Affairs*-ben megjelent, nagy port felverő cikke előtt, korunkról mint a civilizációk konfliktusának vagy dialógusának koráról beszéltem. Az iszlám civilizációja iránti régi érdeklődésemet mutatja az is, hogy a genfi Kálvin Akadémián megvédett teológiai doktori disszertációm tárgyául az iszlám és a reformáció témáját választottam, mely a Korán latin szövegének baseli, 1543-as kiadása körüli vitát tárgyalta, s az első alkalommal a svájci teológiák történetében a genfi egyetem arab nyelv- és irodalom professzora volt munkám vezetője. A genfiiek biztonság okáért a vizsgáztató bizottságba a nagy teológiákról – Bern, Zürich, Basel – is felkértek professzorokat. S ez a munka megjelent egy új kiadásban, francia szöveggel, még Amerikában is.

Az utolsó évtizedekben bekövetkezett törés a nyugati civilizáció keretében

Az utolsó félszázadban, de különösképpen az utóbbi két évtizedben, bekövetkezett egy törés (latin kifejezéssel *caesura*), a nyugati civilizáción belül. Végeredményben ez a törés, a globális egységre törekvés és a globális fragmentáció között, egy mindent átfogó krízisnek a jele, ha ezt a kifejezést eredeti görög értelmében fogjuk fel. Ebben az értelemben a *krízis* egy olyan korszakot jellemez amelyben az emberi egzisztencia egy kritikai pontot ért el, s ez a helyzet egy alapvető döntés meghozatalát teszi szükségessé. Ha

viszont a szó kínai értelmét vesszük figyelembe akkor azt látjuk, hogy egy krízis egy szélesebb horizontra utal, egy eddig nem ismert lehetőséget rejt magában, vagyis egy kritikus helyzet melyben egy alternatív jövő lehetősége nyílik fel az emberiség előtt.¹ Ennek a kritikus helyzetnek a jellemzői a következők:

- a felvilágosodás illúziójának lassú elhalványulása;
- a de-kolonizáció;
- a globalizáció és a nagy migrációs folyamatok;
- a diktatúrák kora után a hegemonikus kor beköszöntése (lásd az iraki háborút) és evvel együtt a nemzetközi összefogás álmának vége, egy olyan destabilizáció mely a világ rendjét teljesen felborította; és, végül,
- a nyugatitól különböző civilizációk növekvő súlya, követelései és törekvései, beleértve a radikális irányzatokat és a terrorizmust, vagyis egy civilizációs dialógus elkerülhetetlenné válása.

Mindezek a történelmi események szükségessé teszik a civilizáció, a kultúra és a globalizáció fogalmainak megvizsgálását.

Civilizáció és kultúra

Civilizációk, amelyeket „embervilágoknak” is nevezek (csak az egykorú civilizációkat és kultúrákat véve figyelembe) az általam elfogadott értelemben a következők:

- A nyugati civilizáció, mely magában foglalja a klasszikus görög és római hagyományokat és a judeo-keresztény örökséget,
- Az iszlám, a buddhizmus és a hinduizmus által teremtett civilizációs egységek,
- A kínai civilizáció a maga kettős – konfucianus és taoista – ágaival, és, végül
- A különféle afrikai kultúrák által alkotott civilizáció.

Egy civilizáció közös vonásai miatt nem lehet, például, európai és amerikai civilizációkról beszélni, hanem csak kulturális sajátosságait megkülönböztetni. Délamerikára vonatkozóan pedig nem lehet egy ennek a térségnek megfelelő civilizációra utalni, mert a múltban virágzó ottani nagy kultúrákat a hódító és gyarmatosító hatalmak majdnem teljesen eltüntették, s ezen a földrészen fekvő országok ma a nyugati kultúrához tartozónak számíthatók.

A civilizációk és kultúrák alapjait kutatva arra a következtetésre kell jutnunk hogy, a történelem tanúsága szerint, az emberi existenciának van egy elmaradhatatlan transzcendentális/kozmikus vetülete, s ezért minden kultúra és minden civilizáció egy vallás körül alakult ki. Az egyszerűen vallási megjelölés helyett a transzcendentális/kozmikus meghatározást használom, mert nem minden civilizációnak egy monotheisztikus, vagyis egy Istenben hívő vallás – mint a kereszténység, judaizmus vagy iszlám – a teremtő ereje, de a belső impulzus mindegyikben az evilágon túli, az ezt a világot felülmúló valósághoz és a természethez mint a kozmikus mindenséghez kapcsolódik. Ezért kell a hinduizmus változatai vagy a buddhizmus esetében meta-fizikai vallásokról beszélni, míg a konfucianizmus vagy shintoizmus esetében a társadalmi valóságból kiinduló, de elsősorban az emberi lény halandóságára alapozott világképet, mely a vallás szerepét játssza, a civilizáció központjának tekinteni.

A civilizációk és kultúrák vallási magjának ilyen meghatározása világosan mutatja, hogy mindezek a természetnek az emberi lénnyel szembeni összehasonlíthatatlanul nagyobb, hatalmasabb voltát tükrözik. Erre jó példa a kínai festészet, mely legnagyobbbrészt délkelet Kína csodálatosan szép karsztos vidékén született, amelyben az emberek vagy állatok mindig elenyészően kisebbek az őket körülvevő természet

¹ Johnston, R.J. – Taylor, P.J. eds. *A World In Crisis? Geographical Perspectives*. 2. ed. Oxford, Blackwell, 1982, pp. 4-5.

kozmikus nagyságához viszonyítva. A transzcendentális/kozmikus világgép tehát a kultúráknak és civilizációknak a térhez és időhöz való viszonyulását fejezi ki, ezért játszanak benne nagy szerepet a mitológiák és szimbólumok.

Egy *kultúra* -- Cicero *cultura mentis* fogalmának megfelelően -- magában foglalja az alapjait képező vallást, az uralkodó világnézetet, a művészeti és tudományos alkotásokat, a biológiai és kultúrális létfeltételek által meghatározott gondolkodási módszereket, tehát a kultúrának megfelelő racionalizmust, valamint a magatartást és a tevékenységeket irányító morális elveket. Egy kultúra tehát autonóm, minden más „embervilágtól” független, s az e kultúrát hordozó közösségek, vagyis azok egymást követő nemzedékeinek és egyéni tagjainak közös szellemi tevékenységéből születik meg egy hosszú történelmi fejlődés folyamán.

A *civilizáció* egy adott kultúra körül alakul ki, s magában foglalja e kultúra mellett a társadalmi, politikai és gazdasági intézményeket és gyakorlatot (például, államformák vagy termelési módszerek), a technológiai fejlettség jellemzőit, valamint a természeti környezet által meghatározott létfeltételeket, tehát az élet szellemi és materiális perspektíváit.

Ebben az értelemben írta Robert Cox a „Gondolatok a civilizációról” című, 2000. decemberében megjelent tanulmányában,² hogy

„Egy civilizáció mindennapi megnyilvánulása nem a hovatarozás érzésében nyilatkozik meg. Inkább abban a szinte öntudatlan, magától értetődő *józanágban* áll, mely az emberek valóságról alkotott közös képét fejezi ki. Ez a világgép magában foglalja azt is, hogy mit tartanak helyesnek és helytelennek a mindennapi magatartásban. A mindennapi, józan gondolkodás egyrészt egy normatív útmutató a cselekvésben, másrészt az objektív valóságról alkotott képet tükrözi... Szavaknak csak történelmi kontextusukban van értelme... A földrajzi adottságok alkotják, többek között, a civilizációk alapját. Különbőféle népek ugyanabban a földrajzi helyzetben másképpen látták a valóságot... [ezért a világ megértése] különbözik az egyes népeknél” (p. 217 és 220.)

A civilizációk közötti különbséget Ian Hacking, a tudományok kanadai filozófusa, a gondolkodásmódokról (*styles of reasoning*) való elméletében elemzi.³ Hacking abból indul ki, hogy az egyes korokban és kultúrákban elért tudás milyenségét az azokban uralkodó gondolkodásmódok határozzák meg. Ezeket a különféle gondolkodásmódokat nem lehet egy független nézőpontból megítélni, mert annak értelmét, hogy egy gondolkodásmód milyen tudást produkálhat maga a gondolkodásmód határozza meg. Különbőféle gondolkodásmódok lehetséges igazságokat eredményezhetnek, melyek az adott gondolkodásmód keretében objektíven igazak. Mivel gondolkodásmódok egy történelmi fejlődés eredményei az, hogy mi igaz szintén egy történelmi és kultúrális fejlődés eredménye. *Egy gondolkodásmód nem valami ami megvizsgálja, analizálja és megmagyarázza a valóságot, hanem része magának a valóságnak.* Ugyanakkor Hacking elismeri, hogy nemcsak az egész emberiségre vonatkozó biológiai adottságok univerzálisak, hanem azt is, hogy a különféle emberi gondolkodásmódok között van valami amit egyesek „kultúrális univerzálisoknak” neveznek, egy közös mag, mely bizonyos felismerések laza összefüggéséből áll.

Civilizációk és kultúrák, bár emberi személyek és közösségek alkotásai a természet világának részét képezik, s éppen ezért mindig a tér és az idő perspektívájában helyezkednek el. Az emberi alkotóerő e művei egy hosszú fejlődés folyamán jönnek létre, melyet több e folyamattól független tényező is befolyásol. Ezek a tényezők három kategóriába sorolhatók: *először*, a természeti környezetnek mint a civilizációs fejlődés keretének hatása; *másodszor*, a nemzedékről nemzedékre átöröklött hagyományok, és *harmadszor*, a más emberi közösségek és egyének cselekvéseinek előre nem ismert következményei, melyek egyúttal az egyes civilizációs „embervilágok” térben és időben körülhatárolt voltát is jelzik.

Az egyes fentebb felsorolt civilizációkat különféle ismérvek alapján szokás jellemezni: *etnikai* -- mint a kínai, *vallásos* -- mint az iszlám, vagy *földrajzi* -- mint az afrikai, ismérvei alapján. A nyugati civilizáció egy különleges esetet jelent azért mert a *modern* megjelölés fejezi ki egységét és identitását, mely azt jelenti, hogy világnézete a természettudományokon alapul, jellege pedig szekularizált, mert hagyományos vallási gyökerei a feledés homályába vesznek el. A modern civilizáció az összes többi civilizációkat a saját maga

² Robert W. Cox, *Thinking About Civilizations. Review of International Studies*, Vol. 26, December 2000, pp. 217-234. Ennek a kölönszámnak a témája a következő volt: *Hogyan fogunk élni? Az új évszázad globális etikája. /How Might We Live? Global Ethics in a New Century./*

³ Ian Hacking, *Styles of Scientific Reasoning*, in John Rajchmann és Cornel West. eds. *Post-Analytic Philosophy*. New York, Columbia University Press, 1985, pp. 145-165.

kulturális és politikai normái szerint méri meg, mert ezeket a normákat univerzálisnak tartja. Arif Dirlik szavaival.⁴

„A modernitás saját magát a Másikra mint a modernt megelőző vagy nem-modernre való hivatkozással határozza meg, s ezzel a modernitást magát az európai [civilizáció] belső ügyévé tette...” Ezzel szemben állapítja meg Dirlik, „különböző kulturális hagyományok különböző modernitásokat teremtenek és a jövőnek különböző perspektíváit határozzák meg,” – az alternatív okozati összefüggéseken keresztül (pp. 21 és 20).

Az egyes civilizációk mai viszonyát egy egymással ellentétes, egyszersmind egymást kiegészítő fogalompár – a globális és a lokális – megvizsgálásán keresztül lehet a legjobban illusztrálni.

A globális és a lokális fogalompárja

A globalizációt az jellemzi, hogy egyszerre jelenti a tér horizontális és vertikális kitágulását és az időben egymást követő de ugyanakkor egyidejű jelenségek folyamatát. Ezért a mi modern korunk globalitása nem más, mint egy keret plurális „embervilágok” együttélésére. Ugyanakkor a globalizáció mai ideológiájának belső ellentmondására jellemző, hogy a globális öntudat mai formáját vetíti vissza a múltba, s ezzel eltünteti a fontos történelmi különbségeket a globális lehetséges különböző formái és dimenziói között.

Így a késői modernitás korában két egymással ellentétes trenddel állunk szemben, melyek mindegyikének van egy sajátos dialektikája. Egyrészt mindennap tapasztalhatjuk a globalizáció egyre szélesebbé váló hullámaint melyet a tér és idő perspektívájának kitágulása jellemez, másrészt a hely, az adott kontextus egyre nagyobb fontosságát szintén állandóan érzékelhetjük, mert ezekben emberi lények meghatározott közössége és kultúrája érvényesül. Éppen ezért a globalizáció egy igen komplex, sok vetületet felmutató folyamat, hiszen egyszerre jelenti a horizont univerzalista értelemben vett kitágulását s az integrálódás helyett elkerülhetetlen szétredezést. Ennek következménye, hogy Roland Robertson „bizonytalanságról” beszél a globalizációval kapcsolatban, vagy Immanuel Wallerstein „az általunk eddig ismert világ eltűnéséről.”

Sajnos a médiákban és a közvéleményben a globalizációnak csak egy nagyon szűken értelmezett képe uralkodik. A globális világ megértésének analízise négy egyre táguló perspektívához vezet:

-- Az *első* a gazdasági folyamatok leegyszerűsített képe, mely a pénzügyi piacok összeműködésére és a világkereskedelemre vonatkozik. Ezt a változatot ennek megfelelően sokan „a piac integrációjaként” értelmezik. Eszerint a globalizáció a piac tevékenységének logikus és elkerülhetetlen következménye, s ezáltal egy önmagát megvalósító célt testesít meg. John Brohman megfogalmazásában: „A piac ideológiailag kidolgozott fogalma helyettesíti be a különféle, a történelem folyamán kialakult piacokat a világ különféle országaiban.”⁵

-- A globalizáció *második* értelme egy a mindenki által könnyen érzékelhető, tömeges jelenség, mely a transznacionális (tehát nemzetek fölötti) mozgalmak formájában jelenik meg.

-- Kortársaink közül kevesen látják azt, hogy a globalizáció a *harmadik* perspektívában nem más mint a nyugati civilizáció, s ennek különösképpen amerikai változata hegemonikus törekvése. A globalizáló folyamatnak ezt a formáját tulajdonképpen egy ideológiának lehet tekinteni, mert azon alapul, hogy más civilizációkhoz tartozó népek számára nincs alternatívája az „elnyugatosodásnak” ha modernizálódni akarnak -- egy ideológia, melyet Theodore von Laue, a Yale egyetem volt professzora, 1988-ban megjelent könyvében „az elnyugatosítás világforradalmának” nevezett (*The World Revolution of Westernization*). A globalizáció ilyen értelmezésének példáiként lehet megemlíteni a feltartóztatlan urbanizációt strukturális, a nemzetállamok létrehozását politikai, vagy a konzumerizmust gazdasági szempontból. A konzumerizmus

⁴ Arif Dirlik, *Reconfiguring Modernity: From Modernization to Globalization*. (Duke University).
<http://www.sidint.org/programmes/politicsplace/politicsDirlik.PDF>

⁵ John Brohman, *Economism and Critical Silences in Development Studies: A Theoretical Critique of Neoliberalism. The Third World Quarterly*, Vol. 16. 1995, p. 314.

az egyik leghatalmasabb eszköze a globalizálódás folyamatának, mert a hagyományos szokásokat és életmódokat ezen keresztül lehet a legbiztosabban elsorvasztani.

-- Végül, a *negyedik* perspektívában, a globalizáció nem más mint annak öntudatosodása, hogy e folyamatnak van egy elkerülhetetlen és alapvető vetülete, tulajdonképpen a globalizáció másik arca, a világban ko-exisztáló civilizációk dialógusa. Ebben az értelemben a globalizáció egy az összes „embervilágokat” egybefogó, planetáris látomással egyenlő. Ez azt jelenti, hogy bizonyos civilizációs vagy kulturális vonások elvesztik területi kötöttségeiket. Ugyanakkor a globalizációnak ez a felfogása helyet ad annak a jelenségnek, amely a globális hódításának egyenlőtlen voltára utal, vagyis arra, hogy a globális kiterjedése elsősorban hely, idő, társadalmi osztály és a társadalom által elfogadott életmód kérdése. A globalizáció tehát egy kulturális-civilizációs folyamat mely többrendbeli központok létrehozásához vezet.

A globalizációval kapcsolatban ki kell hangsúlyozni a technológia fejlődés és a hatalmi érdekek őrjáti szerepét a globális és lokális exisztenciánkat meghatározó viszonyában, mivel

-- Az információs és kommunikációs technológiák fejlődése az utóbbi 50 év folyamán tette egyáltalán lehetővé a globális és lokális összjátékát;

– Az információs és kommunikációs technológiák fejlődésének autonóm volta ellenére, ezek mindig meghatározott politikai vagy gazdasági érdekek szolgálatában állanak. Ezen azt értem, hogy a technológiák mindig bizonyos politikai hatalmaknak vagy hegemonikus törekvéseknek állanak rendelkezésére a történelem kezdete óta, legyenek azok fundamentalisták mint Osama Bin Laden, vagy gazdasági hegemoniára törők mint saját ipari szektorában Bill Gates. Azt mondhatjuk tehát Nietzschével, hogy a globalizáció elsődleges motorja a „hegemonikus uralomra törő akarat.” A régebbi technológiák jellege miatt az elmúlt korszakokban a hatalom nyíltan és ellentmondást nem tűrően gyakorolt nyomást céljainak elérésére, de a mai technológiák lehetővé sőt kötelezővé teszik, a transzparencia követelményének következtében, hogy a hegemonikus hatalomra törekvés indirekt módon igyekezzék céljait elérni, felhasználva az egyes különleges kontextusok kulturális, társadalmi, politikai vagy más jellegzetességeit e célok megvalósításában. Ezért mondhatta Stuart Hall, angol szociológus, hogy „a globális nem más mint az uralkodó partikuláris tendencia önmaga megvalósítása,”⁶ vagyis ez az uralkodó partikuláris minden helyi kontextusba beilleszkedik és abban meghonosítja magát.

– Végül, a technológiákra alapuló hegemonikus politikának szüksége van egy megfelelő intézményre mely ezt a politikát a nyilvánosság felé érvényesíti. Ezt a szerepet a globalizáció ideológiája tölti be, mely garantálja az átadott információk korrekt voltát és azok kohézióját. Ennek az ideológiának a médiák az elsődleges hordozói, melyek fenntartják a globalizációs folyamat feltarthatatlan előrehaladásának hitét.

Hasonló vonások és alapvető különbségek civilizációk között

A civilizációk közötti hasonló vonásokat két forrásra lehet visszavezetni. Az első a minden emberi lét alapját képező *biológiai fejlődés*, melynek következtében minden embert a többi emberekkel közös testi és szellemi tulajdonságok jellemeznek. Ez nemcsak a kimondottan biológiai tényekre vonatkozik, hanem az egyes emberi exisztenciák fenntartásához szükséges érzelmi vonásokra is. Ilyen például a szülők szeretete gyermekeik irányában, hiszen ha a faj fenntartása a létért való küzdelem célja, ebbe lehet -- biológiaiilag -- sorolni a szülők magatartását is kicsinyeikkel szemben. Mindez nem jelenti azt, hogy ezek az érzések egyes kultúrákban nem másképpen nyilvánulnak meg, sőt azt sem, hogy ezeknek ne lenne nemcsak érzelmi, hanem lelki és spirituális értelme is.

Biológiaiilag megalapozottnak kell tekinteni egyes képességeket, mint a nyelvek megtanulására való képesség, bár mindig egy kulturális követelménynek felel meg, például, hogy milyen nyelvet és milyen eszközök felhasználásával tanulunk meg. Meg vagyok győződve arról is, hogy az ember maga énjének, gondolatainak és világfelfogásának kifejezésére irányuló szüksége, tehát a különféle művészeti alkotások

⁶ Stuart Hall, *The Local and the Global: Globalization and Ethnicity*. In: Anthony D. King, ed. *Culture, Globalization, and the World-System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1997, p. 37.

létrehozása, szintén biológiailag megalapozott, de formái az egyének természeti és kulturális környezetének hatása alatt változók. Végül az embereknek szüksége van egzisztenciájuk felnyitására a transzcendentális és kozmikus felé, ezt bizonyítja az, hogy minden civilizáció egy vallásos mag körül kristályosodott ki. Ez a csak az embereknél megmutatkozó haláltudat által motivált, egy a biológia elmélete szerint is elismert, tény.

Második forrása az „embervilágok” közös vonásainak a *természeti és emberi környezet formáló hatása*. Az emberi élet egyik meghatározója, ezt nem kell különösképpen kihangsúlyozni, az a természeti környezet amelyben élünk, – de ez nemcsak közös vonásokat, hanem egymásnak ellentmondó különbségeket is teremt. Az u.n. mérsékelt klímában élők életformája és életstílusa egészen más, mint a tropikus klímában élőknek. Soha nem felejttem el, hogy amikor Bamakóban, a nyugat-afrikai Mali fővárosában éltem, meglepődve láttam ottani első évem novemberének reggeli óráiban, amikor autón mentem át a Niger folyón átívelő hídon, hogy a máliak mind kötött téli sapkában bicikliztek munkahelyük felé. Kérdeztem sófförömet, hogy mi ennek az oka, hiszen nekem az időjárás nagyon meleg és nedves volt. Erre azt felelte: „Uram, nálunk ez a téli időszak s az emberek védik magukat nehogy megfázzanak.”

A különféle természeti adottságokhoz és emberi környezethez való alkalmazkodásnak igen sok példáját lehet felhozni, persze a legtöbb esetben ezek az adott társadalom kulturális feltételeivel ötvöződnek össze, mint a települések kialakulásában, a jurták, kunyhók, házak vagy felhőkarcolók szükségességének és építésének módzataiban, stb. Újra a művészet terére hivatkozva, csak a kulturális fejlődés folyamatával lehet viszont megmagyarázni az egyes művészetek bizonyos népek életében és bizonyos korokban való virágzását -- például az antik Athén irodalmi és képzőművészeti alkotásait a Krisztus előtti 5. évszázadban, vagy a német nyelvterületek népeinek zenei, irodalmi és filozófiai teljesítményeit a 18. és 19. századok fordulóján. A különféle civilizációkban meglévő hasonlóságokat tehát elsősorban a biológia fejlődés és a természeti környezet határozzák meg.

A civilizációk közötti különbségeket tekintve a kulturális fejlődés játsza a legnagyobb szerepet, s most e különbségek megvilágítására térek rá. A civilizációs különbségek jellemzését kiválasztott példákon keresztül fogom megkísérelni. E példákat úgy választottam ki, hogy korunk egyes legaktuálisabb problémáit tükrözzék a társadalmi, politikai és gazdasági szférákban.

Először az *individualizmus és univerzalizmus* nálunk kialakult különleges összeötvöződéssel foglalkozom, mert ennek fontossága a társadalmi élet szempontjából felmérhetetlen. Tézisem az, hogy az európai felvilágosodást követően a modern fejlődés nemcsak a teljes individualizmust fogadta el a társadalmi élet alapjaként, hanem azt késői fázisában, a 20. század második fele óta, összeolvasztotta univerzalista irányzatával. Előre kell bocsátanom, hogy semmiképpen nem akarom kritizálni a modern individualizmus ésszerű formáját, hiszen az egyént, mint az emberi sors hordozóját, mindenki elismerte a történelem hajnala óta, s az emberi közösségek -- családok, etnikai csoportok, nemzetek éppúgy mint a vallásos közösségek -- az individuumokból tevődnek össze. Végeredményben egyének és közösségeik egzisztenciája teljes mértékben összefonódik. Ez az u.n. holisztikus, tehát az egészet szem előtt tartó felfogás semmisült meg a modern fejlődés folyamán, mert az egyén abszolút felsőbbrendűséget nyert el közösségével vagy bármilyen emberi kollektivitással szemben.

Adam Seligman fejezi ki legjobban az individualizmus univerzalisztikus ideálját, amikor azt írja, hogy a modern fejlődés eredményeként „az univerzális és a partikuláris összemosódtak”⁷ -- a partikuláris alatt az individuumot értve. Az individualizmus pontosan azért az univerzalista világkép egyik forrása, mert az egyént ruházza fel univerzális jelleggel. Az autonóm egzisztenciával rendelkező alany, melyet a többi individuumokhoz egy bizonyos „metafizikai egyenlőség” fűz csak, így univerzálissá lett. Ez azt is jelenti, hogy az egyén elvesztette egyéniségét, mivel az individuum lényege tulajdonképpen nem más mint az ami összeköti más emberi lényekkel. Az egyén tehát egy üres fogalomná vált, mint a konkrét, individuális személy absztrakciója, s a mai nyugati elméleti megfontolásokban az univerzális preferenciák és érdekek összességéként jelenik meg.

Az egyénnek ez az absztrakt fogalma fontos következményekkel járt a társadalmi struktúráldás szempontjából. Ma a nyugati társadalmak olyan autonóm individuumokból tevődnek össze, melyek függetlenek egymástól s ezért mint atomok állnak egymással és a mindenható állammal szemben. Társadalmi és politikai szempontból semmi más nem köti őket össze a többi emberi lénnel mint az, hogy egy bizonyos államnak a polgárai. Az egyéni szabadságot semmi más nem tartja korlátokban mint az állam törvényei és egyéb közintézmények szabályozásai, melyeknek az egyének alá vannak vetve; másrészt, mint állampolgárok olyannyira függenek a mindenható államtól, hogy ennek a teljesen egyenlőtlen helyzetnek a kiegyensúlyozására volt szükséges az emberi jogok rendszerének kidolgozása. Ez a magyarázata annak is, hogy miért van korunkban túlnyomóan szó az egyének jogairól a másokkal és a közösséggel szemben

⁷ Adam Seligman, *Towards a Reinterpretation of Modernity in an Age of Postmodernity*, in Bryan S. Turner. ed. *Theories of Modernity and Postmodernity*. Newbury Park, California, SAGE Publications, 1990, p. 124.

való kötelességeik helyett. Ennek megfelelően a társadalom atomizálódása megfelel az univerzalizmus ideáljának mely mindenkor az egész emberiséget öleli fel pillantásában. *Ezzel szemben minden más civilizációban a közösségek és nem az individuumok összessége alkotja a társadalmat.*

A politika terén a többi civilizációban élő népekre ráerőszakolt, *territoriálisan megalapozott, szuverén nemzetállamok* politikai intézménye által okozott civilizációs törés a legszembetűnőbb. A szuverén államok létrehozásához két követelmény megléte szükséges:

– *Először*, az egyén elsőbbsége a különféle közösségekkel szemben, vagyis annak követelménye, hogy az egyének az államhoz és ne közösségükhöz legyenek lojálisak;

– *Másodszor*, a közéletben bármely más esetleges versenytársként fellépő szervezet hiánya. Ezért a territoriális állam ráerőszakolása a nem-nyugati civilizációkban élő népekre eltüntette a civil társadalom kereteiben szokásos együttműködés formáit, mely biztosította az egyének és áruk szabad mozgását az alig felismerhető uralmi megosztást jelző határokon keresztül. A területiség elvének alkalmazása azt is jelentette, hogy az előzőleg alig felismerhető uralmi megosztások végleges és átléphetetlen határokká lettek, elképzelhetetlenül komplikálva azoknak a hasonló etnikai eredetű népségeknél az életét, melyek az új, szuverén államok határainak két oldalán élnek. Ezeknek az új államoknak, melyeket egyes nyugati politikai írók kvazi-államoknak minősítenek,⁸ egy új nemzeti identitást kellett találniuk, mely viszont nem felelt meg az egyes kollektivitások hagyományaiban élő, a kulturális fejlődés folyamán kialakult önmeghatározásoknak. A hagyományos, kollektív identitások ilyen erőszakos megsemmisítésének a népségek etnikai, vallási vagy más közösségekre való egyre nagyobb szétválasztása lett az eredménye. Ezek vezettek el a ma mindenütt felbukkanó helyi konfliktusokhoz, melyek a mai államközi rendszer szempontjából az egyik legnagyobb veszélyt jelentik.

A kolonializmus kora előtti világban a politikai tér rendezésének két formáját ismerjük a nem-nyugati civilizációkban: (i) A nagy birodalmakat, melyekben területek és közösségek lazán függtek össze, és (ii) A szintén lazán összefüggő kis- és közepes nagyságú politikai egységeket -- mint, például, városállamok, törzsek, etnikai csoportok -- melyek legitimitásának egyetlen forrása e politikai egységek fejeinek tekintélye volt. *Ezekben a politikai egységekben a pluralitás követelménye volt a társadalmak strukturálódásának központi elve.* A térbeli szétválasztás voltaképpen egy kiegyensúlyozó szerepet játszott pontosan azért, mert a többrétegű, alternatív terek megakadályozták a területi egyesítésre irányuló törekvéseket és az identitások uniformizálását egy homogén modell szerint. Így a territoriális államforma bevezetése a nem-nyugati világban a társadalmi valóság követelményeit meghamisította.

A territoriális állam bevezetése a nem létező nemzetek államainak formájában történt. Ez egy teljesen illuzórikus aktus volt, mely a Nyugat univerzalista trendjének felelt meg. Senki nem akart arról beszélni, hogy a nem-nyugati civilizációk körében nem voltak nemzetek, ezeket mesterségesen kellett megteremteni propaganda, politikai mozgósítás és a modernizáció csodáinak ígéretése révén. Amikor e politikai egységek mesterséges megteremtéséről szólok azt értem e kifejezés alatt, hogy nem volt egy etnikai csoport, sem egy meghatározott vallási vagy kulturális közösség amelyre egy nemzetállamot lehetett volna alapítani. Az új nemzetállamok vezetőit, akik a függetlenségi harcot vezették, ez a helyzet kényszerítette arra, hogy az új államot saját etnikai csoportjuk államának deklarálják. Ugyanakkor ezek a vezetők semmiképpen sem akarták feladni igényüket az egész, a koloniális hatalomtól átöröklött terület feletti uralomra, s ezért mindent megtettek -- a legtöbb esetben sikertelenül -- egy új területi, nemzeti és állampolgári identitás kialakítására, hogy ezen keresztül a kisebb etnikumokat, vallási csoportokat egységesíteni tudják. Nemzeteket kellett teremteni azok nélkül a történelmi előzmények nélkül, melyek Európában a nemzetállamok alapítását megelőzték. Egy ilyen helyzetből való kiút a legtöbb esetben egy max weberi karizmatikus és populista vezető hatalomra jutása volt, bár ezek a legtöbbször nem voltak alkalmasak a társadalmi és politikai intézmények kiépítésére és a gazdasági fejlődés beindítására. A harmadik világban éppen ezért minden demokratikus rendszer a populizmus felé fejlődik.

A második világháború után a szuverén nemzetállamok száma óriási módon megnőtt. A kollektív önrendelkezés általánosan elfogadott wilsoni tétele és az államok egymást követéséről szóló nemzetközi jogi elv értelmében a hatalom átvitele a gyarmati metropolisztól a helyi hatóságok kezébe az államközi rendszer közvetítésével ment végbe. Ez azt jelentette, hogy az új államokat az önrendelkezés elvének mint erkölcsi követelménynek az alapján az Egyesült Nemzetek Szervezetének keretében ruházták fel a szuverénítés u.n. negatív adottságaival -- például, a más államok által belügyeikbe való beavatkozás megtiltása révén -- de a

⁸ Erre vonatkozólag lásd Robert H. Jackson, *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

szuverénítésnek a belső állapotokra vonatkozó, u.n. pozitív tulajdonságaival a nemzetközi szervezet nem tudta, nem tudhatta felruházni őket. Ezért az államközi rendszer tagjai egy úgy mondhatnánk nemzetközi szociális segélyalapot bocsátottak rendelkezésükre, pénzügyi támogatás és technikai asszisztencia formájában azzal a céllal, hogy a belső szuverénítés jegyeit -- például, haderő és rendőrség felállítása vagy társadalmi és gazdasági modernizáció -- ennek segítségével szerezhessék meg.

Végül a volt gyarmati államokat, az önrendelkezés elvének széleskörű alkalmazásával, még egy különleges előnyben is részesítették, s a nyugati területi állam ideáljának értelmében az új államoknak a gyarmati hatalomtól átöröklött területei szentségét is garantálták. Ezért az egyes gyarmatokat elválasztó, mesterséges határokat melyek történelmi véletlenek folytán jöttek létre, az államközi rendszer többi tagjai legitimálták.

Utolsó példaként a *modernizáció és a gazdasági és társadalmi fejlődés* problémáját szeretném megvilágítani, amelyre vonatkozóan nagyon sok személyes tapasztalattal rendelkezem. Ez a problematika szorosan kapcsolódik a globalizáció előzőleg tárgyalt kérdéséhez. A globalizáció általában, és a gazdasági globalizáció különösképpen, azt jelenti, hogy a mi fogalmainkat, módszereinket és intézményeinket, melyek a nyugati kultúrkörben századok folyamán alakultak ki, minden további nélkül át lehet ültetni más kontextusokba, más civilizációk „embervilágába.” Ez a megközelítés nemcsak az egymással összemérhetetlen civilizációk közötti különbségek tudatos tagadását jelenti, hanem a nyugati civilizációban érvényesülő pluralizmus félredobását is, melynek ebben az esetben az az értelme, hogy a pluralizmus követelménye kizárólag a nyugati civilizáción belül érvényes.

Egy általános modell kidolgozása oda vezetett, hogy az új államok alapjában különböző adottságait és körülményeit senki nem veszi figyelembe. Ezt a modellt s annak kizárólagos alkalmazását én a Nemzetközi Valutaalap keretében dolgozó vagy a Világbankhoz tartozó szakértő kollégáimmal való beszélgetésekben az ő „Bibliájuknak” hívtam. Következésképpen *társadalmi struktúrák, régi, hagyományos szokások és életmódok tűntek el, hogy helyet adjanak a nyugati világ modelljének megfelelő intézmények, struktúrák, szokások és életmódok meghonosításának.* Ez egy teljes kultúrális és pszichológiai töréshez vezetett az érintett népekben, mert a modernizációs követelményeknek megfelelő fogalmak, módszerek és tevékenységek ellentétben állnak a helyi kultúrális adottságokkal. Bár sok év veszendőbe ment még nem késő, véleményem szerint, ezt a hibát korrigálni. Ennek az lenne a feltétele, hogy mindazok akiket ez a probléma érint, de elsősorban az egyes fejlődésben lévő országok felelősei újra gondolják és újra értékeljék a modernizációs programokat számon tartva a civilizációs kontextust és a helyi kultúrális adottságokat, valamint az egyes tevékenységek ökológiai következményeit, s ennek megfelelően dolgozzák ki egy ország fejlődési perspektíváit.

A huszadik századi modernizációs elmélet és gyakorlat legnagyobb hibája tehát az volt, hogy univerzálisnak hitte a liberális piacgazdálkodás vagy a szocialista tervgazdálkodás elveinek alkalmazhatóságát a világ bármely más területén, annak ellenére hogy ezek csak bizonyos meghatározott körülmények között jöhetnek létre. Ez a nyugati világkép, saját önmeghatározásának következményeként, egy másik megengedhetetlen hibát is tartalmazott, éspedig azt, hogy kizárt minden eddig nem ismert jelenséget, a problémák bármely eddig nem ismert megoldásának lehetőségét, melyek más kultúrák keretében jelentkezhetnek. A gazdaságfejlesztési erőfeszítések sikertelensége és az egyre növekvő ellenállás a Nyugat gazdasági és civilizációs befolyásával szemben élesen rámutatnak a társadalmi, gazdasági és kultúrális globalizáció ideológiájának döntő tévedéseire. Nincs semmi arányosság, egyrészt a hivatalos és privát pénzügyi segítség, beruházások és a technikai asszisztencia nagyságrendje, másrészt az elért eredmények között.

Civilizációs pluralizmus vagy világkultúra?

Bár sok megfigyelő számára úgy látszik, hogy a globalizációs folyamat sikere és a nyugati civilizáció egész világra való kiterjesztése feltartóztatlan, el kell ismerni, hogy ennek hatása a más civilizációk körén belül élők egzisztenciájának egyelőre csak a felszínén vehető észre. Ezért az u.n. dualisztikus megközelítés, melynek értelmében a nyugati és az összes más civilizációs „embervilágok” között alapvető törés van, ma is éppúgy érvényes mint a második világháború után, amikor a gyarmatosítás felszámolásának folyamata következményeként ez a probléma felmerült. Amint ezt Simon Murden, a brit katonai akadémia professzora, könyvében kifejezte:

„[A hidegháború utáni világban]... a nyugati vezetők nem akarták a különféle civilizációk létét valójában elismerni, amikor a liberális eszmét követték. A Nyugat számára sokkal megfelelőbb volt a civilizációt akként meghatározni, hogy a jó univerzális normájának feleljen meg, vagyis úgy, hogy a civilizáció egybeessen a liberalizmus univerzális standardjával, bár fontos volt, hogy ez a meghatározás ne legyen nyilvánvalóan azonos a nyugati civilizáció meghatározásával.”⁹

A civilizációkat elválasztó törés tehát annak bebizonyosodásában áll, hogy egyes civilizációktól átvett vagyis importált alapvető kulturális vonásokat nem lehet más civilizációkba egyszerűen átültetni. A kulturális adottságok, értékrendszerek és életmódok közötti különbségek lekicsinylésével a nyugati hatalmak és a nemzetközi szervezetek, a modernizáció címkéje alatt, a nyugati civilizáció egyes vonásait akarják a többi civilizációk népeire ráerőltetni. Ezzel megteremtették a nem-nyugati kultúrákban egy önmagukat, saját hitüket, értékeiket és életmódjukat védő ellenállás feltételeit. Ez a kulturális önvédelmi magatartás vagy a vallásos fundamentalizmusok létrejöttében jelentkezik, melyek egy szekuláris és racionalista idegen kultúrával szemben akarják hagyományos világnézeteiket megvédeni, vagy az etnikai szolidaritás felébredésében, s mindkettő esetében az adott kultúrkörhöz tartozó népek kollektív identitásának megőrzését célozza.

A fent felvázolt helyzet egy megváltoztathatatlan tény. Igen fontos viszont, hogy ebből a tényből milyen következtetéseket vonunk le. Azt például Samuel Huntingtongal, hogy a Nyugatnak mint egy erődbe zárt népességnek kell a bátyait támadók ellen védeni, vagy pedig azt, hogy a megértés útján egy dialógus kibontakozását kell keresni a nem-nyugati civilizációkkal. Egy dialógus esetében mindkét oldalnak elkerülhetetlenül szükséges a következő magatartási elveket tiszteletben tartani:

- *Először*, a másik civilizáció létét és a magunkétól különböző identitását elfogadni,
- *Másodszor*, a másikkal való kapcsolatokban annak gondolkodásmódjával, érzékenységgel, hitével és morális elveivel szemben teljes megértést tanúsítani,
- *Harmadszor*, megkísérelni a másik perspektíváját és tetteit nem a saját magunk, hanem a másik elvei és felfogása szerint tolmácsolni.

Egy ilyen erőfeszítés nem jelentené a saját magunk identitásának és életmódjának a feladását, tehát a mi kultúránk elveinek és értékeinek relativizálását, de elkerülhetetlenül szükségessé teszi a másiktól való tanulásra való hajlamosságot. A dialógus minden résztvevőjének hajlandónak kell lennie a saját „embervilágába,” a saját kontextusába beépíteni a másiktól átvett elemeket, ha azok megfelelőbbnek látszanak egyes különleges emberi célok elérésére -- anélkül, hogy ez a meglévő kulturális alapok megváltoztatásával járna. A legtöbb ember számára a kulturális pluralizmus az elvek, hagyományok, értékek, életfelfogások, világnézetek és, különösképpen, vallásos meggyőződések relativitásával jár, s ezért idegenkednek egy ilyen magatartástól. *Ez egy alapvető tévedés, mert a civilizációs különbségek áthidalása nem a hit kérdése, nem egy morális probléma vagy életmódok megváltoztatásának szükségessége, hanem más emberek s az ő világuk megértésének kérdése.* Ha a perspektívák relativitása dominál az emberek világában, akkor nincsenek univerzálisan érvényes igazságok, és a valóság más megvilágításban jelenik meg mindenkinek. Ennek ellenére, a világ minden táján tudósok, filozófusok s az utca embere is ragaszkodnak az objektív valóság eszméjéhez (mely a természet világában elfogadható ugyan, de nem az „embervilágokban”) evvel tagadva a kulturális különbségeket. Vannak a nyugati gondolkodók között olyanok is, akik a kulturális különbségeket úgy fogják fel, mint a haladás útjának egyes állomásait egyre magasabb nívójú ideálok felé -- melyek természetesen a mi civilizációinkban testesülnek meg. A civilizációk különbségének elismerése megcáfolása annak a különféle ideológusok által tett javaslatnak mely ezek feloldását célozná. Ez a globális kultúra létrejöttére vonatkozik. A globális kultúra nem más mint egy lidércnyomásos lázálom, melynek a valóságban semmi alapja nincs. Egy idő-perspektíva nélküli globális kultúra az állandóan eltűnő jelen varázsában él, s nem más mint egy képzeletbeli, minden történelmi alapot nélkülöző fantazmagória.

A civilizációk dialógusa azt jelenti, hogy más civilizációk népei átvehetik a Nyugattól annak egyes tudományos eredményeit, módszereit vagy technológiáit, még akkor is ha ez a „hozzaigazítás” vagy adaptálódás az adott életkörülmények bizonyos megváltoztatásával jár. Ugyanez alkalmazható az emberi jogok védelmének más civilizációs életformákba való integrálására, mert pontosan az emberi egzisztenciának

⁹Simon W. Murden, *Islam, the Middle East, and the New Global Hegemony*. London, Lynne Rienner Publishers, 2002., p. 38.

egy ilyen alapvető fontosságú aspektusát nem lehet kívülről, mintegy parancsszerűen, másokra ráerőszakolni, hanem „be kell ágyazni” a más kulturális körülmények között kialakult világképek részleteibe. Ugyanakkor a Nyugatnak is át lehetne vennie a többi civilizációk vonásaiból egyeseket mint, például, a mély, emberi szolidaritás nálunk lassan-lassan kivesző érzését, vagy felújítani a kultúránkból majdnem teljesen kiiktatott transzcendentális/kozmosz megalapozást. Befejezésképpen szeretném erre vonatkozólag idézni Richard Falk princetoni professzort, a „global governance” elméletének egyik legismertebb protagonistáját, aki a következőket mondta egyik legújabb előadásában:

„A globális kormányzás lehetősége vallásos identitás nélkül minden társadalmi vagy politikai alapot nélkülöz..., enélkül nem lehet olyan spirituális jellege mely sokkal nagyobb erőt jelent az emberek motiválásában és mozgósításában mint a piac, a szekuláris racionalitás vagy a nacionalizmus bármelyik fajtája.”¹⁰

Hölgyeim és Uraim, kedves Barátaim, köszönöm szíves figyelmüket.

Excursus az egyes civilizációk politikai rendszereinek különbözőségéről

A politikai tevékenység meghatározó jellegével kapcsolatban a mai demokratikus politikai gyakorlattal szemben a *transzcendens valóságra alapított politikai rendszerek* jellegét szeretném megvizsgálni. Azt hiszem nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy kulturális vagy civilizációs vonások meghatározók a politikai intézmények kialakításában, mert a transzcendens és az evilági elemek súlya döntően megváltoztatja a tekintély és a hatalom szerepét a társadalom mindennapi életében. A transzcendens és evilági elemek hatásának illusztrálására a monotheisztikus vallások, valamint a buddhizmus és konfucianizmus politikai rendszerei közötti különbségekre szeretnék utalni. A modern szekularizmus kora előtti kereszténységben, a judaizmusban és az iszlámban, azért mert a politikai tekintély és tevékenység helyét a társadalomban a transzcendenshez fűződő kapcsolat határozza meg, a transzcendens valóságtól függő politikai hatalom sokkal nagyobb szerepet játszik és sokkal nagyobb mértékben befolyásolja az emberek sorsát mint más „embervilágokban.” A buddhizmus semmi fontosságot nem tulajdonít a politikai szférának, mert az evilági életet a maga teljes egészében elmúlónak és jelentéktelennek tartja. A konfucianizmusban viszont a politikai intézmények és rendszer az evilági valósághoz kapcsolódik, a politikai struktúrák és események az élet legtöbb aspektusát mégis meghatározzák tekintve, hogy az uralkodó hatalma egy kvazi-transzcendens jelleggel bír.

Ezzel a témával kapcsolatban szeretném a fundamentalizmusnak a mai nemzetközi helyzet szempontjából való fontossága miatt, az iszlám univerzalizmusa és a muzulmán országok nacionalizmusa közötti ellentétet röviden felvázolni. Az iszlám hanyatlása a 11. század közepén kezdődött, amikor az írástudók megtiltották a szabad gondolkodást, amit arab nyelven *'ijtihád*nak neveznek, mondván, hogy már semmi újat nem lehet elgondolni ami a Koránban vagy a prófétai könyvekben ne lenne megírva. Az iszlám civilizációjának hosszú álmából való felébredés a 19. század második felében kezdődött, amikor egy reformnemzedék megpróbálta az alapvető dogmák közül azokat amelyeket nem tartott lényegesnek, megkérdőjelezni. E nemzedék tagjai kezdték megvitatni az iszlám univerzalizmusának és a török birodalom igájából felszabaduló egyes országok nacionalista mozgalmainak a viszonyát. A nacionalistákkal, akik elsősorban a közelkeleti arab országok népeihez tartoztak, az *ulémák* és a vallásos tömegek álltak szemben. Az iszlám radikális univerzalizmusának egyes kiemelkedő képviselői a nemzeti érzéseket éppúgy elítélték mint a demokratikus politikai rendszereket mert, *elsőször*, a Korán tanítása szerint semmiféle népi vagy nemzeti szuverénitás nem állhat az isteni szuverénitással szemben; *másodsor*, az evilági rendet és a transzcendentális világ rendjét nem lehet szétválasztani, vagyis az állam és a vallás szétválasztásának politikai elvét nem ismerték el. Minden hívő muzulmán az iszlám népeinek egységébe, az *'ummába* tartozik, s a muzulmán szolidaritás kötelező voltát nem tagadhatja meg.

¹⁰Richard Falk, *The Religion and Humane Global Governance*. New York, St. Martin's Press, 2001, p. 10.

Kibédi Varga Áron

Kép vagy installáció

Jelentés Velencéből

A huszadik század képzőművészete forradalmi változásokon ment át az előző évszázadok művészetéhez képest: műfajok megszűnnek, elvegyülnek, a kép és a szobor helyét más művészetnek nevezett alkotások veszik át, maga az is kérdéssé válik, hogy mi a művészet. Az állandó változás – Hermann Lübbe a huszadik századi művészeti irányzatok gyors egymásutánjával kapcsolatban egyenesen az idő felgyorsulásáról, a jelen lerövidüléséről beszél – mindig új és új elméleti megalapozást követel a kritika részéről. A régebbi századok során egy elmélet, egy poétika, sokáig érvényes volt, legfeljebb javították, finomították: a huszadik században minden irányzatnak megvan természetesen a maga külön poétikája – gondoljunk csak Tzarára, Bretonra, Marinettire vagy Malevicsre –, a század utolsó, posztmodern évtizedeiben pedig már minden művésznek külön, minden más művésztől elkülöníthető és elkülönítendő poétikát dolgoznak ki a kritikusok: itt nemcsak a nagy kritikusok és filozófusok, Arthur Danto, Clement Greenberg vagy Thierry de Duve munkájára gondolok, hanem a különböző jelentős művészeti folyóiratok (mint például a New York-i *October* vagy a párizsi *ArtPress*) aktivitására és befolyására is.

Tanulmányom célja kettős: a 2003-as ötvenedik – azaz száz éve fennálló – velencei biennálé alkalmából fel szeretném röviden vázolni ezt a fejlődést, azután pedig feltenném a kérdést, hogy minden idők legnagyobb képzőművészeti kiállítása világosan megmutatja-e azt, hogy hol tartunk most, a huszonegyedik század elején.

Két eszme dominált – hol egészen nyíltan, hol burkoltabban – az európai művészetben több évszázad óta: egyrészt a haladás gondolata, mely mindent áthatott, tehát valamilyen formában a művészetre is befolyással volt; másrészt az a meggyőződés, hogy minden műalkotás célja az – legyen az a mű, vers, festmény vagy színdarab –, hogy illúziót keltsen, hogy valami távolit, a múltban létezőt, mutasson fel, jelenítsen meg, azaz vezesse be a mi jelenünkbe. Haladunk a jövő felé, de hála a művészetnek időnként visszanézhetünk a múltba.

Haladás

A középkor óta minden európai ember úgy tudta, hogy valahova tart, hogy útban van, megy valamilyen pozitív cél felé. Az egyházak a halál utáni jutalmat helyezték kilátásba, a vallásellenes Felvilágosodás ezt a jutalmat azután közelebb hozta: az emancipált, modern nyugati ember most már egy a földön megvalósítható jobb jövőben hitt.

Ha a társadalom állandó mozgásban van, halad előre, akkor a kultúra sem állhat egy helyben, a művészetek is fejlődnek. Ebbe az irányba mutatott már a 18. század elején a híres párizsi vita, a „Querelle des Anciens et des Modernes”. Az ókorpártiak szerint Homérosz és az ókori irodalom az utolérhetetlen csúcs, a modernnek viszont, Charles Perrault-val az élükön, azt állították, hogy kétezer év alatt minden megváltozott és fejlődött: XIV. Lajos uralma és társadalmi berendezkedése eléri Augusztusét, sőt túllép a római császárok társadalmán és kultúráján. A mai művész pedig többet tud, tehát többre képes, mint évszázadokkal ezelőtti elődei.

A romantika még egy lépést tesz előre: bevezeti az eredetiség fogalmát. Az ember nem közösségi alany, mindenki külön egyéniség. Csak az a mű lehet jó, amelyik egyedi, amelyik a művész individualitását fejezi ki, amelyik minden eddigittől elüt. Az így elképzelt eredetiség történelmi perspektívába is kerülhet: vissza lehet vetíteni a múltba. Bizonyos fokig tehát a művészet is „fejlődik”. Thomas McEvilley, a kiváló amerikai esztéta úgy látja, hogy a festőművészet története végső fokon szintén a haladás fogalmára épül: szerinte például Tiziano „leváltja” Michelangelót, Kaspar David Friedrich pedig Fragonard-t. Mindegyik modernebb az elődjénél.

Modernségről persze csak addig lehetett beszélni, ameddig a (mindenkori) ma elütött a tegnaptól, az új különbözött a régittől. Amikor nem hiszünk többé a haladás nagy narratíváiban, akkor már nincs többé modern sem, mert minden lehet egyszerre modern is és régi is. Ezt nevezhetnénk a posztmodern állapotnak; nincs fejlődés, az idő nem mutat se előre se hátra. A posztmodern egy egészen új, az európai

ember számára teljesen ismeretlen viszonyulás az időhöz. A nagy narratívák halála óta csak jelenünk van, egy megfoghatatlan jelenünk: a jövő épp olyan bizonytalan, mint a múlt. A jobb jövő bizonyossága éppúgy megszűnt, mint a tudományosan megismerhető múlté. Magát a múltat ugyanis nem ismerjük, csak a történelmet. A történelemből viszont nem lehet levonni tanulságot, a történelem nem szab ránk feladatokat, hiszen csupán (irodalmi) narráció: minden történetíró szájíze szerint változik. A múltból természetesen ki lehet halászni egy pár eseményt és ha ezeket sorbarakjuk, akkor utólag történetet képeznek, így a történész, a regényíró vagy a kritikus a mai posztmodern világban is alkot történeteket. Egyesek szerint a tudományos történetírás és a történelmi regényírás között alig van különbség. (Érdemes lenne ezen az elméleti problémán elgondolkodni Szilágyi István, Rakovszky Zsuzsa vagy Márton László regényei kapcsán.)

A képzőművészet számára ez a posztmodern világ óriási következményekkel jár. A művésznek most már nem kell előrelépnie, nem kell eredetinek lennie: minden művész ahhoz nyúl vissza saját tetszése szerint, amihez éppen kedve van. A múlt a szabad játék tere. A hetvenes évek folyamán elterjedt minden művészetben – irodalomban, zenében, képzőművészetben egyaránt – az intertextualitás fogalma; az a nézet, hogy a művészt nemcsak az őt körülvevő világ, az ott látott vagy tapasztalt érzések és tárgyak inspirálják, hanem a hagyomány is. Egyszerre két világ hat a munkájára, a horizontális jelen, amiben él és a vertikális múlt, ami megelőzi. A mai zeneszerző nem tehet úgy, mintha nem létezett volna Mozart és Beethoven, a mai (magyar) költő nem írhat Arany János vagy József Attila ismerete nélkül. Ugyanakkor azonban ennek a múlttudatnak nincsen kényszerítő ereje: a múlt nagyrészt a szabad választások és döntések tere.

Az utolsó évtizedek képzőművészetében az intertextualitásnak (interpicturalitásnak) egészen radikális megnyilvánulásaival találkozhatunk. Nagyon sok művész saját művészetét egy vagy több régebbi művészhez való viszonyulásán keresztül definiálja. Csak néhány példa. Leon Kossov Poussin drámai erejű történetképeit „színteleníti”, azaz megismétli fekete-fehéren, mondván, hogy így még jobban kidomborodik az ábrázolt esemény pátosza. Glenn Brown egy (az idei velencei biennálén is bemutatott) női portréja viszont egy felélénkített, tarkábbra festett, de egyenes Rembrandt-utánpótlás. Cindy Sherman fotóművésznő pedig olyan pszeudo-állóképekkel tett szert hírnévre, amelyek az ötvenes évek filmjeinek jeleneteire, női szereplőire emlékeztetnek és arra a korra jellemző történeteket szuggerálnak.

A művész nem törekszik eredetiségre, egy minden szempontból új műtárgy megalkotására, hanem a múlthoz kapcsolódik, művét már meglévő művekhez kapcsolja. A kérdés azonban az, hogy ezt *hogyan* teszi. Itt ugyanis új formában mégis csak felbukkan az eredetiség problémája. Minden mai művész más és más múltat választ ki magának és azt a múltat különböző módon, más és más stílusban dolgozza fel. Cindy Sherman fényképeit nem lehet összetéveszteni Walker Evans régebbi vagy Chuck Close mai fotóival.

Ablak

A műalkotás rajtunk kívül van, tőlünk bizonyos távolságra. A távolság a másság feltétele: látunk valamit, ami nem mi vagyunk, ami nem is hasonlít ránk. Gyakran olvasni, hogy egy festmény olyan, mint egy *ablak*: kitekintünk a „szobánkból”, a mi világunkból és felcsillan előttünk egy másik, egy idegen világ, egy tőlünk sokszor térben és időben nagyon távoli világ, például két milléniummal ezelőtti fontos keresztény, görög vagy római események, Krisztus keresztrefeszítése, Nagy Konstantin császár győzelme, stb. Az ablak illúzió, megengedi, hogy ideig-óráig egy a mienktől teljesen különböző világban érezzük magunkat, elfelejtsük a jelent. (Még akkor is, ha tudatában vagyunk minden illúzió kettősségének, kétértelműségének: egyszerre máshol és itt.) Az európai festőművészet évszázadokon át mindent megtett, hogy ezt az illúziót táplálja és erősítse. De milyen a mai, a posztmodern ablak?

Az ablak jellegű műalkotás önálló, az illúzió tökéletes, még akkor is, ha már sok más régi keresztrefeszítést láttunk: az intertextualitás ebben az esetben nem zavar, ugyanazon a rendszeren belül maradunk, mindegyik művész kitarja szélesen az ablakot. A posztmodern kép viszont egy ironikus kép, a mából tekint vissza, „kacsint” vissza egy jóval régebbi közismert képre. Nem tárja igazán ki az ablakot, csak félig nyitja ki. Zavarba hozza a nézőt, mert egyszerre két dolgot mutat és ezáltal valójában magára hívja fel a figyelmet. Glenn Brown „Rembrandt”-ját nem tudjuk „egyszerűen” nézni, úgy mint egy rokonszenves fiatal nő portréját: valami zavar, mintha valami nagyon hasonlót egyszer már láttunk volna, de egészen másképp. Az ablak nincs igazán nyitva.

A huszadik század festészetének megvan egyrészt a maga modern – vagy ahogy az amerikaiak mondják „modernista” –, másrészt a maga posztmodern története. Az előbbi kapcsolódik a múlthoz és túllép rajta: Picassótól és Matisse-től kezdve egészen maig sok festőművészt említhetnénk. Az intertextualitás poétikája természetesen itt is jelen van, ezek a művészek is nagyon jól ismerik az elődöket, de a kapcsolódás hozzájuk diszkrét; ők még arra törekednek, hogy a múlthoz képest valami újat hozzanak létre úgy, hogy az ablak mégis nyitva maradjon.

A posztmodern történet ezzel szemben a képillúzió megkérdőjelezésének, az ablak fokozatos becsukásának a története. A mi jelenünkre, hic et nunc, nem nyílik ablak, ez a jelen *van*: nem tekint vissza, de a jövőbe se mutat (ahogy azt eleinte még egyes forradalmár avantgárd festők gondolták, például az olasz és az orosz futuristák). A jelen megdöbbenés és találkozás: talán nem véletlen, hogy a filozófiában a század közepe táján a „Gegenwart” és a „Begegnung” központi fogalmak: nem máshova nézni, magunkkal szembenézni és találkozni azzal, amit *nem* vártunk.

Absztrakció és monokrómia

Az ablak lassan csukódik be. A huszadik század első felében a kubisták a tárgyak (kancsó, asztal, gitár) mértani formáira összpontosítanak és ezzel elterelik a figyelmet a tartalomról; egy más világra nyíló ablak illúziója viszont nem létezhet könnyen felfogható tartalom nélkül. Valamivel később az absztrakt festők már a formák felismerhetőségét is lehetetlenné teszik, a külvilágból most már csak a színek maradnak meg, de ezek is olyan nyersen és tisztán, ahogyan a valóságban sohasem tapasztaljuk őket. (Az ablakot egyébként itt sem zárja be mindenki egyformán; az absztrakt festészetben belül Mondrian után még végtelen sok variáció lehetséges, amint ezt a már több mint ötven éve fennálló és későbbi – olasz, dán, francia – absztrakt festőkre specializálódó híres párizsi Denise René galéria kiállításai bizonyítják.)

Mit ér el a művész akkor, ha megszünteti a képen keresztül való kitekintés lehetőségét? Az ablakon nem lehet többé kinézni: a kép saját magára hívja fel a figyelmet, önnön materialitására, azaz a vászonra, a festékre, a keretre. Clement Greenberg amerikai kritikus, akinek az ötvenes években a New York-i művészeti világban nagyon nagy befolyása volt, azt követelte, hogy a festőművész eliminálja művéből mindent, ami a képen túlmutat. A kép anyagságára a legjobban az a művész koncentrál, aki a színeket is eliminálja, mert a színek elterelhetnék a néző figyelmét; marad tehát a monokrómia (a budapesti Műcsarnok két éve kiállítást szentelt a mai, főleg magyar, monokróm festőknek). Robert Ryman, az egyik legradikálisabb monokróm festőművész, aki évtizedek óta csak fehér képeket fest és akinek Thomas McEvilley egy nagyon érdekes tanulmányt szentel könyvében, azt mondja: „The painting is exactly what you see”.

De meg lehet-e maradni az anyagnál, nem túlnézni rajta? Aki bezárja az ablakot, azt akarja-e, hogy a néző csak a festék vagy a vászon iránt legyen kíváncsi? Minden nézőből egy festőnövendék vagy festékkereskedőt akar csinálni? Már Mondrian esetében is világos volt, később Barnett Newman és Mark Rothko szintén kimondták: a semmit nem ábrázoló képnek spirituális jelentése van. Az ablakot azért kellett becsukni, hogy eltűnjék az előtér zajos mozgása, az emberek és tárgyak, az amit McEvilley *figure*-nek nevez, ellentétben a *ground*-dal, az egyenletes, egységes háttérrel. Marad tehát a ground, a kép meditációra hív fel, találkozásra a kimondhatatlannal. Barnett Newman egyenesen a tizennyolcadik században kialakult fenséges fogalmát veszi át (the sublime, now).

A monokrómia lenne a festőművészet vége? Vagy lehet talán folytatni a monokrómiát, túllépni rajta? McEvilley szerint igen: mégpedig úgy, hogy a művész száznyolcvan fokok kanyarodással visszatér a figuratív festészethez, de radikálisan lemond minden eredetiségről, minden önálló mondanivalóról és régi festményeket *másol* nagyon pontosan. Ezt teszi Mike Bidlo New York-i művész, akinek a nevét csak azért ismerjük, mert ezeket a másolatokat szignálja; *Bidlo/NOT Chirico (Morandi, Picasso, stb.)*. Az a kérdés, hogyan értelmezzük ezt az energikus nagybetűs „nem”-et: Bidlo válaszai ugyan nem egyértelműek, de semmiképpen sem a kéziratmásoló középkori szerzetes alázatosságát mutatják, inkább egy mai képzőművész önmediatizálásáról tanúskodnak.

A posztmodern ember a jelenben mozog, múltja és jövője bizonytalan, maga választja meg a múltját. Az ablakbecsukás története viszont, úgy tűnik, megint csak egyfajta progresszió, folyamatosan halad előre a behajtott ablaktól egészen a teljes becsukásig. Tudjuk azonban, hogy egy történet mindig egy utólagos konstrukció („teleologia a posteriori”, ahogy annakidején Greimas, a nagy francia-litván narratológus mondta); posztmodern csak maga az eredmény: Ryman és Bidlo.

A művészet történetei

A huszadik századi képzőművészet itt felvázolt vonalait sokan úgy értelmezik, hogy az elmúlt évtizedek a festészet, sőt talán minden művészet halálát bizonyítják. Erről folyt az „Artforum” Arthur Danto által vezetett kerekasztalvitéja ez év elején, egy beszélgetés amelynek során Thierry de Duve arra mutat rá, hogy a festészet halála toposz, a fényképezés feltalálása, azaz az 1840-es évek óta rendszeresen visszatér. Ennek ellenére kérdés, hogy igaza van-e McEvilleynek, amikor 1993-ban megjelent könyvének a címében a száműzött hazatéréséről beszél (*The Exile's Return*): valóban a festőművészet jött megint, és

végérvényesen, vissza, az történt-e, ami a kilencvenes évek elején valószínűnek látszott? Ma, tizenöt évvel később, már úgy tűnik, hogy nem a festőművészet tért vissza masszívan és véglegesen, hanem inkább a *figuráció*. Tény, hogy egyre több olyan képet látunk, mely felismerhető tárgyakat és embereket ábrázol, de ezek a képek nem mindig festmények. Sok más technikát is lehet használni az emberi világ megjelenítésére: fényképet, videót.

Amiről eddig szó esett, az elsősorban a festőművészet történetének globális vázlata volt, de felmerül a kérdés, hogy az elmúlt száz évről lehetne-e másfajta művészettörténetet is írni. Például egy olyan művészettörténetet, amelyik elsősorban a határesetekkel foglalkozik, a műfajok transzgresszív vegyítésével: olyan művészekkel, akik régebbi képeket másolnak, mint Bidlo – „handmade readymade”, mondja műveiről Robert Rosenblum –; akik nem festenek hanem írnak, képek helyett színes betűkkel írt, mozgó és társadalmi üzenetet tartalmazó szövegeket mutatnak, mint Jenny Holzer, a „vizuális La Rochefoucauld”; vagy akik a természet, a táj minimális és efemer, azaz hamar meg is szűnő módosításán dolgoznak, mint a földművészetet gyakorló Robert Smithson. Ésatöbbi.

Vagy egy olyan művészettörténetet, amelyik Marcel Duchamp nyomán abból indul ki, hogy a néző határozza meg a saját szuverén elképzelése alapján, az intertextuális hagyományoktól teljesen függetlenül, hogy szerinte mi művészet? Nem annyira elhíresült vizeldéjére gondolok, hiszen ebben a kiállításra beküldött tárgyban még a művész maga kívánta meghatározni, hogy mi művészet és mi nem, hanem a valamivel később elkezdett és egész életén át folytatott readymade-ek sorozatára, amelyekkel Duchamp (ugyancsak közhasználati tárgyakból) hagyományos értelemben művészetnek nem nevezhető szobrokat alkotott és így a mostani installációkat előzte meg.

Duchamp óriási hatással volt a huszadik század művészetelméletére, egy hagyományt azonban még ő is betartott: művészetnek csak azt a rajtunk kívül létező alkotást tekinthetjük, amit egy művész vagy egy néző annak tart. Minden művészetnek van alanya (művész, néző) és van tárgya. Elképzelhető-e egy olyan művészettörténet is, amelyik az önálló műalkotás megszűnését mutatja be és tagadja a művésztől megkülönböztethető műalkotást, amint azt a happening és a performance esetében láthatjuk, ahol a művész aktivitása, esetleg teste, helyettesíti az autonóm művet?

A mai művész gyakran a nézővel való találkozásra, konfrontációra törekszik; alkotása esetleg performance – de ezt a műfajt, úgy tűnik, ma már kevesebben művelik, mint néhány évtizeddel ezelőtt –, a legtöbb esetben *installáció*. Ennek a kifejezésnek a szakirodalomban még nem található egyértelmű definíciója. Az installációk közös vonása, hogy a festménnyel és a fotóval ellentétben, amelyek a külső valóságot két dimenzióra redukálják, mindig három dimenzióban mutatkoznak meg, tehát inkább a szoborral, mint a képpel rokoníthatóak. Ezután azonban külön kell választani a videóinstallációt, mely több videó segítségével és különböző módon hol álló hol mozgó képeket mutat, és másrészt a kiállító teremben (vagy termekben) elhelyezett és a művész által gondosan elrendezett tárgyakat. A videónak többé-kevésbé világos a nézőt befolyásolni óhajtó mondanivalója, a földön elrendezett tárgyak művészetként való elfogadása és interpretálása viszont a nézőre van bízva.

Velence

Aki választ keres az itt felvázolt kérdésekre, aki a képzőművészet mai helyzetét szeretné jobban megismerni, annak okvetlenül meg kell tekinteni az idei, ötvenedik *velencei biennálét*. A tizenkilencedik század végén azért merült fel Velencében a biennále gondolata, hogy ez a csodálatos város, mely évszázadok óta vonzotta már a külföldi turistákat – magyarokat is, ahogy ezt Szigethy Gábor könyvéből megtudhatjuk –, ne csak a múlt művészetének, a régi dicsőségnek a városa legyen, hanem a jelennel, a jelen művészetével is tartson kapcsolatot. Eleinte elsősorban olasz művészeket akartak kiállítani, azután felerősödött a francia befolyás, a harmincas években pedig Mussolini saját politikai céljaira akarta felhasználni a kiállításokat és csak 1945 után lett a biennále teljesen nemzetközi. A nemzetköziség eszménye ugyanakkor már a kezdettől fogva megvolt: a biennále egyik része, a *Giardini*, nemzeti pavilonokból áll, és ezek legnagyobb részét a múlt század elején építették, az egyik legkisebbet de legszebbet, a szecessziós magyart, 1902-ben. Ellentétben az *Arsenaléval*, amelyiknek a berendezése a központi vezetéstől függ, a nemzeti pavilonokban minden ország maga állítja ki az erre az alkalomra gondosan kiválasztott művészt vagy művészeit, a központ beleszólása nélkül.

Az idei századik kiállítást minden eddiginél nagyobbra tervezték. Azok az országok, amelyeknek nincsen nemzeti pavilonjuk, palazzókat és más különleges épületeket béreltek az egész városban, hogy ott mutathassák be művészeiket. Mindez a Giardini meghosszabbítása, kibővítése. Az Arsenalét pedig nem Francesco Bonarci, a biennále igazgatója rendezte be egyedül: meghívott vendégkurátorokat, neves művészeket és más nemzetközi fesztiválok szervezőit, és felosztotta közöttük a volt kikötőraktár hatalmas

területét, ahol tehát nyolc egymástól különböző kiállítást láthatunk. Ezért mondta Bonarci egy interjúban, hogy az idei biennále nem egy kiállítás, hanem „kiállítások kiállítása”.

A két központi, egyrészt a nemzetek szerint, másrészt a kurátorok között tematikailag felosztott kiállítás mellett, van végül még egy harmadik, egy festészeti kiállítás a Szent Márk téren a Palazzo Correrben („Pittura/Painting, From Rauschenberg to Murakami, 1964–2003”), melyet Bonarci rendezett be és mely a közelmúltat idézi fel, attól a pillanattól kezdve, amikor először kapta egy amerikai a biennále nagydíját, egészen máig, egy mai fiatal japán művész alkotásáig.

Olyan sok a kiállított művész és olyan sok országból jönnek, hogy a velencei biennále ma a mennyiségileg legnagyobb és földrajzilag legszélesebb áttekintés a kortárs művészetről. Erre gondolt, ravaszul és paradoxálisan, Francesco Bonami, amikor a biennále alcímének azt adta, hogy „a néző diktatúrája” (the Dictatorship of the Viewer): a néző számára ez a nagyon kiterjedt és szétszórt bemutató annyira áttekinthetetlen, hogy rengeteget gyalogol, hol megáll, hol gyorsan továbbmegy és csak néhány alkotás marad meg az emlékezetében. Az ő szeme dönt, de csak a maga szempontjából. Van-e összefüggés az individuális szempontok között? (Az az érzésem, hogy igen, mert több olyan névvel találkozom a nemzetközi sajtóban, amelyiket én is megjegyeztem. Itt jelentkezik az esztétikai érzék titokzatos interszubjektivitása.)

A megnyitás június elején ünnepélyes volt és zavaros. Negyven fokos hőség, árnyék alig, egyesek elájulnak vagy rosszul lesznek. Mindenütt folyik a pezsgő; fogadás a Szent Márk térnek egy lezárt részén a kenti hercegnő, Bianca Jagger, Elton John, Pierre Cardin, Karl Lagerfeld és mások részvételével. A nemzeti pavilonokat az illető ország kulturális minisztere nyitotta meg, ráadásul nagyjából ugyanabban az időpontban. Feltűnést csak egy-két apróság kelt. Például az, hogy az amerikai delegációban szerepel egy feminista művésznő, akit Mrs. Mankillernek hívnak. Vagy az, hogy a taiwani kiállítást abban a börtöncellában rendezték be, a Sóhajok Hídjánál, ahol Casanova raboskodott. Némi izgalmat okozott Santiago Serra, a spanyol pavilon művészkurátora: ő ugyanis csak spanyol útlevéllal rendelkező egyéneket engedett be a pavilonba, gyakorlatilag tehát majdnem senkit; a madridi El Pais tudósítója szerint ezzel a gesztussal az országhatárok abszurditását akarta demonstrálni, a párizsi Figaro szerint viszont Serra a spanyol kormány túlzottan amerikabarát politikáját kritizálta.

Kép

Kezdjük a múlttal, azaz a Palazzo Correrben látható kiállítással. Elsősorban az itt kiállított ötven művész között találkozunk sok ismerőssel: a már említett Robert Rymannel és Bridget Rileyval, aki a kinetikus festészetnek egy sajátos válfaját műveli és ma világszerte ünneplik. Cy Twombly képeire, melyek – úgy tűnik – egy ismeretlen kultúra írásjelrendszerét idézik fel, már Roland Barthes felhívta annakidején a figyelmet. Andy Warhol egy fényképről átdolgozott önarcképpel szerepel, de több más művészre is jellemző a fénykép felhasználása, átfestése, átalakítása (Gerhard Richter, Marlene Dumas, Chuck Close vagy a svéd Jan Hafström). Az utóbbi műfajból Bonami kihagyta viszont Cindy Sherman, és ezt a kritika helytelenítette.

A Szent Márk téren két további festészeti kiállítást is rendeztek. Közvetlenül a Palazzo Correr mellett Alex Katz különös és összetéveszthetetlen arcképeit nézhetjük meg: ezek a fakó egyszínű arcok és testek háttér nélkül jelennek meg, szembenéznek velünk anélkül, hogy bármilyen térben, emberi világban elhelyezkednének; hiányzik a „ground”, vagy mintha ők maguk lennének a ground. Nem szépek a hagyományos értelemben, nem izgalmasak a modern értelemben, de nem lehet elfelejteni őket. A másik kiállítás az 1720-ban alapított világhírű Florian kávéháznak ún. híres férfiak termében (Sala degli uomini illustri) látható. Ott, ahol Goethe, Byron, Proust, Thomas Mann és Kosztolányi ültek egykor, most Irene Andessner osztrák művésznő mutatja be Velence tíz leghíresebb nőjét (Donne Illustri), szembeállítva őket Palladióval, Tizianóval, Marco Polóval, Golfionival és másokkal: apátnőt, dózsefeleséget, kurtizánt, tizenhatodik századbeli feminista szerzőt mutat, még pedig fényképen! A ma élő osztrák művésznő ugyanis más és más ruhában és hajviselettel ugyan, de mind a tíz esetben saját arcát fényképezte le; így ábrázol tíz a múlt századokban élt velencei nőt, arca az ő álarcuk. Ami a színpadon mozgó színészek esetében természetes, hiszen mindig más és más szerepet játszanak, álarcokkal vagy álarc nélkül, azt Irene Andessner – ez más, régebbi műveiben is nyomon követhető – átviszi egy új műfajba, a színes fénykép területére, azaz egy nem mozgó kétdimenzionális műbe, és így elidegeníti és egyben aktualizálja az identitás és a másság dialektikáját. Kisajátításról is beszélhetnénk, mint Mike Bidlo esetében.

Nemzetek

A nemzeti pavilonok anyaga, a Giardiniben és szétszórva a városban, átmenetet képez a Szent Márk téren látható képek és az Arsenale nyolc kiállítása között, ahol majdnem kizárólag installációkkal találkozunk. Minden sajtó, a francia, a német, az angol, a maga nemzeti pavilonjának az ismertetésével kezdi, hadd tegyem ezt én is. Aki a magyar pavilon felé megy, annak először Körösi-Krészán Aladár 1902-ben a pavilon külső falára applikált négy szecessziós-dekadens domborműve tűnik fel. Ezek közül az egyikben Attila látható. Egyes történészek szerint Velencét éppen az északi irányból, Torcello felől Attila elől menekülők alapították; jó lenne tudni, hogy hogyan fogadták annakidején a velenceiek ezt az ezeröttszáz évvel későbbi dekadens Attilát a magyar pavilon falán.

A dekadens Attila logikáját követi az idei kiállítás, mely Nefertiti, a leghíresebb egyiptomi fáraófeleség Berlinben őrzött fejét kapcsolja virtuálisan össze egy mai szobortesttel. Ezt a szobrot a Kis Varsó néven futó szobrászduó, Gálik András és Havas Bálint készítette. Mivel sem Berlin sem Kairó nem volt hajlandó bármit is kikölcsönözni, a „Nefertiti teste” virtuális alkotás, a fej csak videón látható. A rendezők szerint ennek az alkotásnak főleg elméleti jelentősége van. Petrányi Zsolt kurátor az identitás távollétére fekteti a hangsúlyt, Babarczy Eszter konzultáns pedig az időtlen multikulturalizmusról beszél és ezt írja az „Új Művészet” májusi számában: egy kis országból, mely örök közvetítő szerepre „volt ítélve, elindul két művész, hogy két hatalmas kultúrát, az európai és az egyiptomit, három történelmi időt, az antik kultúráét, a régészet koráét és a miénket, több országot és sokféle társadalmi és politikai szférát összekössön és mozgásba hozzon, ezzel az egyetlen tervvel: testet adni Velencében, a Biennálén, a Magyar Pavilonban, egy Németországban őrzött büsztnek, egy szuvenír-világstárrá lett egyiptomi királynőnek.”

Az eredmény, a fogadtatás sajnos nem egyénelműen pozitív: mintha ez a súlyos és komplikált elméleti megalapozás kissé túl sok lenne a legtöbb nézőnek. A szervezésen és a fogadáson nem múltott; a magyar rendezőknek reklámérzéke is volt: Velencében nagyon sok helyen láttam plakátokat, amelyeken nagy betűkkel lehetett olvasni: Little Warsaw, Nefertiti, Hungarian Pavillon. A publikum azonban már ezen is fennakadt, sokan kérdezték, ahogy ezt a HVG tudósítója megjegyzi: „Mi közük a magyaroknak az ókori Egyiptomhoz?”, „Miként jön össze mindez a lengyel főváros nevével?”.

Hou Hanru, az Arsenale egyik meghívott vendégkurátora azt jósolja, hogy a következő évtizedekben a modern művészet Európán kívül, főleg Ázsiában mutat majd fel érdekes eredményeket. A résztvevő művészek névlistáján valóban nagyon sok a nem-európai és talán nem véletlen, hogy a nemzeti pavilonok között és más bemutatókon az én emlékezetembe is elsősorban néhány nem-európai ország művészete vésődött be: Kenya, Irán és Szingapúr.

A két kenyai szobrász, Armando Tanzini és Richard Onyango sajátos színekkel festett szobrokat állítanak ki, Tanzini istennőket és allegorikus nőalakokat, Onyango pedig falnak támaszkodó, vagy valamilyen más közegből előbukkanó lovakat. Az irániak iránt, akik három művészt hoztak Velencébe, érthető okokból különösen nagy volt az érdeklődés. Amikor egy fogadáson elmondtam nekik, hogy Firduszit és sirázi Hafiszt – aki Csokonai szerint „Kelet édes énekese” – én már gyerekkoromban olvastam magyar fordításban, szívükbe zártak és meghívtak, hogy másnap személyesen kommentálják nekem műveiket. Behrooz Daresh nagy fehér dobozokat gyárt és néhány drótot helyez el bennük; különböző módon lehet megvilágítani őket és mivel előlről nyitva vannak, a néző beléjük nyúlhat: az ürességet jelképezik és csak ott, ahol minden üres, magyarázza nekem Daresh, ott van igazán szabadság. Hossein Khosrojerdi képei még egyértelműbbek: falbavesző vagy betapasztott szájú, majdnem arctalan férfiakat fest, akik nem tudnak megszabadulni sorsuktól, nem tudnak visszatérni a szabad világba. Távolról csak, de némileg Bokor Miklós, a híres párizsi magyar festőművész képeivel rokoníthatók. Érdekes, hogy az iszlám köztársaság hivatalosan ilyen nem-konformista művészeket küld Velencébe és talán még érdekesebb, hogy ezt a kiállítást hivatalosan az iráni kulturális miniszter nyitotta meg. Nekünk ez a kultúrpolitikai helyzet nem ismeretlen: a Kádár-rendszer utolsó éveire emlékeztet, a nem-tiltott és megtűrt művészekre, mint Erdély Miklós vagy Haraszi István.

A szingapúri művészegyüttesből kiemelkedik Tan Swie Hian személyisége. Tan a szó minden értelmében művész, nem kettős tehetség (Doppeltalent), ahogy azt mondani szokták olyan művészekről, akik festenek és írnak, mint Henri Michaux, sokoldalúsága inkább Jean Cocteauval vetekedik. „Gesamtkünstler”-nek nevezhetnénk (a wagneri Gesamtkunstwerk-konceptió alapján). Tan nagyjából a művészet minden ágát műveli: festőművész, költő, szobrász, kalligráfus, díszlettervező, színdarabrendező. Egy interjúban a kolibrihoz hasonlítja magát: villámgyorsan mozog, mindig más irányba, más művészetek felé. 1943-ban született, húsz évvel később a tanizmus híve lett, majd a szingapúri egyetemen angol nyelvet és irodalmat tanult. Több jelentős nemzetközi kitüntetést kapott (Párizsban, Davosban), idén májusban a Singapore Chinese Orchestra egy multimedialis hangversenyt rendezett, melyben a zene közben a közönség a háttérben Tan Swie Han verseit olvashatta és szobrai valamint festményeit nézhette.

A biennále első napján Tan a rekkenő hőségben a Szent Márk téren egy hófehér lepedőre gyors mozdulatokkal kínai betűket írt (azaz festett). Megkérdeztem tőle, hogy mit ír: egy verset, mondta, az álom és a valóság egybeolvadásáról, szétválaszthatatlanságáról. „Álmok és konfliktusok” a biennále főcíme, mintha verse ezt az ellentétet kérdőjelezné meg. Elbeszélgettünk az írás és a festés közötti különbségről: az európai ábécéhez szokott ember számára ez a probléma egészen másként jelentkezik, mint az arab vagy kínai ábécében élő ember számára: ott a kalligráfia természetes. Alig telt el pár másodperc és már a szingapúri televízió filmezett bennünket, a szingapúri művészt és a Tiszatáj tudósítóját.

Installáció

A nemzeti pavilonok nem kizárólag, de nagyjából hagyományos értelemben vett műalkotásokat, festményeket, fényképeket, szobrokat mutatnak be, ezzel szemben az Arsenale nyolc kiállítása elsősorban installációkra koncentrál, és annak is sokszor egy válfajára, a helyben improvizált installációra. Jellemző, hogy a klasszikus videó-installáció nagy mesterei – Nam June Paik, Bill Viola, Bruce Nauman, Gary Hill – közül senki sem állít ki az idei biennalén.

Gabriel Orozco mexikói művész vezetése alatt „A hétköznapiak módosítása” címmel mexikói művészek mindennapi tárgyakat úgy rendeznek el, hogy azok kiváltsák a közönség kérdéseit. Van közöttük olyan egyszerű és direkt „üzenet” is, mint Daniel Guzmáné, aki szemétdöbrökre helyez egy koponyát és melléje kitesz egy feliratot: „See the world before you leave it”. Az interaktivitást még erősebben kihangsúlyozza az „Utopia Station” kiállítás: itt terveket mutatnak be, félkész műveket és a résztvevők közül néhány mindig jelen van, hogy párbeszéd alakulhasson ki a művészek és a közönség között.

A maga szigorával és egyszerűségével az összes többi kiállítástól kimondottan eltér az, amelyiket Catherine David, az utolsó előtti kasseli Documenta igazgatója rendezett, „Contemporary Arab Representations” címmel. Ellentétben a többiekkel, David politikai üzenete nem harsány, nem patetikus. Egy nagyobb és hosszulejáratú projekt keretében, de indirekt módon, „meta-nívón” akarja, ahogy ezt maga mondta egy interjúban, felhívni a Nyugat figyelmét arra a kultúrára, mely pillanatnyilag az egyetlen, amelyik megpróbál ellenállni a Nyugatnak.

Mérleg

Milyen képet nyújt az ötvenedik velencei biennále a művészet mai helyzetéről? Több száz művész, több mint hetven ország vesz részt, az egész áttekinthetetlen, minden néző mást emel ki. Már Lyotard kiemelte huszonöt évvel ezelőtt a posztmodern világnak azt a sajátos vonását, hogy olyan mérhetetlenül sok információ áll a rendelkezésünkre, hogy mindenkinek – akár akarja akár nem – választania kell és éppen ezért mindenki magánvilága, ha minimálisan is, de különbözik az összes többi ember magánvilágától. Ez a művészetre is vonatkozik, Velencét is mindenki másképpen látja.

Egyesek azt sajnálják, hogy túl sok a politikum, azaz pontosabban „a politikailag korrekt”, tehát elvárható és nem igazán megdöbbentő üzenet a művészek részéről, sokan pedig – francia, német, spanyol, holland újságokat lapoztam át – csalódásuknak adnak kifejezést. A kritikusok részéről ez a magatartás természetesen egyáltalán nem szokatlan; kritikusok ritkán lelkesednek, kritizálni könnyebb, mint dicsérni. A lelkesedés naivnak tűnhet, legjobb a hűvös distancia. Monoton pluralizmus: ezekben a szavakban foglalja össze benyomását Calvo Serraller spanyol filozófus, aki arra is felhívja a figyelmet, hogy a résztvevők között rengeteg a harminc év körüli fiatal, akiknek még nincsen gazdag és világosan kialakult oeuvre-je; talán innen a monotonia.

Szerintem viszont, a sok negatív vélemény ellenére, le lehet vonni néhány érdekes tanulságot a biennalén látható anyag alapján, meg lehet állapítani egy-két, a képzőművészet mai helyzetére jellemző sajátosságot. *Kép vagy installáció*, mondtam fentebb, ablak vagy térbeli jelenlét. Az installáció interpellálja a nézőt, interaktivitást követel, és ez azt jelenti, hogy valamilyen társadalmi-politikai üzenetet tartalmaz. Az elkötelezettség azonban mindig névhez, egy szubjektumhoz kapcsolódik – ezt mi, akik diákkorunkban Illyés Gyulát, Féja Gézáét és Szabó Zoltánt olvastuk, nagyon jól tudjuk. Nemcsak az Űgy jelenik meg előttünk, hanem az is, aki felszólal mellette vagy ellene. Az installáció tehát nemcsak a gyerekmunkáról, az éhínségről vagy a nők ellen elkövetett erőszakról szól, hanem arra az emberre is rátéríti a figyelmünket, aki erről a témáról dialogálni szeretne velünk.

A régebbi típusú műalkotások esetében – itt elsősorban képekre gondolok – az alkotó jelenléte háttérbe szorul. A kép ablak, mondtam, de ma *az ablak nem csukódik be*; ez a nagy újdonság az absztrakt és a monokróm festéssel szemben. Velencében rengeteg fényképet láttam, manipulált fényképeket,

melyek kitekintést nyújtanak ugyan egy másik, felismerhető valóságra, de ez a valóság nem létezik. Az ablak nem nyílik ki, nem csukódik be, hanem ferdít. Egy virtuális valóságot mutat, és ez lehet humoros, mint Erró esetében, akinek a fotói Maónak és gárdistáinak a legutolsó velencei látogatását ábrázolják, költői és nyugtalanítóan titokzatos, mint a lengyel Paulina Ołowska női figurái, erotikus, mint a török Nazif Topcuoglu képein (könyvtárszobában egymással birkózó úrlányok), vagy egyenesen ijesztő, mint a taiwani Daniel Lee fotóin, ahol a manipuláció különösen radikális: az emberi arcok átalakítása egyrészt a darwinizmust – tehát a tudományt –, másrészt a reinkarnáció tanait, azaz egy vallásos meggyőződést, illusztrálja.

Kétséges, hogy a kép, az „ablak”, huszonegyedik századbeli történetére az internetnek és általában az információs technológiának nagy hatása lesz-e. Az ezen a téren tapasztalható szédületesen gyors fejlődése egyre több új lehetőséget nyújt a művészeknek (ahogyan ezt például Méredieu könyve mutatja), és ez a fejlődés bizonyára folytatódik: elképzelhető, hogy egy idő múlva elméletileg végtelen sok új technika közül választhat majd a művész. A kérdés – és ezt a kérdést az eddigi tapasztalatok alapján jogos feltenni –, hogy a hatalmas technikai forradalomnak lesznek-e tartalmilag is jelentős következményei. A technikai újításoknak köszönhető új művek egyelőre nem túlságosan érdekesek, egyesek kimondottan giccsről beszélnek.

Ami pedig a kortárs képzőművészetet illeti: installáció, elkötelezettség és művészközelség egyrészt, manipulált kép, ferdítő ablak és virtuális valóság másrészt: úgy tűnik, hogy ma a művek e között a két véglet között helyezkednek el.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Irene Andessner, *Donne Illustri*, Temporanea, Le realtà possibili del Caffè Florian, Venezia, 2003
Artforum, 40th Anniversary Special Issue: The 1980's, Part One, Part Two, 2003. március, 2003. április
- Jay David Bolter and Richard Grusin, *Remediation – Understanding New Media*, Cambridge, Ma. – London, MIT Press, 2000
- Adriano Donaggio: *Biennale di Venezia - un secolo di storia*, Firenze, Art e Dossier nr. 26, 1988
Limbo Zone, Taipei Museum of Fine Arts of Taiwan, 2003
- Jean-François Lyotard: *L'inhumain - Causeries sur le temps*, Paris, Galilée, 1988
- Thomas McEvilley: *The Exile's Return – toward a Redefinition of Painting in the Post-Modern Era*, New York, Cambridge University Press, 1993
- Florence de Méredieu: *Arts et nouvelles technologies – art vidéo, art numérique*, Paris, Larousse, 2003
- Szigethy Gábor: *Utazás Velencében*, Budapest, Cserépfalvi, 1993
- Tan Hie Swian*, Singapore, Nanyang Academy of Fine Arts, 2001
- Tatai Erzsébet: *Művészettörténeti ismeretek*, Budapest, Enciklopédia Kiadó, 2002
- Zrinyifalvi Gábor: *Ez pipa; Magritte képétől Foucault elemzéséig – és vissza*, Budapest, Enigma Könyvek – Kijárat Kiadó, 2002

MAGYAR IRODALMI FIGYELŐ

Ladik Katalin

Szenvedély és költészet rigólesen

Danyi Magdolna költészetéről

Az alábbi laudatio a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2003. évi Tanulmányi Napok konferencián hangzott el, 2003 szeptember 13-án, amikor Ladik Katalin Danyi Magdolnának ítélte oda a Kör 2003. évi Irodalmi Figyelő díját.

A kortárs magyar irodalomnak tisztán csengő, egyéni hangú költője Danyi Magdolna. Már első verseskötetében (**Sötéttszta** 1975) erőteljesen és pontosan fogalmaz. Második verseskötetében (**Rigólesen** 1988) rendkívül szenvedélyesen és egyéni hangon szól, igyekszik tárgyilagosan látni és láttatni önmagát, mindig a kert, az őt körülvevő tárgyak, a világ egyéb dolgai viszonylatában. Ezt a költői gyakorlatot folytatja harmadik verseskötetében is (**Palicsi versek** 1995), ám itt a külvilág eseményei hangsúlyosabban szólnak, és nagyobb teret követelnek maguknak. Danyi fájdalmas hangon kiált, jajong, nem takargatja gyötrelmét, megdöbbenését, mely bármennyire személyes, mégis sokunkat érint, és helyettünk is szól. Költői hangja azonban még legszenvedélyesebb megszólalásaiban sem harsány, inkább őszinte és bátor, mint akinek már nincs veszítenivalója. Azt mondja: „Nekem oly emlékeim vannak a többnemzetiségű / emberi összetartozásról, én itt egyszerűen / nem lehetek idegen. Legfeljebb jogfosztott, / mint mindannyian. Mondhatnám: én itt hazátlanul / is itthon vagyok.”

A jugoszláviai háborús események nem csupán kitágították költői fókuszát, de számvetésre is késztették. Nála még a személyes tárgyak, emlékek számbavétele is költészetté lényegül. „Mit körülöttem látsz, semmi sem enyém. / Nincs mód, bármit is neked adjak / magamon kívül, s mennyi vesződség / a mozdulattal e szellős térségben. Láthatod, mint kell igyekeznem, / míg egy-egy tárgyat áthéví kezem, s milyen távolról ér el hozzád fénye, / füsttel és homokkal elkeveredve.” (**Látható dolgainkról**).

Az utóbbi időben írt versek aktuális politikai és társadalmi korrajzként is értelmezhetőek; Nemes Nagy Ágneshez írt hosszú levél-verse külön kiemelést és elemzést érdemelne, engem mégis a korábbi kötet, a **Rigólesen** címűnek versei, Danyi költészetének kéreg alatti pontos, zárt csodái ragadnak meg. Még ha az egész világ reszket sarokba szorultán, megéri elmerülni ezekben a szövegekben, a sorok közé – maroknyi késsel az örömről. Ez az öröm ugyan megkeseredik új verseiben, mégis erős életösztönű, derűs személyiség tükröződik bennük. Danyi Magdolna mintha egy életen átívelő egyetlen haiku költeményt írna, amely jellegzetesen Pannon-tenger ízű és délvidéki magyar. „Álmodban kiáltozol? / Emléktelen, ne beszélj, szeress. / Pontosan mér a fájdalom. / Minden szó embertelen.” (**Sötéttszta**).

Danyi Magdolna verseit a hitelesség és az élményanyag finom, gondos megmunkálása teszi értékállóvá. Ilyen értelemben költészete nem csupán a volt jugoszláviai magyar, hanem a hazai irodalmat is gazdagítja. Kosztolányi Dezső és Csáth Géza Palicsához kötődő írásai sorjában és hozzájuk méltóan, a jellegzetes palicsi színek ihletett ábrázolása miatt válnak Danyi egyes versei egyedivé és egyszersmind emlékezetessé.

Hajnalfelé

Hajnalfelé,
a levegő még fekete posztó,
kopástól fénylik, de nem szakad,
hajnalfelé,
mielőtt a sötét foltok szétválnának,
már megrezdült bennük a nappali
egyedüllét gondolata, megbújni nem lehet,
hajnalfelé,
mielőtt végképp elhagyna a szótartó csend,

hajnal felé,
mert hogyan pontosabban –

homályos látomás, mintha értelem,
szurokba léptél, ne szégyelld magad,
jó anyag ez, ismerkedj vele.

Féltő

Egy vékony törzsű fát nézek a tükörből
már napok óta visszafelé fordulva,
lombosan ideállt elém, zöld fogakkal
tördeli köröttem a levegőt.

Szorongva figyelem, ágát ne törje,
levele ne hulljon, rettegek érte,
a tükörben, csak sikerüljön,
mit konokan kigondolt magában.

„... s mint éjjel-nyíló áloé virágon”

József Attila

A félhomályból kinyílt éjszaka
acélosan és láztalan fog át,
a sejtést engedélyezve csak
nekem s annyi vágyat –

kitárulkozzék mezítelenségem,
engedve a sötétlő anyag
magát pusztító akaratának.

Nem több értelemmel
s nem kisebb kábulatban,
őrzöm paraszát az éjszakának.

Karcolás üvegre

Hideg ég, valahol messze.
Szél, valahol fennakadt.
Két ág között hintázó
üvegdarab. Törik-e?

A halál dicsérete

Míg él, szólni akar mind.
Ráncosodni a fehér, a nagyon fehér lap.
Ellenséget vár, fordulna felé a gyöngye.
Volt-képeket áldozna a fehérnek, a szilárdnak.

A tárgyak dicsérete

Mint elhagyott jelek, szabadok a tárgyak.
A rianás elől föl-kúszik mind a tűzfalon.
Mintha tudnák valahonnan, kő kőhöz ütődve
nem így dobban, vízhez érve nem így merül.
Alaktalanul menti magát, minek lényege
a forma. Így marad el a föld, az ég, az erdő

szótlán kitér a nézés elől, kifordul.
 Lázasan kormozódik az üveglap is.
 Szétomolva mentik magukat a tárgyak.
 Véget nem érő osztódásban. Mire
 megértenéd, már megint nem az.
 Tökéletes alakúvá így lopja magát a csonka.

Napfolt

Hittem, kígyóbőr ez, le lehet majd vetni.
 Itt volt az évszaka, s észre sem vettem.
 Hát ne beszéljen itt senki szenvedélyről.

Gyöngysor, hiányzó szemmel

Jégüvegfaág
 hajlik ablakomhoz -
 borzadva nézem.

A téli napfény
 szivárványszíneiben
 gyöngypáncél rügyek.

Gyümölcstelen lesz a nyár.
 Mondja a bátyám.

Danyi Magdolna 1950-ben született Palicson (Szabadka mellett, az egykori Jugoszláviában). A szabadkai gimnáziumban érettségizett. Érettségi után közvetlenül bekapcsolódott a jugoszláviai magyar irodalom szellemi életébe, elsősorban az Újvidéken megjelenő **Symposion** című irodalmi és művészeti folyóirat köré csoportosuló fiatal értelmiségiek alkotói táborába. Az ún. *első symposion nemzedék* (Tolnai Ottó, Bányai János, Végel László, Gion Nándor, Domonkos István, Bosnyák István, Fehér Kálmán, Brasnyó István, Ladik Katalin, Juhász Erzsébet, Thomka Beáta, Jung Károly), átadta a folyóirat szerkesztését a lap szellemi vonzaskörébe tartozó fiataloknak (Danyi Magdolna, Thomka Beáta, Böndör Pál, Kis-Jovák/Vesztég Ferenc stb.), vagyis az ún. *második symposion nemzedéknek*.

Danyi Magdolna 1974-től 1980-ig az Újvidéken megjelenő irodalmi és művészeti folyóirat, az **Új Symposion** szerkesztője. 1981-ben DAAD ösztöndíjasként Bielefelden posztgraduális tanulmányait folytatja, és szövegelmélettel, valamint az 1945 utáni német nyelvű költészettel foglalkozik. 1978 óta az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán, a Magyar Tanszéken tanít. 1994 szeptemberétől tíz hónapig Budapesten él a Magyar Soros Alapítvány ösztöndíjasaként.

Danyi Magdolna művei:

- ♣ **Sötéttiszta** (versek, 1975);
- ♣ **Czóbel Minka** (monográfia, 1980);
- ♣ **Rigólesen** (versek, 1988);
- ♣ **Paul Celan (metaforikus) főnévi összetételeinek értelmezéséhez** (tanulmánykötet, 1988)
- ♣ **Pilinszky János költői nyelve** (tanulmánykötet)
- ♣ **Palicsi versek** (versek, 1995)

Ladik Katalin *Danyi Magdolná*nak ítéli
oda a 2003. évi Magyar Irodalmi
Figyelő díjat.

2003. szeptember 13.

Elspeet, Hollandia

Magyar Irodalmi Figyelő emlékérem

Magyar Irodalmi Figyelő diploma

IRODALMI EST

Ladik Katalin

Versek

Pók

Karjaiban felsóhajt a villanykörte
Éjteli szemmel kirázza övét.
Ez az éhség maga az élet:
az ablak önfeledt kitárulkozása,
a vert csipkefüggöny parázna,
kései életereje, a bútorok halál előtti
kéjes életéhsége, tojásfehérje!

Hol vagyok?
Halál előtti tojás
a rémült térben
Szívébe visszanő a csend.

Hattyú

Féknym az időben.
Nádasba zuhan az ég.
A testből még egy sóhajt kiszorít.
A harmat befészkezi magát a szárnyak alá.
Kinyílt a téridő: fájdalomkút.
A madár az utolsó fényfullánkot magához
veszi,
nyitott, csodálkozó szemekkel áldoz,
visszazsugorodik önnön megszületésébe.
Vonzerő, beszűkülő.

Miért pont én? Fénylövés.

Időszipóka

Már nem vagy székelemeg.
Eloldódott tőled a simogatás.
Leereszkedik ránk az ég.
Hideg karfáid közé szorítva
az én véridőmet szívod.

Kutya

Hold ott! Foga a sötétnek.
Ember húrja. Szakad bennem harag.
Se küszöb hallgat.
Vacog bennem deszka.
Csont kívülem közöny.

Hal

Kimossák szeméből a holdat.
A fehér kéz fájdalmát sózza,
elszórja pikkelyes emlékeit.
Otthona lesz az olaj,
és együtt serceg a rozmaringgal.
Krumpli, petrezselyem a tüdőben.
Csak a tenger lélegzi még
a megvakult égboltot.

Varjak

A vakablak betölti az eget.
A világ erőit nem fékezik meg
a téli reggelek sötét tüdői.
Fagyott cipők, recsegő tollazatuk
idővakulat,
gyorsított virágzásban
az éji vihar szökkenti őket szárba.
Vékony fényhajtások szűkölnék
szomjasan és toporzékolva
lélegző ablakomban, mely szöködként
önnön visszfényét issza,
szomját issza olthatatlan.

Sirály

„... mint az iszonyú kezdete,
mit még elviselünk”
R.M. Rilke

Fényes hússal csőrében
életbe ejti a tengert.
Belemártja kezét a fénybe:
felszikkraznak rég elfelejtett arcok,
rajtuk is szárnyakká burjánzik a penész.

Holdfényben elégeti tollazatát.
Vijjog a beteg, fáradt és elvadult tenger.
Már nem angyal, nem ember.
Vissza a tojásba!
Bensőbb lebegéssel, örök jelenben
élni a tágasabb létet.

Ladik Katalin saját verseiből olvas fel az *Irodalmi Est*-en.

Pomogáts Béla

A macska szeme

Pomogáts Béla ezen írását a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2003. évi, 44. Tanulmányi Napjain, 2003. szeptember 13-án az Irodalmi Est-en olvasta fel.

A macska ott ül és néz, tekintetében ott a titok. Nemcsak én mondom ezt, elgondolkozva azon, vajon mit rejthet három macskánk: Cirmi, Cila és Franciska szemének titokzatos mélyvilága, az ami a zöld és sárga pillantások mögött meglapul. Eliot, a század egyik egyik legnagyobb költője is erről beszél. Hadd idézzem népszerű – a zenés színpadon is zajos sikert aratott – művének, a Macskák könyvének első versét: „S olykor ha merengve csak ül s elréved a macskád, - nos annak okát is elárulom én: - mámoros eszmék töltik a csöppnyi agyacsját” (Tótfalusi István fordítása). Igen, mámoros eszmék, talán emlékek, álmok jelennek a révült tekintetek mögött.

Első macskánk, Cirmi most tizenhét éves: mit mondjak róla, ha ember volna, százéves öregasszony, már felköszöntötte volna a kerületi tanács. Így azonban csak alszik, hosszú és mélyes álmodat, vagy kedves párnáján üldögél és nézi, vajon mit? – talán a múlt időt. A tekintetével hódított meg bennünket annak idején is, késő este ült egy Üllői úti kapu előtt, elhagyatottan és elveszetten, a zárt bejáratnak fordulva, aztán hogy a karunkba vettük, ránk nézett ártatlan és sértődött tekintettel. Azóta ő a miénk.

De lehet, hogy mi vagyunk az övéi: és nála lakunk, most már a harmadik lakásban, amelyekhez a macska úgy odatartozik, mint a ház jóteknő szelleme, az otthon őrzőangyala. Sokat tanult tőlünk, meglehet én még többet tanultam tőle. Mert bizony nagyon kevés az a tudás, amit mi adhattunk neki. Azt ugyanis „magától” is tudta, hogy miként kell tisztálkodnia, miként használja a toalett céljaira szolgáló műanyag tálat, és persze azt is tudta, hogy mi a különbség, mondjuk az elsőosztályú norvég tonhal és a nem konvertibilis piacról beszerzett, kevésbé világszínvonalú halipari termék között. Hangjával és mozdulataival ki tudta fejezni vágyait, sérelmeit, akaratát. Bevallom, tizenhét esztendő leforgása alatt nem sokra tudtuk megtanítani. Nem azért, mert nem volt tanulékony, hanem mert „mindent” tudott: „mindent”, amit egy macskának tudnia kell.

Mondom, én bizonyára többet tanultam tőle, és nemcsak azt, hogy egy macskának mikor van szüksége enivalóra, friss vízre és tiszta alomra. Nemcsak a macskatartás, a gondoskodás és a bánásmód írott és íratlan szabályait, amelyeket talán kézikönyvekből is el lehet sajátítani, legjobb megtanulni mégis magától a macskától. Ő a legjobb tanár, egyszerre gyengéd és erőszakos, s ha figyelembe vesszük azt a tapasztalatot, hogy végül szinte mindig az ember alkalmazkodik a macskához, és nem fordítva, így is mondhatjuk: valóságos pedagógiai zseni. De nem erről a tudásról beszélek.

Valami olyan tapasztalatra gondolok, amely a macska, szabadjon így mondanom: személyiségeivel és lelkével hoz kapcsolatba minket. Így idézőjel nélkül írom le ezeket a hagyományosan az emberhez kötött fogalmakat, annak tudatában, hogy a személyiség és a lélek a macska esetében bizonyára valami mást jelent. De van ilyen macskalélek és macskaszemélyiség; és talán ez a legfőbb tudás, amelyet öreg macskánktól kaptam immár tizenhét esztendő leforgása alatt. Megtanultam mindenneke, hogy a macska nem „oktalan állat”, nem „biológiai automata”, nem egyszerűen egy cirmos bundába csomagolt miniatűr eleven számítógép, amely kevés számú bemenő ingerre kevés számú élettani reakcióval válaszol.

„A macska tízezer létezőmódja” – ezt a címet adta egy macskabarát és macskabölcséleti versciklusának a kiváló költő, Somlyó György. Igen, a macskának tíz- vagy százezer válasza van a létezés hívásaira és kihívásaira, és ezek a válaszok nem programozhatók. A macska, mondhatnám így is – bizalommal az értelem iránt, de bizalmatlansággal a gépelvű szcientizmussal szemben – megismerhető, de nem kiszámítható. A macska nem biológiai gépezet, hanem élőlény, tapasztalatai, ismeretei, szándékai és érzelmei vannak. Hadd emlékeztessék arra, hogy az emberiség érzelmi történetének és fejlődésének, eme egyetemes „éducation sentimentale”-nak az apostola, Assisi Szent Ferenc „kisebb testvéreinknek” nevezte az állatokat.

Persze a macska nem csökkent értékű vagy a fejlődésben megrekedt értelmes lény, mértéke nem az ember, hanem önmaga. Újra mondom, vannak tapasztalatai, ismeretei, szándékai, erről, úgy hiszem, mindenki, akinek az otthonában, az otthona körül él egy vagy több macska, alaposan meggyőződhetett. És vannak érzelmei, örül és szomorkodik, fél és haragszik, szívósan küzd valamiért, és olykor feladja a reményt. Érzelmeit sohasem rejti el, ezek az érzelmek szemlélhetők, tapinthatók, mondhatnám: kézzel foghatók. Róluk beszél a szeme, a farka, a mozgása, az önfeledt elnyújtózása, amint odatárja védtelen hasát az emberi kéznek. Azt hiszem, mi emberek nem értük el az érzelmi fejlődésnek azt a tökéletességét, amely a macska számára a létezés természetes tulajdonsága. Érzelmeim vannak, tehát vagyok – mondta volna Descartes, ha macskának születik. A macska persze nem fabrikál filozófiát: ül, néz, figyel és szeret.

Mert az öreg Cirmos szemében, ha megtörték is a régi zöld tüzek, még mindig csillog valami, amit csak emberi fogalmakkal tudok megnevezni: ragaszkodás, bizalom, szeretet. Erről beszél mormogása is, amely vidám dorombolás volt egykoron, és azt tudatja a régi, merész ugrásokra már alig emlékeztető nehézkes mozdulataival, midőn éjszakánként odamászik a paplan szélére. Talán, hogy melegítse fázós tagjait, de azt hiszem inkább azért, hogy meleget hozzon, hogy a néma éjszakában közelebb legyen ahhoz, akit szeret. Vajon vissza tudja-e utasítani emberi lény ezt a közeledést?

Minden macska szeretne kötődni valakihez, az elhagyott, kóbor és menhelyen tengődő állat is gazdára vár. Másik két macskánk, Cila és Franciska ebből a lét peremére szorult kóbormacska állapotból került hozzánk, s mindkettő megtalálta a maga helyét, azt a kis szerepet, amelyet a családban betölt. Valamiképpen a természet szól és üzen általuk, a létezésnek és az életnek egy másik, elemi rendje, amelynek az ember műve: a „második természet”, a gépi civilizáció elől perifériára, rezervátumokba vagy – mint a macskáknak – elhagyott telkek szeméthalmai, üres pincék limlomjai közé kellett menekülnie. Ennek az elhagyott és elűzött természetnek a macskák egyszerre szomorú reprezentánsai és beszédes jelképei. A fejlődés kényszerű áldozatait volnának? Nem lehetetlen, hogy egyszer ilyen áldozat lesz maga az ember is.

A macska ül és néz, hív minket, tekintetében néma tüzek égnek, a kíváncsiság, a közeledés, a ragaszkodni-tudás apró kis lángjai, keresi velük a szemünk. Álljunk meg egy pillanatra, hagyjuk félbe a semmi türelmet sem ismerő dolgainkat, és nézzünk vissza rá. Olyan világgal találkozunk, amelyet elhagytunk, de talán nem felejtettünk el. Nem tudom, mi lesz velünk, emberekkel, ha végleg elfelejtjük valamikor.

SZEMÉLYES BESZÁMOLÓK

Gáspár Kata

Körkép kávéval

Idén, 44. alkalommal, ismét megrendezte a Mikes hagyományos Tanulmányi Napjait. Nekik hagyományos volt, nekem az első, így hát érthető, hogy telve kíváncsisággal készültem az útra.

Mikor megérkeztem, még nem tudtam, mekkora megtiszteltetés, szerencse és lehetőség lesz nekem ez a pár nap, mennyi mindent kapok majd, mennyi ajtó csapódik fel agyam sötét kamrájában, fényt, friss levegőt, új energiákat, szellemek ajándékát adva nekem. Csak azt éreztem érkezésem pillanatában, hogy bűdös vagyok, éhes, fáradt, elcsigázott, amire nem kis mértékben az erdő tiszta, harapni való levegője ébresztett rá, ahol a konferenciaközpont állt. Ekkor ért az első meglepetés, ugyanis addig Hollandiának ezt a nyugodt, barátságos arcát még nem ismertem. Útitársaimmal estére érkezünk meg – csak és kizárólag az én hibámból, így vártam, hogy méltó büntetésem kihűlt vacsora legyen. Egy asztalhoz kerültünk az akkor még ismeretlen, s ezért kicsit ijesztőnek ható monumentálisan szerény Mariska Zoltánnal, a visszafogott, de barátságos arcú Boško Krstić-csel és klasszikusan szép szláv vonásokkal büszkélkedhető kísérőjével. Akkor éreztem először, hogy nem mindennapi társaságba csöppentem – bár adott pillanatban még a vacsora és a holland cukorka győzött, ami az északi étkezési kultúrával kapcsolatos tapasztalataimat cáfolandó, meglepően finom volt.

Még mindig csapzottan, bár a bortól a fáradságot feledve, s késésünket még csak véletlenül se behozva, istenkáromló módon mohón a templomba siettünk, mert ott *Ladik Katalin* előadástje folyt éppen. Félműveltségem leleplezendő, a hölgy avantgárd művészetének polgárpukkasztó oldalára, bár a férfiszem számára örömteli látványára számítottam, nem tudván, hogy az igazi művész olyan, mint a jó bor: ahogy érik, úgy válik éterivé, bölccsé és megfoghatatlanná, ugyanakkor valóságossá és letaglózóvá. A látvány, ami fogadott, fejbevagott (talán csak nem a bor volt?!?). Egy nő, szájában lepedővel, épp akkor vált egyenlővé a kozmosszal. Gyorsan becsuktam a szemem, mert éreztem, a káprázat nem a szemnek való. Fokozatosan váltam előadásának rabjává, óvatosan nyitva ki szemem. Szkepticizmusom letörölte hangjának varázsa, mozdulatainak pantomimjátéka, mely pontos tolmácsa volt történetének, s szemem előtt testesült meg a tudat. Újból elátkoztam magam, amiért balgaságom következményeként ismét lemaradtam valamiről, amit életem végéig bánni fogok. Elhatároztam, hogy ezen túl pontosan érzekem mindenhová...

A hétvégén többször hallottam, az előadások előtt, alatt és után, az ebédlői pohárcsörgések zajos kísérete mellett, a puha szőnyegű folyosók kanapéin kávézaccos dohányfüstbe elvegyülve, hogy a jövő a szeretet. Ez Tóth Miklós, *A vallás(ok) jövődjé* című előadásán hangzott el először, s mintegy védjegyévé, jelfájjá vált a világ minden tájáról érkező magyarok társasági beszélgetéseinek. Nem tudom, hogy tudományaink és kultúrvilágaink jövője a szeretet-e, de az biztos, hogy szeretet nélkül semmi sem lehet szívből csinálni. Nem elég a kitartás, odaadás, áldozat, elhivatottság, ha nem szeretetből táplálkozik, s nem kíséri a másság iránti kíváncsiság és elfogadás. Ezt a szeretetet láttam minden előadó arcán, miközben tudományának jövőjéről mesélt, s ebben a szeretetben reménykedem a mai napig, ha lehetséges világaink jövőjéről hallok.

A szeretet mellett másvalamit is láttam, ami itthon, Magyarországon, már régen nem divat. Láttam a jövőbe vetett hitet, azt, hogy hozzáértéssel, odafigyeléssel, értő gondolkodással mi is alakíthatjuk tudományainkat, társadalmainkat.

Ennek summárumát hallottam először *Mariska Zoltántól*, aki nem csak impozáns termetével és éles elméjével nyugozott le, hanem azzal a szívvel is, amit nemegyszer láttam nála elvérezni, ha meg-nem-értéssel és szakbarbársággal találkozott. Ilyen alkalmakkor, nem mindennapi pedagógiai érzékről téve tanúságot, logikusan rendbe állított érvekkel, de visszafogott hangjában feszültséggel értetlenkedett és percek alatt helyére téve az összekuszálódott dolgokat, diadalmasan legyőzött minden ellenérvet. Ha jól belegondolok, ő az első filozófus, akinél nem azt látom, hogy irodájának csendes homályában siránkozik a filozófia evilági kudarcain, hanem konstruktív módon gondolkodik a való világról és a jövő lehetőségeiről. Nem az akadémikus beszél belőle, hanem a gondolkodó ember - a józan paraszti ész, ha tetszik. Kár, hogy előadásában úgy fellötte az „agyrakétát”, hogy néha le kellett fordítani magyarra. Pedig a gondolat nagyszerű és hasznos (és nem is olyan újszerű), hogy a gondolkodó magánember kutyakötelessége a

„nyilvános okoskodás”, hogy a jövő demokráciája a direkt demokrácia kell legyen, a jövő embere pedig a homo politicus, s hogy mindez mennyire nincs így napjainkban. Nem szabad kényelmesen hátradőlni a puha kanapén vagy sajnálkozni azon, hogy a világ milyen romlott, s politikusaink mennyire korruptak, hanem minden értelmes embernek filozófussá kell válnia, olyan emberré, aki felelősen gondolkodik társadalmi világáról (tehetségéhez mérve a társadalmi távlatokat), s jótékony kritikájával segíti a képviselők munkáját, még ha olykor bírálja is a fennálló hatalmat (sőt). *Nincsenek nem filozófiai kérdések* – mondta Mariska Zoltán. *Ezt jó hallani* – gondoltam én.

Szerencsére a viták keresztüzében mégis átszűrődött valami ebből a nagyon is időszerű elvárásból, melynek alapja a jobbító szándék, s nem a székszis gyártása volt – még ha olykor egyesek találva érezték magukat.

A vita végén elindult egy másik érdekes téma tárgyalása is, de a levegőben lógva maradt. Pedig engem érdekelt volna, hogy milyen történelmi szükségszerűség okozza, hogy a kelet-európai demokráciák nem organikusan szerveződnek, s ebből kiindulva mi vár ránk, magyarokra a jövőben (és az Unióban).

A szünetben, feldolgozva az elhangzottakat, rágyújtottam egy kávéra...

Mariska Zoltán kérdésekre válaszol

Boško Krstić nevét először az egyetemen hallottam. S mivel csak hallottam, s nem olvastam őt, azt képzeltem, hogy valami megcsontosodott intézmény lehet, amolyan Adys-Illyés Gyulás érinthetetleniséggel. Öregnek képzeltem, mint tanáromat, aki mesélt róla, sőt, egy ideig meg is voltam róla győződve, hogy rég halott. Ezért lepett meg, mikor olvastam tőle *A Behringer-kastélyt*, mert rá kellett döbbennem, hogy a kortárs irodalom egyik legérdekesebb regényét olvasom, mely tele van frissességgel (jó, tudom, Esterházyt is tanítják az egyetemen, s őt sem kell még eltemetni) és érdekes időbeli megoldásokkal. Humor ölelte körbe előadását is, amit különleges, visszafogott *charme*-ja tett még izgalmasabbá - ami, ahogy érzékeny csápjaim fogták, igen sok nő szívét dobbanásra készítette. A hallgatóság rokonszenvét egyből elnyerte szláv akcentusával, mellyel hősieen és kitartóan, de végül sikeresen küzdött meg a magyar nyelv nehéz fonológiai kihívásaival. Egy emberként szurkoltunk neki, s élveztük stílusát.

„*A város az embereké, a hatalom az államé*” - kezdte esszébe ágyazott előadását, mely a szerb-magyar ellentét közösségi megélését mesélte el érzékletesen, bemutatva Szabadkát, melynek hét kapuja

nyílik a világ felé, több kultúrát fogadva magába és igazi, békebeli Monarchia hangulatát idézi fel minden utca szegletében. Szabadka kontaktváros. A multikulturalizmus mintavárosa, ahol a másokkal való együttélés művészete napi szinten jön elő, s ahol a tolerancia nem üres szólam, hanem az egymás mellett élés keserves feltétele.

Nekem a városról csak homályos képeim vannak, azok is inkább a feketepiac köré csoportosulnak. Viszont vannak innen származó barátaim, s régóta tudom, hogy kulturális fellegrvár. Ahogy elnézem, Szabadka a jövő városa. Ez az elgondolás egyébként az előadást követő vitában is többször előjött, párhuzamot vonva Nagyvárral, s megfogalmazva az igényt a hasonló kontaktvárosok együttműködésére.

Irodalmi életünkben, az utóbbi időben fel-felbukkannak hasonló tematikájú szövegek, mint Boško Krstić-é. Nagy kedvencem, a Jadviga párnája és a Milota Závada Páltól, pontosan ezt a világot, ezt a hangulatot adja át, s ha jól meggondolom, a téma aktuális jellege és kvázi-újszerűsége egyben lehetőség arra, hogy a világirodalmi piacra a kis népek is végre betörjenek – másrészt, hogy a magyar irodalom ne csak magyarországi irodalom legyen, hanem a magyarság irodalma. Fel kell ismerni, hogy sokszínűségünkben rejlik a jövőnk, nemcsak zenei világunkban, de a művészet minden ágában (érdemes meghallgatni Lajkó Félixet, a Folkestrát, a Besh O Dromot; csupa magyar zenészt, aki ebből a multikulturális légkörből nyer inspirációt).

E nagyszerű felismerés öröme, mely az előadás közben fogalmazódott meg bennem, ittam egy kávé-t a folyosó végén, s hasamban a fekete lötyivel, vérmes reményekkel indultam az ebédlő felé. Most nagyot kell alakítaniuk a hollandoknak, ha versenyben akarnak maradni azzal a szellemi táplálékkal, amit az imént kaptam...

Tapasztalatból tudom, hogy ebéd után legédesebb a pihenés és legmérgesebb a figyelés. Ezért is csodáltam a szervezők tehetségét, mellyel a tematikus összeállítást megoldották, hogy a második felvonás kezdetére egy mindannyiunkat érintő, de nem túl száraz témával álljanak elő – szárazságot csak a címben aposztrofálva.

Fraunholz Norbert a globális változás és klímaváltozás kihívásait tálalta nekünk desszertként, megspékelve egy kis ízetes környezeti historizmussal, no meg egy kis kémiával, hogy senki el ne aludjon. Engem nem győzött meg, de rajta láttam, hogy – csatlakozva az utóbbi időben nálunk is nagy vihart kavarázó meteorológiai viták pozitívista gondolkodóihoz – ő nem tartja annyira elkeserítőnek és égetőnek a helyzetet, mint amennyire azt nekünk igyekeznek környezetvédő aktivisták előadni. A Föld globálisan és folyamatosan melegszik, nem annyira az ember okozta öngyilkos környezetrombolás következtében, hanem, mert most abba korba érkezett – állítja ő, s talán igaza van.

Bicskanyitogató megjegyzéseit a gazdaság és környezet egymástól elválaszthatatlan függéséről csak lassan értettem meg, s még annál is lassabban fogadtam el. Fenntartható fejlődés, csak megfelelő gazdasági klíma esetén jöhet létre – vagyis csak akkor, ha a gazdaságot irányító multinacionális konszernnek kifizetődőnek tartják a környezet védelmét, karba öltve a vezető kormányok érdekeivel. Ez a függés, még ha igaz is, eléggé elkeserítő. És érthetetlen. A leginkább az fáj, hogy annyira szenvtelenül beszélt a harmadik világbeli országok várható pusztulásáról, lassú és előre tudható szenvedéseiről. Objektív hangjából még ironia, a tehetetlen emberek egyetlen mentsvára sem érződött ki, mintegy belenyugodva a megváltoztathatatlanba. Ekkor eszembe jutott Mariska Zoltán gondolata a magára maradt és kiábrándult egyénről, aki csak objektuma a politikai csatározásoknak, miközben a világ lassú haldoklásának szemtanúja. *Fogoly dilemma*- védekezett Fraunholz Norbert. *Erkölcstelenség* – mondott ellen valaki, aki sajnos nem én voltam.

Az első, s sokáig egyetlen női felszólaló, Kónya Melinda pendítette meg az egyén szerepének és személyes félelmeinek húrját hozzászólásában. Különösen örültem ennek a kérdésfeltevésnek, nem csak azért, mert immáron a nő nem is képviselteti magát e tudományos tanácskozásban, hanem azért is, mert a konkrét tennivaló felé vitte el az addigra kicsit teoretikussá váló eszmecsere-t. Megoldás nem született, s fájdalmas űr maradt bennem is, mint sokakban. Ezen csak egy kávé segíthet, gondoltam, s kiandalogtam a kissé kesernyés illatú teremből...

Vajon milyen értékrend felé haladhat az ökonómia a XXI. században? - vetette fel a kérdést *Mándy* professzor egy negyedóra elteltével, aki Belgiumból hozott nekünk pár közgazdaságtani koncepciót. Igazi, hamisítatlan akadémikus előadásban volt része a hallgatóságnak, mely összefoglalta a XX. század tendenciáit, s kipillantott a jövőre. Ezen nem is volt mit vitatkozni, s valószínűleg így gondolhatták a tudós

urak is, mert az előadás egy merőben módszertani vitával zárult: nevezetesen a közgazdaságtan értékmentességbeli problémájával. Két közgazdász régi összecsapása, két dörzsölt öregúr nemes harca. Mekkora szerencse, gondoltam, hogy más, később kialakult társadalomtudományok (például a szociológia) fel merik vállalni értékorientáltságukat, tőkét kovácsolva hátrányukból, s közelebb jutva ezzel a valóság megismeréséhez.

Már-már elszunnyadva kényelmes székemben, s azon gondolkodva, hány szem cukrot teszek menetrendszerinti előadás utáni kávémba, valami megzavart. Megcsapott a vita szaga. Az urak épp Karl Marxról beszéltek, elméleti koncepciójának tarthatatlanságáról, még csak nem is tagadva, hogy rájuk nagyobb hatást gyakorolt a marxizmus, mint maga az elmélet. Ekkor kedvenc fogadatlan prókátorom, Mariska Zoltán tanár úr, felhőrdülve azon, hogy valaki megint nem képes lényegében látni a dolgokat, feldúlt arccal, robbanásig feszült hangon szó szerint kioktatta közönséget. És igaza volt, mélységesen igaza. Marx gondolatai ma előbbek, mint valaha, a világ, mintha csak neki kívánna megfelelni, ugyanazokat a mechanizmusokat produkálja, mint a XIX. századi nemzetállamokban, csak most nagyban. Egy lepel megint lehullt. Mégiscsak érdemes volt fennmaradni.

Igyekeztem elismerő pillantást lövellni kedvenc felszólalóm felé (ő ugyanis mindig nyújt anyagot a beszélgetésre és továbbgondolásra), de lányos zavaromban csak leejtett állal bámultam rá. Utána égő arccal mentem kávé inni...

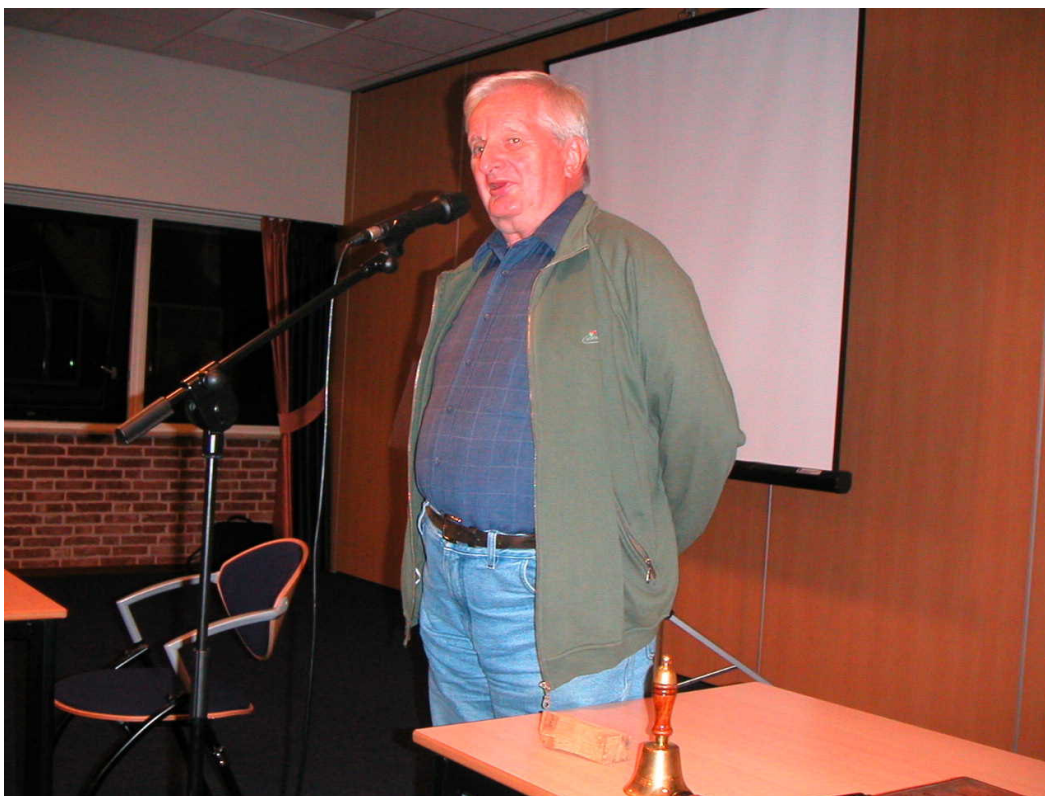
Nagyon vártam másnap *Pomogáts Béla* előadását, annál is inkább, mert őt már korábbról ismertem munkái alapján. Azt nem mondhatom, hogy intim viszonyba kerültem vele, mint olvasó, de nagy tudású embernek tartottam. Ha valaki, akkor ő intézmény – gondoltam előadása közben –, katedrális, annak minden előnyével és hátrányával együtt. Lenyűgöző összefoglalása századunk irodalmáról magával ragadott, tudása és szintetizáló képessége letaglózott.

Egyedül azt sajnáltam, hogy a kortárs magyar irodalomról beszélve megállt Esterházy Péternél, mintha a Péterek nemzedékének tagja volna az egyetlen lehetséges jövő a magyar irodalom számára, elfeledve Hazai Attilát és Garaczi Lászlót, meg se említve egy még újabb nemzedéket, Varró Dánielt, Grecsó Krisztiánt, Karafiáth Orsolyát, hogy a többiekről ne is beszéljek. Az sem tetszet, hogy azt mondta, ma Magyarországon nincsenek író-olvasó találkozók. Talán az Írószövetség nem szervez ilyesmit. Én mindenesetre járok ilyen estekre, s legjobb tudomásom szerint nem csak Budapesten, de az országban egyre több helyen és egyre gyakrabban szerveznek ilyen és ehhez hasonló kulturális fórumokat. Végül pedig (Touché!- mondja a francia) sértve éreztem magam, mikor a professzor úr a magyar olvasási szokásokat ecsetelte. Régóta neuralgikus pontja az irodalomnak az olvasási szokások tendenciáinak megváltozása, párhuzamosan a diszlexiás és analfabéta gyerekek növekvő számával és a mellékhelyiségben lányregényeket olvasó elcsigázott negyvenes nők elszaporodásával. Balgaság lenne azzal védekezni, hogy az emberek olvasnak, csak éppen szennyet, de örülnünk kell ennek is.

Egyik kedvenc időöltésem a könyvkiadók eladási listájának, az úgynevezett bestseller listák tanulmányozása. Illusztris és népszerű könyvkiadók listáját egyaránt szívesen elemzem, nem ritkán így kapva kedvet egy-egy könyv elolvasásához. Ez alapján megkönnyebbülve állíthatom, hogy az ún. átlag olvasó nem is annyira műveletlen. Évek óta listavezető Vámos Miklós és Janikovszky Éva, az utóbbi idők nagy felfedezettje Závada Pál, Kertész Imre *Sortalanság* című könyvét nem is említve. De Esterházy Harmonia Celestis-e is népszerű, tehát nem kell attól tartani, hogy a Harry Potter és a Gyűrűk ura fogságában az olvasó csak színvonalatlan és nyomdahibával teli zagyvaságokat tud olvasni, azt is maximum tíz percig. Csak megfelelő reklám kell, ennyi az egész. Tapasztalatom pedig azt mutatja, hogy már csak sznobizmusból is, az emberek azt olvassák, amiről sokat hallanak. És ha a megfelelő könyv kap kellő figyelmet, akkor nem marad el a siker sem.

És még valami. Úgy gondolom, az írók is tehetnek arról, hogy nem olvassa őket a nagyközönség. Arra gondolok, amikor az írók az irodalomtudósoknak írnak, tele irodalomelméleti kódokkal, hogy csak az arra specializálódott olvasó értse őket. S ha nem érti, akkor már nem is értheti az ún. magas irodalmat. Talán le kéne szállni a katedrálról...

Mindezt nem csak én gondoltam így. Szerencsére, fortyogó idegrendszerem egy kávé mellett kényszerítve nyugalomra, a folyosón egy fiatalember mellé huppantam le, aki osztotta véleményemet. Kellemes beszélgetés vette kezdetét, mely ismét meggyőzött arról, hogy nem mindennapi embereket sodort ide a szél Elspeetbe, erre a pár napra. Később Alföldy Mária, Márai Sándor holland hangja is érdekes dolgot jegyzett meg a magyar írókkal kapcsolatban: a stílus behatárolja a fordítási lehetőségeket, ami viszont meghatározza az olvasottságot: Márait mindig is könnyebb lesz fordítani, mint Tandori Dezsőt.

Pomogáts Béla előadást tart

Úgy gondolom, mindenki számára a legérdekesebb előadást *Vancsó Gyula* tartotta Singapore-ról. Kevés olyan összeszedett és a témájában jártas előadót láttam, mint ő, figyelembe véve, hogy eredeti szakmája kémikus. Az ország történelem- és társadalomrajza, gazdasági berendezkedése és kultúrája egyaránt azt az érzést keltette bennem, hogy Singapore igen jó hely lehet. A jövő országa. Talán kicsit utópisztikusnak hat ez a kis állam Ázsia közepén, talán irigységet kelt, talán elérhetetlennek tűnik, a kiválasztottak hazájának. Talán tudatosan rájátszik a világgazdaságra, s kendőzetlenül elszívja legjobbjaink agyát, mindenesetre életképesebbnek hat, mint megannyi más állam. Ezen túl kíváncsian fogom figyelni jövőjét.

Mint ahogy félelemmel vegyes kíváncsisággal figyelem civilizációnk jövőjét is. Ebben kiváló útmutatót adott *Segesváry Viktor* összefoglaló előadása a posztmodern kor össztársadalmi problémáit számba véve. Előadása mintegy összefoglalása volt az immáron két napja folyó eszmecsereknak is, amit mi sem bizonyított jobban, mint a minduntalan utalás az előző témákra, kibővítve, más kontextusba helyezve azokat. Szintetizáló látásmódja csodálattal töltött el, medret adott csapongó gondolataimnak.

Így zárult le a harmadik nap, átadva helyét az irodalomnak és a mulatságnak.

Segesváry Viktor előadást tart, Vancsó Gyula a háttérben levezető elnök

Az utolsó reggel szomorú szívvel ébredtem. Kezdtém már hozzászokni a jó léthez, a finom ételekhez és a minőségi borokhoz, s leginkább a minőségi emberekhez. Gondolkodtam is rajta félálomban, hogy mennyire otthonosan érzem magam itt nemcsak fizikailag, de szellemileg is. Olyan volt számomra ez a pár nap, mint jobb idők hajnalán az egyetem. Érdekes és izgalmas emberekkel ismerkedtem meg, minden érzékszervemet megmozgató élményekben volt részem. Hasznát pedig nem kell ecsetelnem, hiszen az igény egy ilyen rendezvényre egy percig sem hagyott kétséget maga után.

Tudtam, hogy már csak egy hattyúdál, s véget ér az egész. Ezért igyekeztem minden idegszállammal *Kibédi Varga Áron Sándorra* koncentrálni, magamba szívni, és jól megjegyezni szavait. Már csak azért is, mert a számomra legkedvesebb jelenségről, az élet bölcsőjéről és értelméről, a művészetről beszélt. Lubickoltam minden szavában, mert végre különösebb erőfeszítés nélkül megértettem mindent, amiről beszélt, régi ismerősként fogadva gondolatait.

Ő is, mint minden, magára valamit is adó igényes előadó, elméleti megalapozással és történelmi áttekintéssel kezdte előadását, minduntalan utalva témájára, a művészet halálára és jövőjére. Alapos és színes dokumentációkkal kísért elemzéseiben felmerült a képzőművészeti alkotások művészi értékelésének problémája, megjelenítési módjainak végtelen tárháza, az új, néha morbid és képtelen ötletek és a jó ízlés harca a befogadóért. Különösen tetszett a múzeumok szerepének változásáról és más képzőművészeti alkotások jövőbeli tendenciájáról szóló apró eszmecsere, amit nyilván a téma maga generált, de a leginkább az a szakmai vita fogott meg, ami a téma és a forma szerepét taglalta. Egyértelmű volt, hogy két eltérő elképzelés csap össze, kár, hogy ez a vita is a levegőben lebegve maradt. Sebaj, remélem, jövőre folytatódik!

És remélem, nem csak ez, de egy csomó elkezdett beszélgetés folytatódik, új ötletekkel és kitáguló horizontokkal bővülve, amelyek majd kavarognak az éterben, lecsapódnak egy-egy termékeny talajon, viszik tovább a Gondolatot, hogy megtermékenyüljön, s ez által, ha nem is jobb, de nyitottabb legyen a világ.

Ezt, a gondolatoknak a nyitottságát egyszer tapasztaltam esszenciális formájában, s láttam az arcokon jótékony következményeit. Kovács László Béla Látókör nevű szemináriumára gondolok, mely péntek este hozott össze pár embert. Pozitív hatása többszörösen is jelentkezett: egyrészt kicsit gunyorosan azt mondanám, azok kaptak itt lehetőséget, akikben bennrekedt a gondolat az előadások folyamán, mert félénkségből, komplexusok miatt, talmi félelemből nem mertek, vagy csak egyszerűen nem akartak véleményt nyilvánítani. Bizonyára volt, akit a pusztán kíváncsiság hozott ide, és olyan is akadt, akit a kifejezési vágy, esetleg a magamutogatás hajtott ilyen kétes élmény felé. Másrészt viszont soha nem látott nyugalom lengte körül az egész estét, még az olykor felparázsló vita is jó szándékú és elnéző hangnemben folyt.

Fokozatosan nyúlt el mindenki arca, erre tisztán emlékszem, a figyelem és a másokra koncentráció következményeként. A játék lényege ugyanis az volt, hogy úgy kellett egy adott témáról beszélgetni, hogy nem csak a külső jó modor okán végighallgatni a másikat, hanem ténylegesen figyelni arra, amit mond. Ez, ugye, ha az ember belegondol, nem is olyan könnyű feladat, mert már fogalmazódik bennünk a gondolat, holott a másik még a végén sem jár az övéjének, s hajlamosak vagyunk előre látni, mit is mond, s erre reagálni – holott nem is képzeljük, mi mindent mondhatna még, ami bennünket is meglep. Ez a koncentráció viszont óhatatlanul is nyugalomra kényszerít (ezért kell kételkednünk a heves viták kapcsán abban, hogy valóban egymásra figyelnek-e a vitázó emberek vagy csak a saját mondandójukat akarják mindenáron keresztülhajszolni a másikon), a nyugalom pedig segíti a figyelmet.

Ilyen szemináriumokra, azt hiszem, a Mikes Tanulmányi Napokon is szükség lenne, mert az igényt több ember arcán is láttam megfogalmazódni. Csak egy kis biztatás kellene, s nemcsak a szokásos felszólalók gondolatait, kételyeit, kérdéseit és véleményét hallhatnánk, hanem a szerényebb karakterű értelmiségiek is felszólalnának. S ki tudja: talán előbbre jutnánk. Mindenesetre a szemináriumokra biztosan kávéval a kezében mennék el...

*Állófogadás szombat éjjel
(balról jobbra: Visser-Szendi Ágnes, Kanizsai Nagy Eleonóra, Gáspár Kata)*

*Állófogadás szombat éjjel
(balról jobbra: Kovács László Béla és Vancsó Gyula)*

*A konferencia résztvevői szombat délután
(Menorode Konferenciaközpont, Elspeet, Hollandia. 2003. szeptember 13.)*

Paulik Sándor

Mikes Tanulmányi Napok Anno 2003.

Az idei Mikes konferencia, ami számomra az első volt, kellemes élmények sorát hozta magával. A témaválasztás nagyszerű érzéssel tapintott azokra a kérdésekre, amelyek egy bizonytalan jövőjű - és hegemoniáját számtalan területen elveszíteni látszó - kultúrvilágot és persze gazdasági és politikai egységet képező területet, Európát érintik. Számtalan előadás hagyott nyugtalan, kérdésekkel teli légkört az azt követő fórumra. Személy szerint nagyon jónak találtam az előadások ütemezését és a kötetlen beszélgetést a előadások után. Konferenciákon szokatlan vitalitással és érdeklődéssel kérdeztek illetve egészítették ki a résztvevők. Az előadások magas színvonalát igazolta az a tény is, hogy az előadások alatt „fluktuáció”, illetve mozgolódás nem létezett. Néhány téma különös figyelmet és számtalan új kérdést indukált. A témák közül megragadott és további gondolkodásra késztetett jónéhány. A vallások mindig eszenciát képeztek az emberi szellem kiteljesedésében. Jól megválasztott gondolatébresztő, bevezető volt Tóth Miklós előadása.

A katolikus egyház katekizmusa és missziós tevékenysége „térvesztésre” ítéli a protestáns szellemiséget. Elgondolkodtató és érdekes a párhuzam az ortodoxia, illetve az Európába betörő iszlám között. Vajon a vallások jövőbeli találkozása és esetleges konfrontálódása fog-e gyümölcsöző új nézeteket létrehozni? Mi lesz ebben Európa szerepe? Boško Krstić szívet melengető előadása reménnyel szolgál, hogy az emberek számára a harmonikus együtt élés jobb perspektívát kínál, mint a konfrontálódás. Rendkívül érdekes és összefoglaló volt Fraunholcz Norbert globális felmelegedést tárgyaló előadása is, ami talán a leginkább osztotta meg a véleményeket. Olyan problémával állunk ugyanis szemben amit még ha érzékelünk is a saját bőrünkön, a tényleges, globális konzekvenciáit analitikus módon nehezen tudjuk leképezni. Az ugyanis ellentmond az általunk ismert világ, vagyis inkább csak a Föld jelenlegi képének. Ráadásul a felénk sugárzott infomácók számtalanszor egymásnak is ellentmondanak. Azt hiszem, hogy az előadás maga és a feltett kérdések jól jelzik, hogy a problémát nem lehet pusztán tudományos alapon elemezni, ez társadalmi kérdés is. Úgy láttam, hogy a hangulat mindvégig bensőséges maradt. Talán csak egy kérdés merült fel bennem: a következő generáció hogyan fog bekapcsolódni ebbe az élénk szellemi körbe? Jó lenne látni, hogy az újabb generációk is el tudják foglalni helyüket hasonlóan magas színvonalon a magyar emigráció körében.

MELLÉKLETEK

- A Tanulmányi Napok előadóinak életrajza
- Sajtóközlemény

A Tanulmányi Napok előadóinak életrajza

Farkas Flórián (Kolozsvár, 1967)

Mérnöki tanulmányait a Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karán és a párizsi Ecole Normale Supérieure de Cachan-on, MBA tanulmányait az angliai Henley Management College-on folytatta. Okleveles villamosmérnök, MBA. 1992-től Hollandiában él. Évekig tudományos kutatóként dolgozott a Delfti Műszaki Egyetemen. 1996-tól az IBM munkatársa, IT- és menedzsmentkonzultáns.

Fraunholcz Norbert (Pécs, 1968)

Középiskoláit Pécsen a Nagy Lajos Gimnáziumban végezte, majd Németországban a Freibergi Bányászati Akadémián szerzett diplomát 1992-ben. Hollandiában a Delfti Műszaki Egyetemen szerzett kandidátusi címet 1997-ben hulladékanyag újrahasznosítási témában. 1996 óta a Delfti Egyetemen dolgozik adjunktusként a nyersanyagellátási tanszéken.

Kibédi Varga Áron (Szeged, 1930)

1948 óta él Hollandiában. Franciát és arabot tanult az amszterdami, leideni és párizsi egyetemen. 1966-tól 1995-ig a francia irodalom, 1986-tól 1995-ig egyben az összehasonlító művészetelmélet professzora Amszterdamban. A Holland Királyi Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Több könyve jelent meg franciául és magyarul, valamint négy verseskötete magyarul. A Mikes Kelemen Kör alapító tagja.

Krstić, Boško (Horvátország, 1947)

Újságíró, irodalmár. Gyermekkorát több bácskai birtokon és kastélyban töltötte. Középiskoláit Szabadkán végezte, majd a belgrádi Bölcsészettudományi Kar jugoszláv irodalom és szerb-horvát nyelv szakán diplomázott. Több éven keresztül volt a 'Subotičke novine' hetilap újságírója és főszerkesztője, jelenleg a 'Rukovet' kulturális folyóirat szerkesztője. Több Szabadka-monográfia szerkesztője és szerzője. Esszékötetei, regényei, könyvei több kiadásban jelentek meg szerb és magyar nyelven. A 'Beringher kastély' 1995-ben az év legjobb szerb regény díjára javasolták.

Ladik Katalin (Újvidék, 1942)

Költő (az ún. írott költeményekkel párhuzamosan hangkölteményeket és vizuális verseket is alkot), kísérleti zeneművek és hangjátékok alkotója és vokális előadója. Tevékenységi területe továbbá a performance, happening, mail art (küldeményművészet), kísérleti színpadi művek. Tanulmányait Újvidéken a Közgazdasági Főiskolán majd a Színművészeti Főiskolán folytatta. Az Újvidéki Rádió munkatársa, majd az Újvidéki Színház színésze 1992-ig. Az 'Élet és Irodalom', valamint a 'Cigányfűró' versrovatának vezetője. A 'Hangár' hang- és színművészeti oktatási központ tanára. A Magyar Írószövetség és a Magyar Alkotók Országos Egyesületének tagja. 1991-ben Kassák-díjat, 2000-ben Mikes 'Magyar Irodalmi Figyelő' díjat, 2001-ben József Attila díjat kapott.

Mándy Pál (Hercegszántó, 1927)

A közgazdaságtudomány doktora (más diplomák mellett), a louvain-la-neuve-i 'Université catholique de Louvain' emeritus tanára. A közép-, majd nyugat-európai, továbbá közép-afrikai és észak-amerikai tapasztalatai az ökonómiai szisztémák és doktrínák tanulmányozásához vezették, amelyekben az értékrend lényeges szerepet játszik. Az ökonómiai episztemológia, a foglalkoztatáselmélet és az ökonómia-erkölcs kapcsolatai síkján is vannak munkái (*Le statut scientifique de l'économie; Progrès technique et emploi; La pratique chrétienne de l'économie*, etc.)

Mariska Zoltán (Kiskunmajsa, 1954)

1979-ben magyar-országi középiskolai tanári diplomát a szegedi József Attila Tudományegyetemen, majd a 1985-ben a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemen filozófiai szakán kitüntetéses oklevelet szerzett. 1986 óta a Miskolci Egyetem, BTK, Filozófiatörténeti Tanszékének docense; kandidátus, PhD-fokozattal rendelkezik. Kutatási területe: a magyar filozófia története, illetve a filozófiai antropológia.

Pomogáts Béla (Budapest, 1934)

Irodalomtörténész, kritikus. A huszadik századi magyar irodalom és ezen belül az erdélyi irodalom kérdéseivel foglalkozik. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (Anyanyelvi Konferencia) elnöke. 1995 és 2001 között a Magyar Írószövetség elnöke. A Történelmi Igazságtétel Bizottság alapító tagja, majd alelnöke. Az Illyés Közalapítvány Kuratóriumának elnöke.

Segesváry Viktor (Miskolc, 1929)

A miskolci, kolozsvári és budapesti református gimnáziumokban végezte középiskolai tanulmányait. Budapesten a jogi karról 1949-ben, 3 félév után, kizárták, s a budapesti Református Theológiai Akadémián nyert lelkesítő oklevelet 1953-ban. A genfi egyetemen doktorált a politikai tudományokból, majd református teológiából. 1971 és 1994 között az Egyesült Nemzetek egyes gazdasági fejlesztési programjainak igazgatója - Algéria, Afganisztán, Mali, - majd, korai nyugalomba vonulása után, mint konzultáns, az ENSZ Fejlesztési Programjának főtanácsadója afrikai és ázsiai országokban. 1994 óta a civilizációk közötti viszony és elkerülhetetlen dialógusuk feltételeit, valamint a globalizáció problematikáját tanulmányozta; majd egy filozófiai-anthropológiai tanulmányt és a politikai rendszer jövőjéről szóló, a magyar kisebbségek sorsa által inspirált esszét írt. Hat könyve jelent meg az Egyesült Államokban, kettő Budapesten; 1994 óta rendszeresen publikál magyarországi és erdélyi folyóiratokban.

Tóth Miklós (Szekszárd, 1925)

Jogász, református teológus. Tanulmányait Budapesten, Amszterdamban és Leidenben végezte. A hollandiai AEGON Biztosítótársaság ny. igazgatója. A Mikes Kelemen Kör alapító tagja. 1949 óta él Hollandiában.

Vancsó Gyula (Budapest, 1954)

Iskoláit a Reáltanodában (Eötvös József Gimnázium), a Budapesti Tudományegyetemen (fizika, doktorátus) és a Svájci Műegyetemen (ETH Zürich, anyagtudomány) végezte. Pályájának állomáshelyei Zürich (ETH, docens) Toronto (Kémiai Kar, egyetemi tanár) és Twente, Hollandia (tanszékvezető egyetemi tanár, anyagtudomány és nanotechnológia). A singaporei kormány tudományos tanácsadója, a Budapesti Műszaki Egyetem és a Kaliforniai (Santa Barbara) Egyetem vendégprofesszora.

Sajtóközlemény

Oegstgeest, 2003. szeptember 17.

A **Hollandiai Mikes Kelemen Kör** 2003. szeptember 11-14 között Elspeet-ben, Hollandiában tartotta meg hagyományos évi **Tanulmányi Napjait**, ez évben - 1959 óta sorrendben - a 44-et. A Tanulmányi Napok összefoglaló címe volt:

ÚJ ATLANTISZ

~ *Jelenünk és jövőnk kultúrvilágaink távlataiban* ~

A cím Bacon angol filozófus (1561-1626) könyvére utal, amelyben az író a tudomány vezetésével új utakat keresett az emberiség számára.

A nagysikerű konferencia keretében a Kör **Ladik Katalin** (Budapest) laudatioja alapján a '**Magyar Irodalmi Figyelő**' díjat **Danyi Magdolná**-nak (Szabadka) ítélte oda. A díjról diploma és emlékérem tanúskodik.

Az Európa 9 országából összegyűlt közel 100 résztvevő meghallgatta és megvitatta a következő előadásokat (időrendi sorrendben): *Farkas Flórián* (IBM-konzultáns, elnök, Hága): A Tanulmányi Napok témájának bevezetése; *Tóth Miklós* (jogász, teológus, biztosító, Hága): A vallás(ok) jövődjöje; *Mariska Zoltán* (egyetemi docens, Miskolc): A demokrácia és a demokratikus gondolkodás filozófiai perspektívái; *Boško Krstić* (író, újságíró, Szabadka): Város: mindig emberek - Állam: mindenkor hatalom (Egy használhatatlan használati utasítás a másokkal való együttélésben); *Fraunholz Norbert* (egyetemi docens, Delft/Zoetermeer): Sivatag a Tisza mentén; *Mándy Pál* (egyetemi tanár, Louvain): Milyen értékrend felé halad az ökonómia a XXI-ik században?; *Pomogáts Béla* (az Illyés Közalapítvány kuratóriumának elnöke, Budapest): Nyelvünk és irodalmunk - Európában; *Vancsó Gyula* (egyetemi tanár, a singapore-i kormány tudományos tanácsadója, Enschede/Hengelo): A singaporei modell: tudomány-technika és virágzó gazdaság egy légkondicionált, "különutas" társadalomban; *Segesváry Viktor* (az ENSZ Fejlesztési Programjának főtanácsadója afrikai és ázsiai országokban, Lugano): Civilizáció vagy civilizációk - a civilizációk dialógusa; a késői modernitás korának alapvető problémája; *Farkas Flórián*: Beszámoló a 'Mikes International' második évéről; *Kibédi Varga Áron* (egyetemi tanár, a Holland Királyi Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia tagja, Amszterdam): A művészet halála és jövője.

A **Színházi Est**-en *Ladik Katalin* bemutatta 'Füketrec' című saját költésű egyszemélyes színdarabját.

A kötetlen beszélgetés keretében a következő vendégek mutatták be az általuk képviselt szervezetet: *Pomogáts Béla* (az Illyés Közalapítvány Kuratóriumának elnöke, Budapest), *Újváry Gábor* (a Balassi Bálint Intézet főigazgatója, Budapest), *Tarnóczy Mariann* (a Magyar Tudományos Akadémia "Magyar Tudományosság Külföldön" Elnöki Bizottsága titkára, programfelelős, Budapest), *Szűcs István* (a Partiumi Keresztény Egyetem egyetemi kancellárja, Nagyvárad), *Szenkovics Dezső* (az Agnus Rádió ügyvezető igazgatója, Kolozsvár), *Hushegyi Gábor* (a Comenius Egyetem docense, Pozsony), *Igaz Andrea* és *Bodoni Enikő* (a Münchener Magyar Református gyülekezet küldöttei, egyetemi hallgatók, München), *Kovács László Béla* (egyetemi tanár, a Koppenhágai Hamvas Béla Klub elnöke, Koppenhága), amelyet követően *Kovács László Béla* 'Látókör' címmel megbeszélést vezetett.

A hagyományos **Irodalmi Est**-en *Farkas Flórián*, *Ladik Katalin*, *Pomogáts Béla*, *Budavári Gábor*, *Tóth Miklós* és *Kibédi Varga Áron* olvasott fel saját vagy más műveiből. *Völgyessi Szomor Fanni* saját költésű dalait adta elő.

A Tanulmányi Napok-at **Farkas Flórián**, elnök nyitotta meg és zárta be.

* * *

A 2001. szeptember 8-án létrehozott '**Mikes International**' (http://www.federatio.org/mikes_int.html - email: mikes_int@federatio.org) második évének szerkesztői és kiadói tevékenységéről *Farkas Flórián* számolt be. Bemutatásra került az **elektronikus negyedévi folyóirat** (http://www.federatio.org/mikes_per.html) elmúlt évi anyaga, illetve az **elektronikus könyvkiadás** (http://www.federatio.org/mikes_bibl.html) keretében kiadott könyvek háttere, tartalma. Az elmúlt egy év alatt kiadott kilenc könyv a következő (időrendi sorrendben): *Németh Pál*: A keresztyén gondolkodás kezdetei - The Beginnings of Christian Thinking (magyar-angol); *Bartók György*: Böhm Károly; *Kemenes Géfin László* (szerk.): Nyugati Magyar Költők Antológiája, 1980; *Abú-Hámíd Mohammed Al-Ghazálí*: A tévelygésből kivezető út; *Jahjá Ibn Saraf Ad-Dín An-Nawawí*: Negyven hagyomány; *Herczegh Géza*: Európa közepén és Európa peremén - Magyarország nemzetközi kapcsolatainak története 896-1945; *Kibédi Varga Sándor*: A magyarságismeret alapfogalmai - The Hungarians - Les Hongrois - Das Wesen des Ungartums - La esencia del pueblo húngaro (magyar-angol-francia-német-spanyol); *Boško Krstić*: Kastel Beringer - A Behringer kastély (szerb-magyar). Kiemelkedően fontos szerepet játszik a legutóbbi könyv, *Böhm Károlynak* 'Az Ember és Világa' című hatkötetes, sokak számára sajnos ismeretlen műve első kötetének 1883-ban, 120 évvel ezelőtt megjelent első része: 'Dialektika vagy alaphilosophia', melyet e konferenciára adtunk ki. Ez a könyv az első önálló magyar filozófiai iskola, a Kolozsvári Filozófiai Iskola alapköve, amely nyitott, további sokirányú eszmélkedésre és kutatásra indító gondolatrendszer alapját képezi. Ez ilymódon a harmadik évezred kihívásokkal és lehetőségekkel teli világában számunkra az 'Új Atlantisz' felé vezető iránytű. Egy nép önismerete és önértéktudata keretében a saját filozófiai tradíció - éppenúgy mint a saját irodalom, tudomány, művészet - kristályosodási pontként és ösztönző erőforrásként nagy szerepet játszik. A jövőben tervezzük mind e mű hat kötetének, mind pedig a Kolozsvári Iskola prominens képviselői fő műveinek a kiadását. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy figyelmünket kizárólag erre összpontosítanánk. Palettánk sokkal szélesebb, amint eddigi kiadványainkból is kitűnik. - Örömrökre szolgál, hogy a rendelkezésünkre álló adatok szerint a Mikes International kiadványai (folyóirat és könyvek) nagy olvasottságnak örvendenek az egész világon.

Boško Krstić meghívása és regényének kétnyelvű kiadása jelzi azt az utat is, amelyen a Hollandiai Mikes Kelemen Kör jár a más kultúrvilágokkal, nem utolsósorban a Magyarországot körülvevő országok többségi kultúrájával való kapcsolatteremtés területén is, - természetesen a kisebbségi elemek figyelembe vételével. Erre érzésünk szerint Hollandia és a Hollandiai Mikes Kelemen Kör mind földrajzi helye, mind szférája miatt alkalmas. - Ez a gondolat a Tanulmányi Napjaink programjában a múltban is ismételten kifejezésre jutott.

Szintén fontosnak tartjuk a területileg a Kárpát-medencében és az egész világon szétszóródott s tartalmilag sokrétű magyar kultúrvilág különböző részeivel való (politikamentes) kapcsolat és együttműködés elmélyítését a 'magyar szellemi haza' gondolata keretében. A jelenlevők a Tanulmányi Napok során különös figyelmet szenteltek a 'több-kultúrájú' élethelyzetben élő magyarok közötti kulturális összjáték jelentőségének.

A 'Mikes International' kiadványai az említett címen olvashatók és letölthetők. A 'Mikes International' együttműködik a budapesti Országos Széchényi Könyvtárral, amelynek adatbázisából kiadványai szintén letölthetők. (<http://mek.oszk.hu>)

* * *

A Hollandiai Mikes Kelemen Kört Hollandiában tanuló magyar egyetemi hallgatók alapították 1951-ben Utrechtben. A Kör évenkénti Tanulmányi Napjait 1959 óta rendezi meg. Ezeken a magyar szellemi élet számos jeles képviselője részvételével egy-egy a magyarságot (is) érintő kérdéstről folytatnak eszmecserét a sok országból összegyűlt jelenlevők. A Kör Hollandiában havonta rendez tudományos és irodalmi előadásokat, rendszerint a vianeni Magyar Otthonban. A Körben megalakulása óta – az évközi összejöveteleken és a Tanulmányi Napokon – több mint 1200 előadás hangzott el a legkülönbözőbb témákról. A Kör eddig 15 könyvet adott ki, jórészt az elhangzott előadások anyagából.

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör vezetősége